

TOPLUM ve SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

HAKEM KURULU / Advisory Board

AKŞİT, Prof. Dr. Belma (Manas Üniversitesi İletişim Fak.); AKYÜZ, Prof. Dr. Emine (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak.); ARIKAN, Prof. Dr. Çiğdem (Selçuk Üniversitesi Konya Sağlık Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü); ARTAN, Prof. Dr. İsmihan (Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Y.O.Çocuk Gelişimi Bölümü); ASLAN, Prof. Dr. Perihan (Hacettepe Üniversitesi Sağlık Teknolojisi Y.O.); ATAÜZ, Prof. Dr. Sevil (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); BABAĞLU, Prof. Dr. Müberra (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü); BAYHAN, Prof. Dr. Pınar (Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Y.O.Çocuk Gelişimi Bölümü); BAYKARA ACAR, Yrd. Doç. Dr. Yüksel (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); BERTAN, Prof. Dr. Münevver (Uluslararası Çocuk Merkezi Derneği Genel Müdürü) BEYAZOVA, Prof. Dr. Ufuk (Gazi Üniversitesi Tıp Fak.); BİLİR, Prof. Dr. Nazmi (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); BOZCUK, Prof. Dr. A. Nihat (Hacettepe Üniversitesi Fen Fak.); BULUT, Prof. Dr. Işıl (Başkent Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Fak. Sosyal Hizmet Bölümü); CANKURTARAN ÖNTAŞ, Yrd. Doç. Dr. Özlem (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); CILGA, Doç. Dr. İbrahim (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); ÇAKMAKLI, Prof. Dr. Kemal (İstanbul Üniversitesi Çapa Tıp Fak.); ÇETİNGÖK, Prof. Dr. Muammer (Tennessee Üniversitesi); ÇOK, Prof. Dr. Figen (Ankara Üniversitesi Eğitim Fak.); ÇOTUKSÖKEN, Prof. Dr. Betül (Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fak.); DEMİRÖZ, Yrd. Doç. Dr. Filiz (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); DÖKMEN, Prof. Dr. Üstün (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fak.); DUYAN, Prof. Dr. Veli (Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü); EMİROĞLU, Prof. Dr. Vedia (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ERDİL, Prof. Dr. Fethiye (Hacettepe Üniversitesi Hemsirelik Y.O.); ERKAN, Prof. Dr. Gönül (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); GELBAL, Doç. Dr. Selahattin (Hacettepe Üniversitesi eğitim Fak.); GÖKÇE, Prof. Dr. Birsan (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Emekli Öğretim Üyesi); GÖKLER, Prof. Dr. Bahar (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); GÖNEN, Prof. Dr. Emine (Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Y.O.); GÜLER, Prof. Dr. Çığatay (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); GÜVENÇ, Prof. Dr. Bozkurt (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat F. Emekli Öğretim Üyesi); İŞIKHAN, Doç. Dr. Vedat (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); İL, Doç. Dr. Sunay (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); KAHRAMANÖĞLU, Doç. Dr. Ertan (Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fak. Sosyal Hizmet Bölümü); KARATAŞ, Doç. Dr. Kasım (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); KARTAL, Prof. Dr. Kemal (İnönü Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fak.); KAYIHAN, Prof. Dr. Hülya (Hacettepe Üniversitesi Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Y.O.); KELEŞ, Prof. Dr. Ruşen (Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fak. K.K.T.C.); KOÇYILDIRIM, Doç. Dr. Şener (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); KONANÇ, Prof. Dr. Esin (Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fak. K.K.T.C.); KONGAR, Prof. Dr. Emre (Yıldız Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak.); KUÇURADI, Prof. Dr. İoanna (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fak.); KUMBASAR, Prof. Dr. Hakan (Ankara Üniversitesi Tıp Fak.); KUT, Prof. Dr. Sema (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); KUTLUK, Prof. Dr. Tezer (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); KÜÇÜKKARACA, Doç. Dr. Nilgün (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); KÜNÇEK ÇELEBİ, Yrd. Doç. Dr. Özlen (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü); MAVİLİ AKTAŞ, Doç. Dr. Aliye (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü); ONAT, Yrd. Doç. Dr. Ümit (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ORTAYLI, Prof. Dr. İlber (Bilkent Üniversitesi); OTO, Prof. Dr. Remzi (Dicle Üniversitesi Tıp Fak.); ÖKTEM, Prof. Dr. Ferhunde (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); ÖNGEL, Prof. Dr. Erkan (Uygulamalı İstatistik Emekli Öğretim Üyesi); ÖZBAY, Prof. Dr. Ferhunde (Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fak.); ÖZTEK, Prof. Dr. Zafer (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); PEKCAN, Prof. Dr. Hikmet (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); SAYIL, Prof. Dr. Işık (Ankara Üniversitesi Tıp Fak.); ŞAHİN, Doç. Dr. Fatih (Başkent Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Fak. Sosyal Hizmetler Bölümü); ŞİMŞEK, Doç. Dr. Zeynep (Harran Üniversitesi. Tıp Fak.); TERAKEYE, Prof. Dr. Gülşen (Dokuz Eylül Üniversitesi. Hemsirelik Y.O.); TOMANBAY, Prof. Dr. İlhan (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); TOROS, Prof. Dr. Aykut (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi); TUFAN, Prof. Dr. A. Beril (Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü); TUFAN, Doç. Dr. İsmail (Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fak.); TUNÇBİLEK, Prof. Dr. Ergül (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü); TURAN, Prof. Dr. Nihal (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi.); TÜMKAYA, Yrd. Doç. Dr. Songül (Çukurova Üniversitesi Eğitim Fak.); ULUĞTEKİN, Prof. Dr. Sevdâ (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Y.O. Emekli Öğretim Üyesi); ÜNAL, Prof. Dr. Serhat (Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak.); ÜNER, Prof. Dr. Sunday (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi); ÜNLÜ, Prof. Dr. Erden (Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Fak. Sosyal Hizmet Bölümü); VOLTAN ACAR, Prof. Dr. Nilüfer (Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fak.); YILDIRAK, Prof. Dr. Nurettin (Hacettepe Üniversitesi Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Emekli Öğretim Üyesi); ZEYİNOĞLU, Prof. Dr. Sezen (Ege Üniversitesi Edebiyat Fak.

Yukarıdaki listeye ek olarak bu sayıda hakemlik yapan aşağıdaki öğretim üyelerine teşekkür ederiz...

Prof.Dr. Neşe EROL–Ankara Üni. Tıp Fak. Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
Prof.Dr. Gürhan FİŞEK–Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İliş. Böl.
Doç.Dr. İlkay SAVCI–Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İliş. Bölümü
Doç.Dr. Recep VARÇIN–Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İliş. Böl.
Doç.Dr. Turgay ÜNALAN–Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
Doç.Dr. Şevkat Bahar ÖZVARIŞ–Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı
Doç.Dr. Dilek ASLAN–Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı
Doç.Dr. Petek KORKUSUZ–Hacettepe Üni. Tıp Fak. Histoloji ve Embriyoloji Anabilim Dalı

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET

Society and Social Work

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü Dergisi

Publication of Social Work Department
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hacettepe University

Hakemli Dergidir.
Blind Peer Reviewed Journal

H. Ü. İ.İ.B.F. Fakültesi Adına
On Behalf of H.U.
Economics and Administrative Sciences Faculty

SAHİBİ/PUBLISHER

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/EDITING AUTHORITY

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

YAYIN KURULU BAŞKANI/CHIEF EDITOR

Prof. Dr. Mehmet TOKAT

YAYIN KURULU BŞK. YRD./ASSOCIATE EDITOR

Prof. Dr. Sevil ATAUZ

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İlhan TOMANBAY
Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA
Yrd. Doç. Dr. Özlen ÇELEBİ

YAYIN SEKRETERİ

Arş. Gör. Ercüment ERBAY

İNGİLİZCE EDİTÖR/ENGLISH EDITOR

Yrd. Doç. Dr. Aytül ÖZÜM

CİLT/Volume:18   **SAYI/Number: 2**   **AY/Month: EKİM**   **YIL/Year: 2007**

ISSN 1302-7867

YAYIN TÜRÜ/TYPE OF PUBLICATION

YEREL/SÜRELİ YAYIN

YAYIN DİLİ

TÜRKÇE

YAYINLANMA BİÇİMİ

Altı Ayda Bir

BASIM TARİHİ/PUBLICATION DATE

27 Ekim 2008

BASIMCININ TİCARİ ÜNVANI/TRADE TITLE OF PUBLISHER

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ HASTANELERİ BASİMEVİ

06100, SİHHİYE-ANKARA

Tel: 0312 310 97 90

YAYIN YÖNETİM YERİ/ADMINISTRATION OFFICE OF PUBLICATION

Hacettepe Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Beytepe/Ankara

Tel: (0312) 297 68 30

İLETİŞİM ADRESİ/CONTACT ADDRESS

Arş. Gör. Ercüment ERBAY

Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Hizmet Bölümü

Fatih Cad. 195, Çiftasfalt-Keçiören

06290 ANKARA TÜRKİYE

Tel: +90 312 355 21 30/145

Faks: +90 312 355 57 71

<http://www.tsh.hacettepe.edu.tr>

E-posta: tsh@hacettepe.edu.tr

Dergimiz, EBSCHO veri tabanı içerisinde yer almaktadır.

İÇİNDEKİLER

- 7-20 **Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme** *Kasım KARATAŞ*
An Evaluation on Child Protection System and Foster Family Practices in Turkey
- 21-36 **Çalışan Çocukların Sorunları ve Geleceğe İlişkin Beklentileri** *Musa İKİZOĞLU*
Problems of Working Children and Their Expectations about Future *Bilge ÖNAL DÖLEK*
Elif GÖKÇEARSLAN ÇİFCİ
- 37-50 **Göçte Kadınlar: Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma** *Sema BUZ*
Women in Migration: A Study in the Framework of Feminist Approach
- 51-64 **Sosyal Hizmet Mesleği ve Disiplininde Sosyal Politikanın Yeri ve Önemi** *Mehmet Zafer DANIŞ*
The Place and Importance of Social Policy in Social Work Discipline and Profession
- 65-76 **Alevi Kültüründe Çocuk** *Melahat DEMİRBİLEK*
Child in Alevi Culture
- 77-88 **Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu** *Özge Sanem ÖZATEŞ*
In the View of Social Work The Problem of Girls Who Can't Participate Primary Education Because of Gender Discrimination
- 89-98 **Searching Problems Between Doctors and Medical Sales Representatives with Log-Linear Analysis** *Canmert Becanım*
Doktorlar İle Tıbbi Satış Mümessilleri Arasındaki Problemlerin Log-Lineer Analiz İle Araştırılması *Hülya Olmuş*
Semra Oral Erbaş

TÜRKİYE’DE ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ VE KORUYUCU AİLE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on Child Protection System and Foster Family Practices in Turkey

Kasım KARATAŞ*

*Doç. Dr., Sosyal Hizmet Uzmanı-Hukukçu, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Zamanla küçülen, zayıflayan ve parçalanan ailenin tek başına çocuğu koruyamadığı anlaşılmıştır. Sosyal devlet, çocuğun korunması konusunda kamunun rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ailesi yanında korunamayan çocuk için alternatif bakım türleri devreye sokulmalıdır. Alternatif bakım türleri arasında da önceliğin yine “aile yanında bakım” türlerinde olması gerekir. Koruyucu aile bakımını, çocuk koruma sistemi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Birleşmiş

Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Türkiye’de çocuk koruma sisteminin ve koruyucu aile uygulamalarının en önemli uluslararası yasal dayanaklarından biridir. Bu konudaki, ulusal düzenlemeler arasında ise Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Türk Medeni Kanunu, 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de kapsamlı, bütünlüklü, tutarlı bir çocuk koruma politikasının var olduğunu söylemek zordur. Ek olarak bu alana ayrılan bütçe olanaklarının yetersizliği, uygulamalarda ve denetimlerde “iyi yönetim” ilkelerine aykırılıklar temel sorunlar arasında sayılabilir. Türkiye’de koruyucu aile uygulamalarının geliştirilebilmesi için yeterli tanıtımı yapılmalı, ilgili yasal düzenlemelerin uygulama güçlükleri ve eksiklikleri belirlenmeli ve giderilmeli, profesyonel bir anlayışla ele alınmalı, ilgili meslek elemanları ek eğitimlerle güçlendirilmeli, koruyucu aileye yapılan ödemeler teşvik edici olmalı, aileler eğitilmeli ve denetlenmelidir. Son olarak Türkiye’de kendi öz ailesi yanında bakımı sağlanmadığı için bir akrabası yanında bakılıp korunan (geleneksel koruyucu aile); buna karşılık haklarında korunma kararı bulunmayan, kamunun herhangi bir şekilde ilgi alanında olmayan çok sayıda çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların da bakımı ve korunması kamunun ilgi alanında olmalı, kayıt altına alınmalı, denetlenmeli ve aileye ve çocuğa, gereksinimi olan her türlü destek sağlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: çocuk koruma sistemi, yasal düzenlemeler, çocuk koruma politikası, alternatif bakım, koruyucu aile bakımı, enformel aile bakımı

ABSTRACT

In the course of time, it has been realized that the waning, weakening and decomposing family can not protect the child on its own. The social state has made the role of the public in child protection more clearly understood. In this context, new alternative

care types should be introduced for the children who can not be protected in the family. Foster family care has an important place in the child protection system. United Nations Convention on the Rights of the Child constitutes a part of the most fundamental international legal basis of the child protection system and foster family practice in Turkey. Furthermore, Turkish Republic Constitution, Turkish Civil Law, Social Services and Child Protection Law No: 2828 have a considerable place among the national legal arrangements. It is hard to say that there is an extensive, integral, and consistent child protection policy in Turkey. Moreover, lack of budgetary funds in this field and contravention to "good governance" principles in supervisions can be enumerated as the basic problems in this respect. In order to develop foster family practice in Turkey, sufficient presentation should be made, practical difficulties and deficiencies regarding the relevant legal arrangements should be determined and fixed, a professional conception should be adopted, the related professionals should be made more qualified by supplementary trainings, payments effected to the foster family should be more encouraging and the families should be educated and supervised. Finally, there are many children in Turkey who are raised and protected by their relatives since their own families can not protect them (traditional foster family), about whom there is no protection decision and therefore who stays out of public interest. However, the care and protection matters of these children should also be inside the public's sphere of interest, they should be formally registered and supervised, and all kinds of the support that the child and the family need should be provided.

Key Words: *child protection system, legal arrangements, child protection policy, alternative care, foster family care, informal family care*

GİRİŞ

Çocukların bakımı ve yetiştirilmesinin salt ana babanın hak ve görevi olduğu eski zamanlardan, çocuğun korunmasında ailenin yanında toplumun da sorumluluğu olduğu bilincinin gelişmesi oldukça yeni sayılır. Zamanla küçülen, zayıflayan ve parçalan ailenin tek başına çocuğu koruyamadığı anlaşılmıştır (Özdemir Uluç, 1997, 1; Karataş, 2000). Sosyal devlet anlayışının geliştiği 20. Yüzyılda çocuğun korunması konusunda kamunun rolü daha iyi anlaşılmış durumdadır (Karataş, 1992; 1997; 2001).

Bir çocuğun ailesi yanında bakımı ve korunması için alınabilecek önlemler ve hizmetler deyince, bu alanda geliştirilecek sosyal politika ve planlar, yasal düzenlemeler, ailenin güçlendirilmesi ve desteklenmesini amaçlayan her türlü karar ve uygulama anlaşılmalıdır. Bu yöndeki tüm çabalara karşın çocuğun ailesi yanında korunup bakımı sağlanamadığında, aileye seçenek olabilecek bakım türlerinin devreye sokulması gerekmektedir. Alternatif bakım türleri arasında da önceliğin yine "aile yanında bakım" türlerinde olması gerekir.

Alternatif bakımın kapsamında;

- akraba, tanıdık veya komşu herhangi bir ailenin resmi olmayan bakıcılığı,
- profesyonel koruyucu aile bakımı,
- evlat edinme işleminden önce evlat edinecek aile yanına geçici yerleştirme,
- evlat edinme,
- olağanüstü durumlarda (deprem, savaş vb.) güvenli yerlere yerleştirme,

- mülteci kamplarında bakım,
- hastanelerde uzun süreli kalışlar,
- yatılı okullar,
- yatılı kalınan işyerlerinde bakım,
- kollukta kısa süreli tutulmalar,
- tutuklu ve hükümlü çocukların kaldıkları ceza ve tutukevleri ile eğitim evlerinde bakım,
- kısa ve uzun erimli kuruluş (çocuk yuvaları, yetiştirme yurtları) bakımı,
- çocuklar için geliştirilmiş denetimli bağımsız yaşam düzenlemeleri

yer almaktadır.

Tüm bunlar arasında koruyucu aile bakımı, bütün dünyada önemli bir yer tutmaktadır. Koruyucu aile bakımını, genel çocuk koruma sisteminin önemli bir parçası olarak görmek gerekir. Türkiye'de çocuk koruma sisteminin bir bütün olarak yaşadığı sorunlara koşut olarak koruyucu aile uygulamaları da oldukça önemli güçlükler yaşamaktadır (Karataş ve diğerleri, 2004).

YASAL DAYANAKLAR

Uluslararası Düzenlemeler

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın sorumluluklarının, haklarının ve ödevlerinin altını çizerek devletin buna saygı göstermesini istemektedir (m. 5). Sözleşme, çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişmesinin sağlanmasında sorumluluğun ilk önce ana-babaya (ana babanın birlikte sorumluluk ilkesi) ve durum gerektiriyorsa yasal vasilelere düştüğünü ifade etmektedir. Bu konuda devlete, çocuğun yetiştirilmesi konusundaki

sorumluluklarını kullanmada ana-baba ve yasal vasilerin durumlarına uygun yardımı yapma sorumluluğu yüklemektedir. Ana babanın ya da yasal vasilerinin her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket edecekleri vurgulanmaktadır. Devlet, ayrıca, çocukların bakımı ile görevli kuruluşların, bu alandaki etkinliklerin ve hizmetlerin gelişmesini sağlamakla da yükümlüdür (m. 18).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme hükümlerine göre geçici ve sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olarak bu ortamda bırakılması kabul edilmeyen her çocuk, Devletten özel koruma ve yardım görme hakkına sahiptir. Sözleşmenin tarafı olan Devletler, bu durumdaki çocuklar için kendi ulusal yasalarına göre, uygun olan bakımı sağlayacaklardır. Uygun bakım türleri arasında bakıcı aile yanına verme, İslâm Hukukunda kefalet (kafalah), evlât edinme ya da gerekiyorsa çocuk bakımı amacı güden uygun kuruluşlara yerleştirme yer almaktadır. Hangi bakımın daha uygun olacağına karar verilirken çocuğun yetiştirilmesinde sürekliliğin korunmasına ve çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğine gereken saygının gösterilmesine özen gösterileceği bildirilmektedir (m. 20).

Yetkili makamlar, korunma ve bakım altına alma, bedensel ya da ruhsal tedavi amaçlarıyla hakkında bir yerleştirme tedbiri uygulanan çocuğun, gördüğü tedaviyi ve yerleştirilmesine bağlı diğer tüm koşulları belli aralıklarla gözden geçirme hakkına sahiptirler (m. 25). Her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkı bulunmaktadır. Ço-

çuğun gelişmesi için gerekli yaşam koşullarının sağlanması sorumluluğu; sahip oldukları olanaklar ve mali güçleri çerçevesinde öncelikle çocuğun ana-babasına veya çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere düşer. Taraf Devletler, ulusal durumlarına göre ve olanakları ölçüsünde, ana babaya ve çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere, çocuğun bu hakkının uygulanmasında yardımcı olmak amacıyla gerekli önlemleri alır ve gereksinim olduğu takdirde özellikle beslenme, giyim ve barınma konularında maddi yardım ve destek programları uygulatır (m. 27).

Ulusal Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre "Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar (m. 41)." Anayasa'ya göre kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır (m. 42). Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar (m. 50). Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır (m. 58). Türkiye Cumhuriyeti

Anayasası korunmaya muhtaç çocukları "sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler" arasında saymış, onların topluma kazandırılması için her türlü tedbirin alınacağını ve bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kuracağını veya kurduracağını ifade etmiştir (m. 61).

Türk Medeni Kanunu'na göre 18 yaşın altındaki herkes küçük (çocuk) tür. Medeni Kanunun tümüne bir bütün olarak bakıldığında "zayıfın korunması" ilkesinin belirgin bir biçimde gözetildiği anlaşılmaktadır. Evlenme ile kurulan evlilik birliği içerisinde eşler çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermekle yükümlüdürler (TMK, m. 185). Ana ve babadan her biri, velâyeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan çocuk ile uygun kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkına sahiptir ve diğerinin çocuk ile kişisel ilişkisini zedelemekten, çocuğun eğitilmesi ve yetiştirilmesini engellemekten kaçınmakla yükümlüdür (TMK, m. 323, 324).

Ana ve babanın bakım borcu, çocuğun ergin olmasına kadar devam eder. Çocuk ergin olduğu halde eğitimi devam ediyorsa, ana ve baba durum ve koşullara göre kendilerinden beklenebilecek ölçüde olmak üzere, eğitimi sona erinceye kadar çocuğa bakmakla yükümlüdürler (TMK, m. 328).-

Eşler, ergin olmayan üvey çocuklarına da özen ve ilgi göstermekle yükümlüdürler. Kendi çocuğu üzerinde velâyeti kullanan eşe diğer eş uygun bir şekilde yardımcı olur; durum ve koşullar zorunlu kıldığı ölçüde çocuğun ihtiyaçları için onu temsil eder (TMK, m. 338.).

Ana ve baba, çocuğun bakım ve eğitimi konusunda onun çıkarını göz önünde

tutarak gerekli kararları alır ve uygularlar. Çocuk, ana ve babasının sözünü dinlemekle yükümlüdür. Ana ve baba, olgunluğu ölçüsünde çocuğa yaşamını düzenleme olanağı tanılır; önemli konularda olabildiğince onun düşüncesini göz önünde tutarlar. Çocuk, ana ve babasının rızası dışında evi terk edemez ve yasal sebep olmaksızın onlardan alınamaz (TMK, m. 339).

Ana ve baba, çocuğu olanaklarına göre eğitirler ve onun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâkî ve toplumsal gelişimini sağlar ve korurlar. Ana ve baba çocuğa, özellikle bedensel ve zihinsel özürli olanlara, yetenek ve eğilimlerine uygun düşecek ölçüde, genel ve meslekî bir eğitim sağlarlar (TMK, m. 340).

Çocuğun bedensel ve zihinsel gelişmesi tehlikede bulunur veya çocuk manen terk edilmiş hâlde kalırsa hâkim, çocuğu ana ve babadan alarak bir aile yanına veya bir kuruma yerleştirebilir. Çocuğun aile içinde kalması ailenin huzurunu onlardan katlanmaları beklenemeyecek derecede bozuyorsa ve durumun gereklerine göre başka çare de kalmamışsa, ana ve baba veya çocuğun istemi üzerine hâkim aynı önlemleri alabilir. Ana ve baba ile çocuğun ödeme gücü yoksa bu önlemlerin gerektirdiği giderler Devletçe karşılanır (TMK, m. 347).

2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre, yetkili ve görevli mahkeme kararı doğrultusunda, korunmaya muhtaç çocukların sosyal hizmet kuruluşlarında bakılıp yetiştirilmeleri ve bir meslek sahibi edilmeleri konusundaki gerekli önlemler alınacaktır. Korunma kararının alınması için gerekli belgeler Kurumca düzenlenir ve ilgili mahkemeye gönderilir. Haklarında

derhal korunma tedbiri alınmasında zorunluluk görülen çocuklar mahkeme kararı alınıncaya kadar, bu Kanuna göre kurulmuş kuruluşlarda veya aile yanında bakım altına alınır (m. 22).

Korunmaya muhtaç çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi bu Kanuna göre kurulmuş kuruluşlarda olduğu kadar Kurumun denetim ve gözetiminde bir "koruyucu aile" tarafından da yerine getirilebilir. Koruyucu aile, korunmaya muhtaç çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini gönüllü olarak üstlenebileceği gibi Kurumca tespit edilecek ve ödenecek bir ücret karşılığında da yapabilir. Koruyucu ailelerin seçimine, çocukla ilgili sorumluluklarına, Kurumla olan ilişkilerine, hizmetin işleyişine ve aileye bu hizmeti karşılığı ödenecek ücrete ilişkin esaslar bir yönetmelikle düzenlenir (m. 23). Koruyucu Aile Yönetmeliğine göre çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakılmayan ve 2828 sayılı Yasa kapsamında korunma altına alınmış olan çocukların, kısa veya uzun süreli olarak bakımlarını üstlenen aile ya da kişilerin yanında, devlet denetiminde yetiştirilmelerine koruyucu aile hizmeti bu hizmeti veren kişi ya da ailelere de koruyucu aile denilmektedir.

TÜRKİYE'DE ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ ÜZERİNE:

Türkiye'de çocuk koruma sistemini ele alırken, yukarıda kısaca özetlenen yasal düzenlemelerin yanı sıra üzerinde durulması gereken temel konulardan biri de, "kapsamlı, bütünlüklü, tutarlı bir çocuk koruma politikasının" olup olmadığıdır. Konuyla ilgili pek çok yasal, yönetsel düzenleme, karar ve uygulama bulunsa da bunların, çağın gereklerine uygun, kapsamlı ve bütünlüklü bir politikanın varlığına işaret etmediği

söylenbilir. Var olan politikanın ege-
men özelliği, uzun bir zaman içerisinde,
adeta birbirinden bağımsız gelişmiş
unsurlardan oluşmuş olmasıdır.

Geliştirilecek bir çocuk politikasının en
önemli görevi, uluslararası (Birleşmiş
Milletler vb.) ölçekte yapılandırılmış
standartların ulusal yasalara ve uygula-
malara yansıtılmasıdır. Böyle bir po-
litikanın geliştirilmesinden sorumlu ku-
rumların başında Sosyal Hizmetler ve
Çocuk Esirgeme Kurumu gelmektedir.
Bilindiği gibi SHÇEK, Birleşmiş Milletler
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme gere-
ğince, çocuk haklarının uygulanması
ve izlenmesinde koordinatör kurum
niteliğindedir. Sözleşme gereğince ha-
zırlanan “ulusal ilk raporun” ardından
her beş yılda bir hazırlanması gere-
ken “izleme raporlarının” ilkinin zamanı
geçmiş, ikincisinin zamanı da geçmek
üzere. Buna karşılık söz konusu gö-
revlerin henüz yerine getirilmemiş ol-
ması, SHÇEK’in böylesi bir politikanın
hazırlanmasında ve uygulanmasında,
bugün için ne ölçüde yetkin ve etkili
olacağı konusunda kuşku uyandırmak-
tadır.

Öte yandan çocuk koruma politikaları-
nın temel taşı olan yasal düzenleme-
lerin yeterliliği de bir hayli tartışmalıdır.
Örneğin Çocuk Koruma Kanunu ve
uygulamaları daha en baştan pek çok
karışıklığa yol açmış durumdadır. Özel-
likle uygulamada 2828 sayılı SHÇEK
Kanunu ile çelişen sonuçlar doğurmuş-
tur. Çocuk Koruma Kanunu’na göre
korunma gereksinimi olan çocuklar için
verilen “bakım tedbiri” kararları ile 2828
sayılı Yasaya göre verilen “korunmaya
muhtaç çocuk” kararları uygulamada
ciddi karışıklıklara yol açmış durumdur.
Çocuk koruma sistemine eklenen
her yeni düzenlemenin, sistemin bütü-

nü göz önünde tutulmadan yapılması,
bir başka deyişle var olan düzenleme-
ler gerektiği gibi gözden geçirilmeden
yapılması, bütünlüklü bir politikanın ge-
liştirilmesini engellemektedir.

ÇOCUK KORUMA SİSTEMİNE YATIRIM YAPILIYOR MU?

Güçlü bir çocuk koruma politikasının
varlığına işaret eden en önemli göster-
gelerden biri de bu alana ayrılan büt-
çe olanaklarıdır (Karataş, 1995). Bu
anlayışla bakıldığında, yıllardan beri,
SHÇEK bütçesinin (çocukların korun-
masına ayrılan bütçenin) genel bütçeye
oranının ısrarlı bir biçimde artmıyor ol-
ması, sosyal devlet olmanın gereklerini
yerine getirmekte yetersiz kalışımızın
temel nedenlerinin başında gelmek-
tedir. Çocukların korunması görevinin
yerel yönetimlere devredilmek istendiği
ve giderek bir kamu hizmeti olmaktan
çıkılarak tümüyle sivil toplum örgüt-
lerine ve özel girişimciliğe terk edilmek
istendiği, son yıllarda gerçekleştirilen
tartışmaların başta gelen konusu ol-
muştur. Son yıllarda İzmir Urla Çocuk
Köyünde ve Malatya Çocuk Yuvasında
ortaya çıkan olaylar, adeta yukarıda
vurgulanan yönelişe zemin hazırlamak
için bir bahane oluşturmuştur. Oysa bu
ve benzeri olaylar, sosyal devletin ve
onun doğal sonucu olarak özünde bir
kamu hizmeti olan sosyal hizmetlerin
yetersizliğinin değil; bu alanda sorum-
luluk üstlenenlerin eksiklik ve yetersiz-
liğinin bir sonucu olarak algılanmalıdır.
Herkes bilmektedir ki SHÇEK’te çalı-
şanların sayısı yıllar içinde artmamış,
azalmıştır. SHÇEK’teki personel po-
litikasının (atamalar vb.) kaliteye hiz-
met etmediği yönünde ciddi eleştiriler
bulunmaktadır. Çocukların yaşadıkları
fiziksel ortamın onların biyo-psiko-sos-

yal gelişimlerine uygun olmadığı, fiziksel koşulların iyileştirilmesi için bu doğrultuda gerekli yatırımların zamanında yapılmadığı bilinmektedir. Tüm bunlar, çocuklara, çocuk korumaya gerekli ve yeterli yatırımı yapmadığımızın kanıtları olmaktadır. Koruyucu aile uygulamalarının yaygınlaştırılmasında neden başarısız olduğumuzu tartışırken, sorunu, ilişkide olduğu bu ve benzeri parametrelerden bağımsız görülmemelidir.

“Bankalar Yasası’na eklenen bir maddeyle SHÇEK için oluşturulmuş ek gelir son dakikada iptal edildi (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=168789>)”

ÇOCUK KORUMA ALANINDA ÇALIŞAN PERSONELİN SAYISI VE NİTELİĞİ

Başta SHÇEK olmak üzere, çocuk koruma görevini üstlenmiş olan kurumların, son yıllarda gelişen bir kavram olan “iyi yönetim” ilkeleri açısından değerlendirilmesi gerekir. Sistemin yükünü sırtlamış olan nitelikli elemanların türlü karar ve uygulamalar sonucu kuruluşlardan uzaklaştırılması, emekli olmaya zorlanması “iyi yönetim örneği uygulamalar” sayılabilir mi? Kurumdan uzaklaştırılan/uzaklaşmak zorunda kalan nitelikli elemanların yerlerine atananların özelliklerine iyi bakmak gerekir.

Türkiye’de çocuk koruma sisteminin gereksindiği yetişmiş insan gücü sayısının yetersizliği, ciddiye alınması gereken bir sorundur. Bu arada hizmetlerin uluslararası ve ulusal standartlar çerçevesinde yürütülebilmesi için mevcut çalışanların da nitelik yönden yeterliliği ciddi bir sorgulama konusudur. Gereksinimi duyulan insan gücünün yetiştirilmesi için bilinçli bir politikanın varlığın-

dan söz edilemez. Bir an için koruyucu aile uygulamasının istediğimiz gibi yaygınlaştırıldığını varsayalım. Bu sistemi standartlara uygun bir şekilde sürdürececek elemanların yeterliliği kuşkuludur.

Dünyanın her yerinde çocuk koruma sisteminin olmazsa olmaz nitelikteki profesyonelleri arasında yer alan sosyal hizmet uzmanı, psikolog vb. meslek elemanlarının kuruluşlardaki sayısı, standartların oldukça altında kalmaktadır.

Kuruluşlarda çalışanların istihdam edilme biçimleri ve çalışma koşulları, çalışanların yer değiştirme ve yükselme ölçütleri, çalışanların iş yükleri, eğitim düzeyleri dikkatle incelenmelidir. Örneğin bir bakıcı anne başına kaç çocuk düştüğü, bakıcı annelerin eğitim durumları önemli bir gösterge olarak kullanılabilir.

UYGULAMALARDA VE DENETİMLERDE BAŞARI

Politikalardaki bu eksikliklerin yanı sıra uygulamalarda ve denetimlerde de durumun pek parlak olduğunu söylemek zordur. Korunma gereksinimi olan çocuklara hizmet veren kuruluşların günlük çalışmalarını yürütürken, her durumda çocukların yüksek yararı ilkesinden hareket etmeleri gereği, uygulamada ne ölçüde karşılanmaktadır?

Bir bütün olarak geliştirilen politikalar, karar ve uygulamalar çocukların yüksek yararını sağlamayı güvence altına almakta mıdır? Kamuoyunun bilgisi içinde yer alan örnekler (Urla Çocuk Köyünde ve Malatya Çocuk Yuvasında yaşanan olaylarda olduğu gibi) çocukların yüksek yararı ilkesi dışında önceliklerin de var olduğu izlenimi vermektedir. Kamu hizmetlerinin tümünde

olduğu gibi, çocuk koruma sisteminde de hesap verebilir olmak çok önemlidir. Kurumların bu sorumluluğa uygun davranıp davranmadığı, yanıtlanması gereken ciddi bir sorudur.

Bir ülkede çocuk koruma sisteminin; çocuğu ailesi içinde koruyacak, bunun olanaklı olmadığı durumlarda koruyucu aile, evlat edinme ve son olarak kuruluş bakımı seçeneklerini devreye sokacak biçimde kurgulanmış olması beklenmektedir. Ülkemizde gerek akademik çevrelerde, gerekse ilgili düzenlemelerde bu önceliklerin yıllardır farkında olunmasına karşın (Karataş, 1995); uygulamada bu önceliklerin yeterince gözetildiğini söylemek güçtür. Tüm çocukları kendi öz aileleri yanında, bunun olanaklı olmadığı durumlarda alternatif aileler yanında korumak için yapılanlar, yapılabilecekler ve yapılamayanlar gözden geçirilmeye muhtaçtır.

Çocuk koruma ve bakım sisteminin bir bütün olarak kurgulanması ve işletilmesi, çocuğun bakım altına alınmasını gerektiren tüm nedenleri ve bakım sürecini bir arada değerlendirmeyi gerektirir. Çocuğun aile içinde korunması, öncelikle ailenin korunması anlamına gelmektedir. Zorunlu durumlarda alternatif bakımın, yine aile temelli seçeneklere öncelik vermesi gerektiği açıktır. Oysa politikasıyla, uygulamasıyla bizdeki çocuk koruma sisteminin bir bütünlük oluşturmaktan uzak kaldığı ve aile temelli seçeneklerin geliştirilmesinde de gerekli duyarlılığın gösterilmediği ortadadır.

Bunun yanında, son yıllarda, aile temelli bakım seçeneklerine öncelik vermek adına, kurum bakımında yer alan çocukları ailesi yanına döndürmek amacıyla yoğun bir çaba harcandığı gözlenmektedir. Bu uygulamalarda,

ailelerin koşullarının uygun olup olmadığına bakılmadığı, çocuğun korunma altına alınma nedenlerinin ve bu nedenlerin devam edip etmediğinin iyi irdelenmediği, aileye belirli bir miktar parasal destek sağlanarak çocuğu yanına almaya zorlandığı yönünde ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Çocukların genelde ekonomik yoksunluk nedeniyle korunma altına alındığı varsayımı çoğu durumda gerçeği yansıtmamaktadır. Korunma gereksinimi olan çocuklar olgusu, ekonomik, sosyal ve ruhsal bakımdan çok daha karmaşık nedenlere dayanmaktadır. Aile temelli bakım seçeneklerini işletirken, ailenin yalnızca ekonomik açıdan değil sosyal ve ruhsal açıdan da desteklenmeye gereksinimi olduğu unutulmamalıdır. Çocuğun yüksek yararı ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla, ailesi içinde nasıl bakılıp korunduğunun da denetlenmesi gerekir. Uygulamada karşılaşılan pek çok örnekten bilinmektedir ki çocuklar kendi öz aileleri yanında da ciddi düzeyde ihmal ve istismar durumlarıyla karşılaşmaktadırlar.

Gerek öz ailesi yanında, gerekse alternatif bakım türlerinin tümünde, çocukların biyo-psiko-sosyal gelişimi için gerekli sağlık, beslenme, eğitim, oyun ve boş zaman değerlendirme gereksinimlerinin yeterince karşılanabildiğini söyleme olanağı bulunmamaktadır. Ulusal sağlık ve eğitim göstergeleri, UNICEF'in her yıl yayınladığı Dünya Çocuklarının Durumu raporlarında yer alan Türkiye verileri, buna örnek gösterilebilir.

Çocukların yüksek yararı çocuklara ait bilgilerin gizlilik ilkeleri doğrultusunda titizlikle korunmasını ve kullanılmasını öngörmektedir. Gerek ilgili kurum ve kuruluşların, gerekse medyanın konu-

ya ilişkin tutumları, davranışları pek çok olumsuz örnekle doludur. Çocukların damgılanmaları sonucunu doğuran bu yaklaşımlar ağır birer çocuk hakları ihlali anlamına gelmektedir. Örneğin Urla Çocuk Köyünde yaşandığı iddia edilen olayların basında yer alış biçimi, adeta koruma altındaki tüm çocukları ve bu alandaki tüm çalışanları etiketleyecek nitelikte olmuştur.

Uluslararası standartlar, çocuk koruma sisteminin, çocuklara kendileriyle ilgili kararlara katılma hakkı vermesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Gerek alternatif bakım türlerine karar verme aşamasında gerekse bakım altında iken verilen karar ve uygulamalarda çocukların bilgilendirilerek katılımları sağlanmalıdır. Uygulamada bu hakkın karşılandığını gösteren örnekler pek azdır.

İnsanın onurlu ve saygın bir varlık olduğu, kendi kaderini tayin etme hakkı bulunduğu, kendisi ile ilgili en doğru kararları yine kendisini verebileceği vb. kabuller, sosyal hizmet mesleğinin etik ilke ve değerleri arasındadır. Çocuklar hakkında alınan karar ve uygulamalara yön vermesi beklenen bu ve benzeri ilke ve değerlerin, alanda çalışan herkesçe paylaşılmadığı gözlenmektedir. Kendi doğrularından başka doğru tanımayan kimi yöneticilerin, çalışanların, kendi inanç ve görüşlerini çocuklara dayattığı yönünde pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Bu yaklaşımlar, çocukları birer “kişilik” olarak değil, istedikleri gibi şekil verebilecekleri bir “hamur” olarak algılamının bir sonucudur.

Ülkemizdeki çocuk koruma sistemi bu ve benzeri sorular ışığında sorgulanmalıdır. Bu sorgulama gereksinim duyduğumuz değişimi doğru kavramak açısından yaşamsaldır. Aksi durumda sistemi

çağdaş normlar çerçevesinde yeniden kurgulama ve gereksinim duyulan değişimi karşılama şansı olmayacaktır.

KORUYUCU AİLE UYGULAMALARI NEDEN GELİŞMİYOR?

Çocuğun bakımı ve korunmasında öz aile bakımının olanaklı olmadığı durumlarda en sağlıklı yolun koruyucu aile sistemi olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu uygulamanın, yaklaşık 60 yıldır Türkiye'nin gündeminde yer aldığı (Güran Koşar, 1989, 73-75) halde, istenildiği gibi yaygınlaştırılamamış olması düşündürücüdür. Bunun nedenleri üzerinde kapsamlı ve derinliğine araştırmalara gereksinim olduğu açıktır. Bugüne kadar, bu türeden araştırmaların henüz gereğince yapıldığı söylenemez. Öte yandan, Türkiye'de var olan koruyucu aile sisteminin neden gelişemediğini değerlendirirken, alanda çalışan herkesin bilgi ve deneyiminden de yararlanmak gerekir.

Koruyucu aile uygulamasını, bir yandan uluslararası standartlar ışığında bir yandan da toplumsal kültürel yapımızla daha uyumlu bir biçimde geliştirebilmek için önemli paradigma değişikliklerine gitmek gerekmektedir.

“Araştırmaya katılanların yalnızca yüzde 17’si koruyucu ailelik uygulaması hakkında bilgi sahibi çıktı” (<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=491785>).

“...İsrail işgali yüzünden zor günler yaşayan Filistinli 150 çocuğa Türkiye'den koruyucu aile buldu. Koruyucu aile olmayı kabul edenler arasında 48 milletvekili de var” (<http://www.yenisafak.com.tr/aktuel/>).

SORUNLAR ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Genel Sorunlar

Çocukların aile yanında bakımı temel bir politika olarak benimsenmeli, uygulamada bu politikaya ısrarlı bir biçimde bağlı kalınmalıdır. Öz ailenin desteklenmesi, çocuğun öz aile yanında bakımı olanaklı olmadığında ya da uygun görülmediğinde diğer seçenek, alternatif aile yanında bakım olmalıdır.

Türkiye'de koruyucu aile uygulamalarının yeterli tanıtımı yapılamamıştır. Tanıtım konusunda medya olanaklarının, uzun süreli olarak ve sistemli bir biçimde kullanılması gerekir. Korunma gereksinim olan çocuklar ve alternatif bakım ve özellikle de aile yanında bakım temalarına ilk ve orta öğretim programlarında uygun ve yeterli düzeyde yer verilmesi sağlanmalıdır.

İlgili yasal düzenlemeler hızla taranarak, uygulama güçlükleri ve eksiklikleri belirlenmeli ve giderilmelidir. Eski Medeni Kanundaki evlat edinme hükümlerinin zorlaştırıcı etkisi nedeniyle koruyucu aile uygulaması yıllarca evlat edinmeye bir basamak olarak kullanılmıştır. Bugün de benzer yasal zorlukların var olduğu uygulamanın içinde yer alan sosyal hizmet uzmanlarından alınan geri bildirimlerde yer almaktadır.

Koruyucu aile uygulaması bugüne kadar profesyonel bir anlayışla ele alınmamıştır. Konuyla doğrudan ilgilenecek yetişmiş meslek elemanı yetersizdir. Uygulamaları ve denetimi gerçekleştirecek yeterli sayıda ve nitelikte meslek elemanı yetiştirilmelidir. Sosyal hizmet uzmanları başta olmak üzere ilgili meslek elemanları ek eğitimlerle güçlendirilmeli, il müdürlüklerinde salt bu konuyla ilgilenecek yeterli sayıda meslek elemanı istihdam edilmelidir.

Bu güne dek koruyucu aileye yapılan ödemeler teşvik edici olmamıştır. Gerek aileye yapılan ödemeler gerekse doğrudan çocuğa yapılan ödemeler yetersiz olduğu gibi çoğu kez düzensizdir. Dünyadaki örneklerden edinilen deneyimler de göstermektedir ki uygulamanın yaygınlaştırılmasında, yardım etme duygusunun yanı sıra yapılan iş karşılığında ailenin kendi geçimini temin edecek düzeyde para kazanması da etkili olmaktadır.

Koruyucu aile olmak kuşkusuz önemli birtakım standartların karşılanması gerektirir. Bu standartların hemen belirlenmesi, ailelerin bu standartlar doğrultusunda seçilerek eğitilmesi ve denetlenmesi gerekir. Koruyucu ailelerin uygulama içerisinde gereksinim duydukları eğitimler de düzenli bir biçimde verilmelidir. Bu konularda yetkili kurumun (SHÇEK), üniversiteler, meslek örgütleri ve diğer sivil toplum örgütleri ile etkili işbirliği yolları geliştirmeleri gerekir. Koruyucu aile olmakla ilgili işlemler gereksiz yere zorlaştırılmamalıdır. İstekliler için, koruyucu aile olmanın koşullarını ve gerekli işlemleri doğru anlatacak halkla ilişkiler-tanıtım stratejileri geliştirilmelidir.

Çocuktan Kaynaklı Sorunlar

Koruyucu aileye verilen çocuklar, kuruluşa gelmeden önce ailede ve toplumsal yaşamlarında ciddi düzeyde örselenmiş olabilmektedirler (Karataş ve Kuşgözoğlu, 1997). Sağlıksız bir hamilelik süreci, kötü koşullarda doğum, soğukta kalma, yetersiz beslenme, uyaran ve ilgi eksikliği, şiddete maruz kalma, ihmal edilme gibi sorunlar korunma altına alınan çocukların çoğunda rastlanan türden deneyimlerdir.

Zaman zaman ihmal ve istismara uğramış olsalar da bağlandıkları tek yetişkin modelinden (çoğu zaman anne, nadiren baba veya diğer yetişkinler) ayrılmak zorunda kalmak da ciddi bir travma etkisi yaratabilmektedir. Çocuklar yaşadıkları bu ve benzeri travmalar nedeniyle önemli sorunlar yaşamaktadırlar.

Bu çocuklar aynı zamanda kuruluş bakımında da ciddi travmalar yaşayabilmektedirler (Kuşgözoğlu ve Karataş, 1991; Karataş ve Karataş, 1991).

Korunma altına alındıktan sonra, özellikle kuruluş ortamında, bir yetişkine bağlanma olanağı son derece zayıftır. Koruyucu aile uygulamasında olduğu gibi, bağlanma gereksinimini karşılayacak biri yetişkin model olsa bile, önceki travmalar nedeniyle bu ilişkinin yeniden kurulmasında ciddi güçlükler yaşanabilmektedir.

Korunma altına alınmadan önce ya da korunma altında iken yaşanan travmatik deneyimler sonucunda bu çocukların gelişimi yaşitlarından geri olabilmektedir. Örneğin algılamaları yaşitlarına göre geri olabilmekte, deneyimleri nedeniyle yetişkinlerle güven temelli ilişkiler kurmakta zorlanmakta, kendilerini suçlama, başarısızlık gibi olumsuz duyguları yoğun olarak yaşayabilmektedirler. Çocukların bu özellikleri, koruyucu aile ile aralarında ciddi uyum sorunları yaşanmasına neden olabilmektedir.

Koruyucu ailelerin bir bölümünde, koruyucu aile olunan çocuklar ile öz çocuklar arasında kıskançlık başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunların aşılması yönünde gerekli psiko-sosyal destek sağlanmadığında, tarafları üzecek sonuçlar doğabilmektedir. Sorunlar çözülemediğinde kuru-

yucu aile olunan çocuğun kuruluşa geri dönmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Aileden Kaynaklı Sorunlar

Koruyucu aile uygulamalarında karşılaşılan bu güçlüklerle koruyucu aileden gelen güçlükleri de eklemek gerekir. Çeşitli nedenlerle koruyucu aile olmak isteyen (Güran Koşar, 1989, 75) ailelerin genelde bu türden sorunlara karşı hazırlıklı olmadıkları, gerekli ve yeterli eğitimden geçmedikleri, karşılaştıkları zorlayıcı deneyimlere bağlı olarak hemen koruyucu aile olmaktan vazgeçme eğiliminde oldukları gözlenmektedir. Uygulamada bu güçlüklerin aşılması yönünde il sosyal hizmetler müdürlükleri tarafından sağlanan profesyonel desteğin yeterli olmadığı da bir başka gerçektir. Bu güçlüklerle dayalı olarak birçok çocuğun kısa süre içerisinde koruyucu aileden kuruluşlara döndükleri de gözlenen olgular arasındadır.

Koruyucu aile olmaya istekli, gönüllü aileler, bu tür çocuklarla çalışmak konusunda bilgili ve deneyimli değildirlere. Aileler koruyucu aile olmak konusunda ve çocukların özelliklerine ve zorluk derecelerine uygun olarak eğitimden geçirilmemektedirler. Koruyucu aile yanına verilmek istenen çocuklar yukarıda anlatılan nedenlere bağlı olarak bazen "zor" çocuklar olabilmektedir. Koruyucu aile olmak isteyen bireyler bu zorluktan yeterince haberdar olmadıklarında, buna göre eğitilip, hazırlanmadıklarında başarısızlık kaçınılmaz olmaktadır. İyi hazırlanmış eğitimlerden geçerek, yeterlilik belgesi alan aileler koruyucu aile olarak seçilmelidir.

Ailelerin, aile üyelerinin koruyucu aile olmak konusundaki hazır bulunuşluk düzeyleri yeterli olmayabilmekte, bir-

birlerinden farklı olabilmekte; bu da karşılaşılan zorluklar karşısında hemen vazgeçme eğilimi doğurmaktadır.

Olumsuz örnekler koruyucu aile olmak isteyen yeni aileler üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır.

Koruyucu aile ya da diğer gönüllüler genelde "vicdani" nedenlerle hareket etmektedirler. Bu girişimleri başarısız da olsa vicdani rahatlamaya yetmektedir. Koruyucu aile uygulaması salt "gönüllülük ve vicdani sebeplere dayalı bir iş" olmaktan çıkarılmalı, uygulamanın gelişmiş olduğu ülke örneklerinde olduğu gibi sosyal sorumluluk ve topluma karşı ödev duygusu ile profesyonellik anlayışı teşvik edilmelidir.

Kültürümüzde çocuğa verilen değere bağlı olarak; çoğu aile çocukla geçici bir ilişki kurmak istememekte; çocukla ilişkisinin daha kalıcı olmasını istemektedir. Koruyucu aile olmak isteyen aileler çocukla ilişkilerinin hukuki temelde olmasa bile psiko-sosyal açıdan "tıpkı bir aile gibi" olmasını istemekte, bu ilişkinin bir gün bitebileceği bilgisi ve duygusu onları rahatsız etmektedir. Bu nedenle çocuğun öz ailesi ile olan ilişkilerine katılmak istememekte, hatta bu ilişkilerin gelişmesine direnç gösterebilmektedirler. Zaman içerisinde öz ailenin durumunda iyileşme olması sonucu çocuğun öz ailesine dönme olasılığının bulunması pek çok ailenin koruyucu aile olmaktan vazgeçmesini neden olabilmektedir. Ailelerin alacakları eğitim sayesinde koruyucu aile olmayı daha doğru bir temelde algılamaları sağlanmalıdır.

YENİ BİR ANLAYIŞ

Türkiye'de kendi öz ailesi yanında bakımı sağlanmadığı için bir akrabası (amca, dayı, hala, teyze, abi, abla,

büyük anne, büyük baba vb.) yanında bakılıp korunan (geleneksel koruyucu aile); buna karşılık haklarında koruma kararı bulunmayan, kamunun herhangi bir şekilde ilgi alanında olmayan çok sayıda çocuk olduğu bilinmektedir. Bu uygulamalar içinde, gerekli destek ve yönlendirmenin olmayışı nedeniyle zarar gören çocuklar hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Oysa uluslararası normlar (Başta Çocuk Haklarına Dair Sözleşme) gereği ebeveyn bakımından yoksun olan her çocuğun bakımı ve korunması kamunun (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu) ilgi alanında olmalı, kayıt altına alınmalı, denetlenmeli ve aileye ve çocuğa, gereksinimi olan her türlü destek sağlanmalıdır.

Bu uygulamaların da artık görünür kılınması zamanı gelmiştir. Belki de "geleneksel koruyucu aile" uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde ülkemizde koruyucu aile sisteminin yeterince yaygın olmadığını söylemek pek doğru olmayacaktır. Enformel aile bakımı da denilen bu uygulamaların koruyucu aile sistemi içinde değerlendirilerek kayıt altına alınması, denetlenmesi ve desteklenmesi bu alanda ciddi bir paradigma değişikliği anlamına gelecektir.

KAYNAKLAR

Güran Koşar, N. (1989) Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı, Ankara.

Karataş, K. (1992) "Sosyal Devlet Tartışması Üzerine..." Sosyal Hizmet. 3, 7: 46-47, Ocak, Şubat, Mart.

Karataş, K. (1997) "Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler", 2000'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi: 4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı., Ed. Kasım Karataş,

349-352, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Yayın No: 3, Ankara.

Karataş, K. (2000) "1920'den 2000'e Türkiye'de Çocuk Olmak" Ufkun Ötesi Aylık Dergi. 4, 16: 2-6.

Karataş, K. (2001) "Sosyal Devlet Tartışmaları", Sosyal Hizmet Sempozyumu'96. Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ed. Kaşım Karataş, 274-280, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No.: 002.

Karataş, K., Acar, H. Cankurtaran Öntaş, Ö., Baykara Acar, Y. ve Gökçearsan, E. (2004) "Türkiye'de Çocuğun Korunması: Osmanlıdan Günümüze Çocuk Refahına Yönelik Düzenlemeler" Toplum ve Sosyal Hizmet, 15 (1).

Karataş, K. ve Kuşgözoğlu, T. (1997) "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Alanında Terk Çocuk Olgusu", 4.Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı: 2000'li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi, 32-42, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Yayın No: 3, Ankara.

Karataş, K. (1995) "Sosyal Hizmetlerde Yatırım Politikaları: SHÇEK Örneği" Sosyal Hizmet Sempozyumu '95, 30. Yılında Sosyal Hizmet ve Geleceğe Yöneliş, 22-24, Ankara.

Karataş, S. ve Karataş, K. (1991) "Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Kaygı ve Sosyal Grup Çalışması: Sincan Çocuk Yuvası Örneği", Bildiri, XXVII: Ulusal Psikiyatrik Bilimler Kongresi, 6-9 Kasım 1991, Antalya.

Kuşgözoğlu, T. ve Karataş, K. (1991) "Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Enürezis Sorunu ve Sosyal Grup Çalışması: Sincan Çocuk Yuvası Örneği " Bildiri, XXVII: Ulusal Psikiyatrik Bilimler Kongresi, 6-9 Kasım 1991, Antalya.

Özdemir Uluç, F. (1997) Psiko-Sosyal ve Hukuksal Açıdan Koruyucu Aile Bakımı, Ankara: Attila Kitabevi.

SON NOTLAR

¹Ailelerin birçoğu, öz çocukları ile yaşıt bir çocuğa koruyucu aile olmak isteye-bilmektedir. Tek bir çocuğa sahip oldukları için ya da diğer çocukları yetişip ve evden ayrılmış olduğu için tek kalan öz çocuklarına yetişme sürecinde arkadaş olabilecek bir çocuk tercih edilebilmektedir. Öz çocuk için yapılan ebeveyn görevlerinin aynı anda bir korunmaya muhtaç çocuk için de yapılması cazip gelebilmektedir.

²Kuruluşlarda çalışanlar bilirler, buralarda gönüllü çalışmak isteyen kişilerde en büyük sorun sürekliliktir. Gönüllü çalışmak üzere başvuranların sayısı bazen yeterli olsa da genelde bu insanlar çok kısa bir deneyimden sonra vazgeçerler. Çünkü bu çocuklarla çalışmak zordur, bireyler bu zorluktan haberdar değildirler; buna göre eğitilmemişlerdir, hazırlanmamışlardır.

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SORUNLARI VE GELECEĞE İLİŞKİN BEKLENTİLERİ

Problems of Working Children and Their Expectations About Future

Musa İKİZOĞLU*
Bilge ÖNAL DÖLEK**
Elif GÖKÇEARSLAN ÇİFCİ***

*Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
**Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Çocukların çalışması çok katmanlı bir sorundur. Bu sorunların temelinde yoksulluk yer almaktadır. Yoksulluğun önlenememesi nedeniyle aileler kırdan kente göç etmekte ve marjinal işlerde çalışmaya başlamaktadır. Aileye destek olmak amacıyla çocuklar çalışma hayatına erken yaşta girmektedir. Gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayamayan çocuklar bir de çalışma koşullarının olumsuzlukları ile baş etmek durumunda kalmaktadır. Bu çalışmada çalışan çocuk-

ların sorunları ve gelecek beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, çocukların sorunlarına ilişkin görüşme formu hazırlanmış ve uygulanmış, bunun yanı sıra çocukların gelecek beklentileri, Umutsuzluk Ölçeğinin verileri analiz edilerek değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre çocuğun çalışma nedenleri arasında, ailesinin ve dolayısıyla kendisinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar önde gelmektedir. Çocukların çalışma saatleri çok fazla olduğu için kendilerine yeterince zaman ayıramadıkları görülmektedir. Çocukların umutsuzluk puanlarına bakıldığında ise özellikle kazancı yeterli bulma durumu ile çalışma koşullarından memnun olma durumunun, çocukların umutsuzluk düzeylerine etkisinin olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli sonuç ise çalışma koşullarından memnun olan ve olmayan çocuklar arasında da, umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir farkın bulunmuş olmasıdır.

Anahtar Sözcükler: çalışan çocuklar, çalışma koşulları, umutsuzluk, gelecek beklentisi.

ABSTRACT

Children's working is a much layered problem. Poverty lies the foundation of this problem. Because poverty cannot be prevented, families are migrating from towns to cities and they begin to work in marginal jobs. Children enter into working life early with the aim of supporting their family. The children who couldn't complete their development in a healthy way, also have to cope with the disadvantages of working conditions. In this study the aim is to determine the problems of working children and their future expectations. A conversation form related with the problems of children, is prepared and practiced in this research. Besides this, children's future expectation is evaluated by analyzing the Hopelessness Criterion data. As the result of this research; economic difficulties of the child himself and his family comes first

among the reasons of child's working. It is seen that children couldn't find free time to themselves because their working hours are too much. Also, when the hopelessness points of children are examined, it is seen that their "finding their wages enough" and "being pleased about their working conditions" especially affect children's hopelessness levels. Another important result is that a meaningful difference from the point of view of hopelessness levels is found between the children who are pleased about their working conditions and the children who are not.

Key Words: *working children, working conditions, hopelessness, future expectations*

GİRİŞ

Çocukların çalışması sorunu, yalnızca Türkiye'de değil tüm dünyada önemli ve çok yönlü bir sorun olarak kabul edilmekte ve tartışılmaktadır. Çalışan çocuğu açıklamaya yönelik pek çok tanım bulunmaktadır. Bir tanıma göre çalışan çocuk, çok çocuklu, eğitimsiz ve yoksul ailelerde, temel eğitimini sürdürürken yoksulluk nedeniyle çalışmaya başlayan ve aynı nedenle eğitimini sürdüremeyerek tam gün iş gücüne katılan çocuklar (Piyal, 2000:131) olarak belirtilirken bir diğer tanımda ise; 15 yaşın altında yaşamını kazanmak ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla çalışma yaşamına erken yaşta katılan çocuklar olarak belirtilmiştir (Ocakçı ve Ayyıldız, 2005: 16).

Çocuğun çalışmasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Özellikle kırdan kente göç ile birlikte büyük şehirlere uyum sağlamaya çalışan aileler marjinal sektörlerde çalışmaktadır. Ailenin geçimini ve kendi ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla çocuğun da bir iş kolunda çalıştığı görülürken, işveren de ucuz iş gücü

gereksinimi, çocuk iş gücüne talebi artırarak, sorunun bir kat daha büyümesine neden olmaktadır (Fişek, 1995).

Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Çocukların Genel Durumu

1970'lerden beri çocuklar İngiltere'de alışveriş merkezlerinde, Türkiye'de halı dokumacılığında, Hong Kong'da oyuncak fabrikalarında, Hindistan'da tüm fabrikalarda çalıştırılırken bugün artık çocukların hemen hemen tüm sektörlerde çalıştığı görülmektedir (Challis & Elliman, 1979; Estacio and Marks, 2005:476).

Dünyadaki çocukların tamamının 200 milyondan fazlası çalışmaktadır. 200 milyon çalışan çocuğun 100 milyonu ise kötü koşullarda çalışmaktadır. İçlerinde 5 yaşında olanlarının dahi bulunduğu bu çocukların çoğunluğu 15 yaşın altındadır. Çalışma alanları; tarlalar, madenler, sanayi sektörü gibi riskli ve ağır işler olarak çeşitlenmektedir (ILO, 2008).

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) araştırmalarına göre, 2000 yılı itibarıyla, dünyada 5–17 yaş grubunda toplam 352 milyon çocuğun ekonomik faaliyette bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çocuklardan 210 milyonu 5–14 yaş grubunda, 73 milyonu ise 10 yaşın altındadır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (TCCŞGB), 2005: 5).

UÇÖ'nün aynı araştırmasına göre, 5–17 yaş grubunda 246 milyon çocuk, çocuk işçi olarak çalıştırılmakta olup, 186 milyon çocuk işçi 15 yaşın altındadır. 5–17 yaş grubundaki çocuk işçilerden yaklaşık 171 milyonu tehlikeli koşullarda çalıştırılmaktadır. Tehlikeli koşullarda çalıştırılan çocuklar, ekonomik faaliyette bulunan çocukların yaklaşık olarak

yarısını, çocuk işçilerin ise, üçte ikisini oluşturmaktadır (TCÇSGB, 2005: 5).

Türkiye'de ise genel görünüm dünyadakinden pek farklı değildir. Türkiye tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, ağırlıklı olarak kentsel bir nüfus yapısına doğru geçişi gösteren ekonomik ve sosyal göstergelere sahip gelişmekte olan bir ülkedir. Çocuk işçiliği dünyanın gelişmekte olan birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de en önemli toplumsal-ekonomik sorunlardan bir tanesidir.

Türkiye'de gün geçtikte büyüyen çalışan çocuk sorunu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistiklerinde de ortaya çıkmaktadır. TÜİK tarafından Nisan ayında yapılan açıklamaya göre, 2006 yılında 6–17 yaş grubundan 958.000 çocuk bir tür ekonomik faaliyette yer almaktadır. Bu rakam, söz konusu yaş grubundaki toplam çocuk sayısının %5,9'unu oluşturmaktadır. 6–14 yaş grubunda ise çalışan çocuk sayısı 320.0000 veya bu yaş grubundaki toplam nüfusun %2,6'sıdır. Bu çocuklardan 124.000'i okula gitmemektedir.

7 yıl aradan sonra ilk kez yapılan çocuk işçiliği araştırması, zorunlu eğitim süresindeki uzamanın ve tarımın bir istihdam alanı olarak görece önemini yitirmesinin çocuk işçiliğinde önemli bir azalmaya yol açtığını göstermektedir. Kırsal alanlarda çocuk işçiliği 1999 ile 2006 yılları arasında %50 azalmıştır (UNICEF, 2008).

Kentsel alanlarda ise ekonomik faaliyetlerde yer alan toplam çocuk sayısı 1999 yılında 478.000 iken 2006 yılında yalnızca 457.000'e inmiştir. 6–14 yaş grubundaki çocuklara bakıldığında ise çalışan çocuk sayısında 109.000'den 116.000'e bir artış görülmektedir. Bu artış, hem kız hem erkek çocuklar için

geçerlidir (UNICEF, 2008).

2006 yılında, çalışmakta olan çocukların 392 bini tarımda, 271 bini sanayide, 294 bini ise ticaret ve diğer hizmetlerde çalışmaktaydı. Bu çocukların yarısına yakın bir bölümü ücretsiz işçi olarak kendi ailelerinin çiftliklerinde, dükkânlarında veya benzer diğer aile işletmelerinde çalışmaktadır. Diğer yarısı da ücretli olarak çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışan çok azdır (UNICEF, 2008).

Bu koşullar aynı zamanda çocuğun eğitim alamamasına yol açmakta ve gelecekte nitelikli iş gücü fırsatı yakalamasına da engel olmaktadır. TÜİK'in 1999 yılında yaptığı Çocuk İşgücü Anketine göre, Türkiye'de çalışan yaklaşık 3 milyon 850 bin çocuk vardır. Araştırmalar; çocuk işçiliğinin ana nedeninin yoksulluk olduğunu göstermektedir. Yoksulluk sorunu ise; bozuk gelir dağılımı, işsizlik, kaynakların verimli kullanılmaması, hızlı nüfus artışı, göç, kayıt dışı ekonomi gibi başka birçok soruna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (TCÇSGB, 2005: 16). Bir diğer önemli neden, ülkenin eğitim olanaklarının sınırlı olmasıdır. Eğitime ilişkin altyapının yeterince yaygınlaşmamış olması ve çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanmasını engelleyen diğer etmenler sonucu, eğitim sistemine giremeyen ya da herhangi bir kademesinden kopan çocuklar, ya çalışma yaşamına katılmakta ya da işsiz kalmaktadır (Karataş, 1993: 93).

Büyük ve sanayileşmiş kentlerde plansız hızlı göç, çocuk işçiliğine etki eden diğer nedenlerden bir tanesidir. Hızlı artan göç, kentlerde nüfus yoğunluğunun artmasına neden olmakta ve bu durum sağlık, eğitim, konut, istihdam gibi sosyal hizmetlerin sağlanmasını zorlaştır-

maktadır. Bu koşullarda, çocuklar uzun dönemli yatırımlarla geliştirilmesine önem verilmekten çok, kısa dönemde aile gelirin'e ekonomik bir kaynak olarak algılanmakta ve aile gelirin'e zorunlu olarak katkı yapan bireyler haline gelmektedir (TÇSGB, 2005,17).

Çalışma Koşullarının Çocuk Üzerindeki Etkileri

Çocuk işçiliği ile ilgili literatür incelendiğinde çocuklar için tehlikeli çalışma adı altında bir tanımlamanın yapıldığı görülmektedir. Buna göre; *tehlikeli çalışma*, doğası ve türü gereği çocukların güvenliği, sağlığı (fiziksel ve zihinsel) ve ahlaki gelişimi üzerinde olumsuz etkiye neden olan herhangi bir aktivite veya çalışmadır. Tehlike; aşırı iş yükünden, çalışılan yerin fiziki koşullarından ve /veya çalışma süresinden ortaya çıkabilir (Investing in Every Child, 2003:30; akt: Erbay, 2008:11).

Çalışma koşullarında çocukların karşılaşılabileceği tehlikeler; biyolojik, kimyasal, ergonomik, psikolojik ve çalışma ortamındaki tehlikeler olarak sıralanabilir (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2004: 31–32).

Çalışan çocukların yaşadıklarını ifade ettikleri en temel sorunlar arasında; düşük ücretli (çalışma koşullarındaki tehlikeler) ve ağır işlerde çalıştırılma (ergonomik tehlikeler), buna bağlı olarak sıklıkla yaşanan sağlık sorunlarının yanı sıra kullanılan malzemelerden rahatsızlık duyma (kimyasal tehlikeler), çalışma saatlerinin yasaların izin verdiğinin dışına çıkarak uzun süreli olması (çalışma koşullarındaki tehlikeler), aşırı sıcak ya da soğuk ortamlarda bakteri virüs ve/veya parazitlere maruz kalma (fiziksel tehlikeler), birlikte çalışılan

usta, kalfa ya da diğer mesai arkadaşları ile olumsuz ilişkiler içerisinde olma (çalışma ortamındaki tehlikeler), çalışma ortamındaki suistimal ve tacizler (psikolojik tehditler) yer almaktadır (Estacio and Marks, 2005:476).

Tehlikeli çalışma şekli gerek tarımsal gerekse kentsel işlerde görülebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde çocuklar, çoğunlukla tarımsal işlerde çalışırlar. Kentsel alanlarda ise yoğunluk küçük ölçekli işletmelerdedir. Üretim, ticaret ve hizmet sektöründeki küçük ölçekli işletmelerin varlıklarını sürdürmesi, genellikle ucuz işgücüne dayanmakta ve bu sektörlerde ucuz işgücü yönünden çocuklar en önemli kaynağı oluşturmaktadır (Karataş, 1993: 95).

Çocukların fiziksel olarak daha çabuk etkilenir olması, onların yetişkinlerden çok farklı kapasiteye ve gereksinime sahip bulunması ile yakından ilişkilidir. Çocukların erken yaşlarda ağır işlerde çalışmaları, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini etkilemektedir. Çocukların fiziksel gelişimi üzerine yapılan çalışmalarda, bu çocukların çalışmayan yaşlılarına oranla daha sağlıksız gelişime sahip, ağırlıklarının daha az, boylarının ise daha kısa olduğu belirlenmiştir (Ocakcı, 2001; Dikmen, 1998;Ocakcı ve Ayıldız, 2004:16).

Çalışan çocuk, yaşının gerektirdiği oyun, spor ve kültürel etkinlikler için yeterli boş zaman bulamaz. Bu durum çocuğun kişiliğini özgürce geliştirme olanağını kısıtlar. Oyun, spor ve kültürel etkinliklerin, gelişme çağındaki bir çocuğun bedensel, duygusal ve toplumsal gelişimi üzerinde etkisi büyüktür (Karataş, 1993: 96; Aktaş ve Arıkan, 1993; Piyal, 2000).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Çalışan Çocuklar Projesi Raporu (2000: 25–26)'na göre ise risklerin tümü değerlendirildiğinde, çocukların %24,9'u, yetişkinlerin de %15'i bu riskler karşısında tümüyle korumasızdır. Aynı çalışmada çocukların %85,6'sı günde 7,5 saatten çok çalışmaktadır. Çocukların %86,2'sinin haftalık çalışma süresi 45 saati aşmaktadır. Çocukların gelecekte iş ile ilgili beklentilerinin dağılımına bakıldığında ise %52 si aynı işi sürdürmeyi istemekte, %30'u kendi iş yerini açmayı, %10'u başka işte çalışmayı, %3'ü okumayı sürdürmeyi istemektedir.

Çocukların çalıştırılmasının çocuk üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu durumun son derece zararlı olduğu, çocuğun bedensel, ruhsal, duygusal ve sosyal gelişimini tehdit ettiği görülmektedir.

Çocuk İşçilerin Gelecek Beklentisi

Gelecek, yaşanmamış, ama bireyin kendi istekleri doğrultusunda yaşamayı istediği, yaşamın insanoğlunu hep ileriyeye yönelten bir bölümdür. Bu bağlamda gelecek beklentisi kavramına göz attığımızda bireyin, gelecekte nasıl, nerede, kimlerle, hangi konumda vb. olmak istediği arzusunun bağlı olarak, bireysel ve toplumsal yaşamdan talep ettikleridir.

Ekonomik, sosyal ve kültürel unsurlar, çocuğun gelecek beklentisi üzerinde etkilidir. Dolayısıyla bu noktada sözü geçen unsurları ayrı ayrı ele almak gerekmektedir.

Ekonomik Unsurlar: Çocuk işgücü kullanımının önemli nedenleri arasında hızlı nüfus artışı ve kırdan-kente göç olgusunu ifade etmek mümkündür. Hız-

lı nüfus artışı toplam nüfus içindeki çocukların oransal payını arttırmaktadır. Bu durum da, çocuklara yönelik toplumsal hizmet yatırımlarına daha çok pay ayrılmasını gerektirmektedir. Bunu karşılayamayan gelişmemiş ekonomilerde, çocukların çalışma yaşamına erken yaşta katılmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bir ekonomik yapı içerisinde tarımın, küçük ölçekli imalat ve hizmet sektörlerinin yaygınlığı ve bu alanların yeterince örgütlü olmaması, çocuk işgücüne olan talebi de arttırmaktadır (Karataş, 1993: 93).

Çalışan çocuklar açısından duruma bakıldığında çocuğun gerek düzenli eğitim görmesi, gerekse gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlayacak koşullara sahip olması boyutunda, ekonomik etmenlerin oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Ülkemizde, 'Çıracılık Eğitim Merkezi'ne devam eden çocukların genelde alt sosyo-ekonomik düzeyden geldikleri bilinmektedir. Bu durum aslında, çeşitli mesleklere ve ülkenin ihtiyacına göre iş planlaması politikalarıyla ilgili olduğu gibi çocukların yeterli eğitimi alacak maddi ve manevi şartlara sahip olmamasıyla da ilgili bir durumdur. Bu çocukların ana-babaları veya diğer aile üyeleri ya sosyal güvencesiz marjinal gündelik işlerde düşük gelir elde ederek veya düzensiz bir gelire sahip şekilde çalışmakta ya da kamu veya özel sektörde düzenli ve sosyal güvenceli bir işe sahip olsa dahi, gelir dağılımı adaletsizliğinden temelinin alan yine düşük gelire sahip bulunmaktadır. Zor şartlar altında günlük yaşamını sürdürebilmek, temel insani ihtiyaçlarını (yiyecek, giyecek, barınma, sağlık vb.) karşılayabilmekle daha çok meşgul olan bu insanlar, yoksulluğun getirdiği diğer birçok sorunla da boğuşurken, çocuklarını eğitim sü-

recinde hem maddi hem manevi (eğitim imkânları sağlama, eğitimlerini destekleme, motive etme, eğitimlerinin içeriğiyle ilgilenme, okulla işbirliği yapma vb.) açıdan destekleyecek güce, morale sahip görünmemektedir. Çocuklarını, daha az sayıda öğrencilerin yer aldığı sınıflarda, daha kaliteli eğitime sahip okullarda okutmamaktadır. Bu aileler fırsat eşitliğine sahip olmayan, çoğu zaman da mağdur olan ailelerdir. Bu nedenle de bu ailelerin çocukları, eğitim süreçlerinde daha fazla yol alamayıp, kısa yoldan iş-meslek sahibi olmayı seçmek zorunda kalmaktadır. Aslında ülkemizde yaşanan bu durum Zastrow (1990)'un yoksulluk döngüsü tanımlamasıyla bire bir örtüşmektedir. Bu döngüde yoksul ailenin, nasıl yoksul kuşaklar ürettiği ve bu sürecin yeni kuşakla nasıl kısır döngüye dönüştüğü açık bir şekilde görülmektedir.

Yoksulluk döngüsünde, başlangıçta yoksulluk içinde yaşayan ebeveynler ve küçük çocukları yaşam mücadelesi içindedir. Bu aile üyeleri, asgarinin altında yaşam şartlarına sahip olmakla ilgili bir takım olumsuz sonuçlara maruz kalan, yoksulluğun getirdiği sorunlarla boğuşan, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken bir aile ortamında yaşamaktadır. Bu durum, çocukların eğitim süreçlerini de etkilemektedir. Yeterince beslenemeyen, okul ihtiyaçları karşılanamayan, eğitim sürecine ilişkin ailesinden yeterli ilgi-desteği göremeyen çocuk, okula ve derslerine ilgisiz kalmaktadır. Aile de bu arada, yoksulluğun getirdiği problemleri gidermek ve onlarla mücadele etmekle meşguldür. Daha sonra döngüde, çocukların standart altı yaşam şartlarına yönelik tepkisi ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte çocuk okuldan ayrılmakta, düşük geliri

bir işte çalışmaya ve/veya evlenmeye teşebbüs etmektedir. Tabii ki eğitsel düzeydeki düşüklüğe bağlı, yeterli gelir getiren düzenli bir işe sahip olamayla da ilgili olarak, bu çocuklar da yoksulluk şartlarına sahip olmayı sürdürmektedir. Erken evlenmeleriyle beraber, giderlerinde bir artma söz konusudur ve bu durum gerek mesleki gerekse örgün eğitim düzeylerinde daha ileriye gidememelerine neden olmaktadır. Ayrıca bir çocuğa sahip olmalarıyla birlikte, geçimlerini sağlamakta zorluk içine düşmektedirler. Böylece kendi ailelerinden getirdikleri yoksulluğu, kendileri yaşarken çocuklarına da yaşatmakta ve döngü kuşaklar arası kısır bir şekilde sürüp gitmektedir. Yoksulluk kültürü kapsamında sahip olunan özellikler, bu şekilde eski kuşaktan yeni kuşağa geçmektedir.

Başlangıçta ifade edilen Çıracılık Eğitim Merkezleri gibi kısa yoldan iş edinmeye destek olan mesleki eğitim kurslarına devam eden çocuğa sahip ailelerin, genelde temel insani hizmetler (sağlık, barınma, sosyal güvence, eğitim vb.)'e ulaşmada eşit fırsatlara sahip olmadıkları bilinmekte ve tartışılmaktadır.

Konu, yukarıda çalışan çocuğa sahip ailelerin yaşamında devamlı bir süreç olarak aktarılan yoksulluk döngüsü bağlamında düşünüldüğünde, bu döngü içinde yetişen çocukların gelecek beklentilerinin, sosyo-ekonomik düzeyi daha iyi olanlara göre daha düşük düzeyde olması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Sosyal ve Kültürel Unsurlar: Çocuklar için, içinde yaşadıkları kültür ve bu kültür bağlamında ele alınan sosyalleşme boyutları onların gelecek tasarımlarının içeriğinde etkili bir rol oynar.

Çalışan çocukların gelecek beklentisi-ne, aile, arkadaş grubu, okul çevresi, yaşadığı bölge, bireyin kendi özellikleri, (yaş, yetenek, cinsiyet gibi) ve daha da genelde içinde bulunulan toplumsal yapının bir bütün olarak etkisi söz konusudur (Gökçe, 1984: 86). Çünkü birey şekillendiği toplumun istek, beklenti ve kabul görme durumuna göre hayatına yön vermeye çalışacaktır. O toplum içinde yoğrulmuş, o toplumun değerlerini benimsemiş bir birey için, sosyal çevreden bağımsız bir yaşam kurma düşüncesi mümkün olmayabilir. Örneğin, mesleki statünün önemli olduğu bir çevrede, birey iyi bir eğitim alarak, statüsü olan bir işe sahip olmak ister. Bir diğer örnek olarak işsizliğin hat safhalarda olduğu bir toplumda herhangi bir işinin olması kabul görüyorsa, birey statülü bir iş için çabalamayı sonraki sürece bırakarak, geleceğini devam ettirmek için sadece bir işinin olmasını ister. Bu bağlamda konuya bakıldığında, bireyin sosyal çevresi ve içinde yaşadığı toplumun, bireyin geleceği için oluşturduğu altyapının önemi düşünülebilir. Birey geleceğe ilişkin hedeflerini, gördüğü, yaşadığı, kendi kişisel kazanımları ve kendisine sunulan toplumsal kazanımlarla oluşturur.

Küçük yaşlardan itibaren gerek eğitim, gerek duygusal gelişim açısından gerekli donanımı almış olan çocukların, yaşamlarının sonraki sürelerinde elde ettikleri kazanımları geliştirerek, yaşam hedefleriyle bütünleştirmeleri düşünülebilir. Bu devamlılığın sağlanmasında ailenin önemi yadsınamaz. Duruma çalışan çocuklar açısından bakıldığında, çalışan çocukların küçük yaşlardan itibaren dayanak aldığı aile ve toplum kültürü, yaşamsal altyapının

oluşumunda oldukça önemli bir yere sahiptir (Gökçe, 1984: 87).

AMAÇ

Bu çalışmanın genel amacı, çalışan çocukların yaşadığı sorunların belirlenmesi ve çocukların umutsuzluk düzeyleri bağlamında gelecek beklentilerinin ortaya konulmasıdır. Bu genel amaca uygun olarak, araştırmanın alt amaçları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. Çalışan çocukların, sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri nelerdir?
2. Çalışan çocukların, çalışma koşulları (çalıştıkları ortamın fiziki koşulları, çalışma saatleri, aldıkları ücret miktarı, birlikte çalıştıkları kişilerle ilişkileri) nasıldır?
3. Çalışan çocukların, çalışma koşullarından kaynaklanan sorunları nelerdir?
4. Çalışan çocukların ailelerinin herhangi bir sosyal güvenceye sahip olma durumu açısından, umutsuzluk puanları arasında fark var mıdır?
5. Çalışan çocukların boş zamanları olma durumu açısından, umutsuzluk puanları arasında fark var mıdır?
6. Çalışan çocukların eve giren aylık gelir miktarı açısından, umutsuzluk puanları arasında fark var mıdır?
7. Çalışan çocukların çalışma koşullarından memnun olma durumu açısından, umutsuzluk puanları arasında fark var mıdır?
8. Çalışan çocukların kazançlarını yeterli bulma durumu açısından, umutsuzluk puanları arasında fark var mıdır?

YÖNTEM

Bu çalışmada ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, Ankara Siteler semtinde bulunan Mesleki Eğitim Merkezine (Çıracılık Eğitim Merkezi) devam eden ve uygulamanın yapıldığı gün merkezde bulunan yaşları 14–18 arasında olan 125 erkek öğrenciden toplanmıştır. Veriler Çıracılık Eğitim Merkezi İdarecilerinin önerdiği ders yapılan (öğrencinin en çok geldiği) iki tam gün içerisinde merkeze gelen tüm öğrencilere ulaşılarak toplanmıştır. Verileri toplama araçları, araştırmacılar tarafından hazırlanan 33 sorudan oluşan görüşme formu ile Beck Umutsuzluk Ölçeğidir. Veriler, üç araştırmacı tarafından yüz yüze görüşme yoluyla toplanmıştır. Görüşme ortalama 45 dakika sürmüştür. Veriler SPSS Paket Programı ile çözümlenmiş ve t testi, korelasyon gibi istatistiksel analizler yapılmıştır.

Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck ve Arkadaşları (1974) tarafından geliştirilen 20 maddelik, kendini değerlendirme türü bir ölçektir. Bu ölçekle kişilerin geleceğe yönelik karamsarlık derecesinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ölçek üç faktörü içermektedir: 1- Gelecek ile ilgili duygular, 2- Motivasyon kaybı, 3- Gelecek ile ilgili beklentiler. Hastada depresyon seviyesindeki değişikliklerin yanı sıra, umutsuzluk ve intihara ilişkin de bilgi vermektedir. Bu ölçekte yer alan sorulara doğru – yanlış biçiminde cevap verilmekte ve bireyin negatif beklentileri yansıtılmaktadır. Ölçeğin 2.4.7.11.12.14.16.18.20. maddeleri pozitif, 1.3.5.6.8.10.13.15.19. maddeleri negatif olarak puanlanmaktadır. 11 pozitif, 9 negatif anahtar cevabı vardır. Verilen anahtar ile uyum sağlayan her

cevap 1, uyum sağlamayan cevaplar ise 0 puan almaktadır. Elde edilen toplam puan umutsuzluk puanı olarak kabul edilmektedir. Ölçeğin puan dağılımı 0 – 20 arasındadır. Ayrıca, ölçeğin kesme puanıyla ilgili 9 veya üzerinde umutsuzluk puanının intiharı yordama konusunda kullanılabileceği bildirilmektedir (Beck ve ark., 1985, 1989, 1990: akt: Derebaşı, 1996:34–35). Ülkemizde ölçek ile ilgili ilk çalışma Seber (1991), geçerlik çalışması da Durak ve Palabıyıkoglu (1994) tarafından yapılmıştır. Durak ve Palabıyıkoglu'nun çalışmasında, tüm grup (n:373) için ortalama puan 6.35, depresyondaki hastalar (n:40) için 11.03 olarak saptanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırmaya katılan çocukların yaşları 14 ile 18 arasında olmakla birlikte, 16–18 arasında olmakla yoğunlaştığı görülmektedir. Çocukların genel olarak yaş ortalaması 16,6'dır. Ulaşılan bu sonuç, Çıracılık ve Meslek Eğitim Kanununun Birinci Bölüm 10. Maddesinde belirtilen "14 yaşını doldurmuş olmak, 19 yaşından gün almamış olmak" ibaresiyle de uygunluk göstermektedir (Çıracılık ve Meslek Eğitim Kanunu, 2001). Görüşülen çocukların yarıya yakınının (%48.1) doğum yeri il merkezidir. Geriye kalanlar (%51.9) köy ve ilçe doğumludur. Bununla beraber araştırmaya katılan çocukların büyük çoğunluğu (%77.6), 10 yıldan fazla zamandır Ankara'da yaşamaktadır. Çocukların önemli bir oranı (%68.8) ortaokul mezunudur. %18.4 gibi azımsanamayacak bir oranın liseden terk olması dikkat çekmektedir. Mavili Aktaş ve Arıkan (1993: 69)'ın yapmış olduğu araştırma kapsamında ulaşılan sonuç, çalışan çocukların tamamına yakınının ilkokul mezunu olduğudur. Bu

sonucun ortaya çıkması, 1998–1999 öğretim yılında zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkartılması paralelinde, çocukların eğitim düzeylerinin yükselmesiyle ilgili olabilir. Çocuklardan, kronik hastalığa (astım, bronşit, tansiyon, sinüzit, böbrek yetmezliği, şeker hastalığı vb.) sahip olanların oranı %16.8'dir. Diğerlerinin herhangi bir kronik hastalığı yoktur. Çocuklardan herhangi bir özre sahip olanların oranı %6.4'tür. Özre sahip olduğunu ifade eden çocukların özürleri görme özürlü ile işitme özürlüdür. Çocukların tamamına yakını, anne-baba ve kardeşleri ile birlikte yani çekirdek aile içinde yaşamaktadır. Çok az bir oranı da akraba, arkadaş ya da ustasıyla yaşamaktadır. Çocukların kardeş sayısı incelendiğinde, çocukların büyük çoğunluğunun (%77.4) bir, iki ya da üç kardeşi bulunmaktadır. Üçten fazla kardeşi olanların oranı ise %13.7'dir. Çocukların ailesinde çocuğun kendisi dışında başka çalışanın olup olmama durumu incelendiğinde, ilk sırada %80.6 gibi büyük bir oranla babanın çalıştığı ifade edilmiştir. İkinci sırada %35.5'lik oranla kardeşlerin, üçüncü sırada ise %8.9'luk oranla annenin çalıştığı ifade edilmiştir. Çocuklar bu soruya aynı anda birden fazla seçenek işaretleyerek cevap vermiştir. Oranlar bu çerçevede ele alınmıştır ve araştırmaya katılan çocukların sayısı ile ilgili değil, verilen cevapların sayısı ile ilgili oranlardır. Arğin (1989), Yalçın (2004) ve Gökmen (2005) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer bulgular ortaya çıkmıştır. Çocukların %63.4'ü, ailesinin sosyal güvencesi olduğunu ifade etse de, çocukların %35.2 gibi önemli bir oranının da sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Çocukların önemli bir kısmının sosyal güvenceye sahip olmaması, onların yoksul-zor şartlar altında yaşadığının

önemli kanıtlarından biridir. Araştırma bulguları incelendiğinde; asgari ücret veya altında gelire sahip olanların oranı (%21) ve asgari ücretin biraz üstünde gelire sahip olanların oranı (%44.8) dikkate alındığında, bu ailelerin neden yoksul-zor şartlara sahip olduğu daha iyi görülebilecektir. Bu ailelerde yaşam, bir yoksulluk döngüsü içinde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Eve giren aylık gelir miktarı incelendiğinde, asgari ücret ve altında maaş alanların oranı %21 gibi azımsanamayacak bir orandır. %44.8'lik bir oran ise hemen asgari ücretin üstündeki 351–700 YTL diliminde yer almaktadır. 1000 YTL ve üzeri geliri olanların oranı sadece %8.6'dır. Çocukların yarısından fazlası (%53.6) mobilya işinde çalışırken, ikinci sırada %18.4 ile döşemecilik işinde çalışanlar gelmektedir. Diğer çalışanlar sırasıyla şu şekildedir: %16'sı kuaförlük yapmakta, %6.4'ü hazır giyim, %3.2'si oto motor, %1.6'sı kaynak, %0.8'i spor aletleri yapımı işinde çalışmaktadır. Çocukların tamamına yakını (%92.7) çalışmaya kendi isteği ile başlamıştır. Ailelerin içinde bulunduğu yoksulluk şartlarına, gelir yetersizliğine rağmen, çocukların çalışmasına yönelik herhangi bir baskının olmadığı da açıkça görülebilmektedir. Çocukların yine tamamına yakını (%91.1) şu anda çalışıyor olmaktan memnundur. Genelde maddi ve manevi desteğe ilişkin şartların yetersizliğine bağlı eğitimi erken bırakmanın çok sık görüldüğü bu kesimde, başka çareye sahip olmamaya da ilgili olarak içinde bulunulan durumu aynen kabullenmenin sık görülmesi söz konusu olabilir. Çocukların çalışmaya başlamasındaki en önemli neden incelendiğinde, çocukların %34.1'i okuyamadığı için, %33.3 ekonomik nedenlerle, %22.8'i meslek edinmek, %9.8'i ise ileride iyi bir yaşam

için çalışmaya başladığını ifade etmiştir. 1999 yılında yapılan Devlet İstatistik Enstitüsü Çocuk İşçiliği Araştırması bulgularında, Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların çalışma nedenleri arasında % 38.4 ile ilk sırayı hane halkı gelirine katkıda bulunmak, ikinci sırayı %19.8 ile hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırayı % 15.9 ile ailesi istediği için çalışmak almaktadır. Bu sonuçlarla araştırmanın sonuçları örtüşmektedir (TÜİK –ILO Türkiye de Çalışan Çocuklar, 1999). Bu noktada çocukların, bedensel, sosyal, ruhsal açıdan sağlıklı bireyler olarak geleceğe hazırlanmaları ve arzu ettikleri geleceğe kavuşmalarında, ekonomik yönden desteklenmesi ve yoksulluk döngüsü ve kültürü içinde kaybolup gitmelerine izin verilmemesi önem taşımaktadır. Çünkü çocukluklarını veremediğimiz çocuklara, gelecekte ülkenin çeşitli alanlarda (bilim, eğitim, çalışma sektörü vb.) ileriye götürülmesi misyonunun hangi hakla yükleneyeceği üzerinde çok düşünülmelidir.

Araştırmaya katılan çocukların aylık kazançlarına bakıldığında, bu çocukların büyük çoğunluğunun (%79.1) 350 milyonluk asgari ücret ve altında maaş aldıkları görülmüştür. Kazancını yeterli bulma durumuna bakıldığında ise, çocukların yarısından fazlasının (%54.4) kazancını yeterli bulmadığı görülmektedir. Bu çocukların büyük çoğunluğunun kazançlarının asgari ücret ve altında olduğu hatırlanacak olursa, bu sonuç şaşırtıcı değildir. Ancak Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu'nun üçüncü bölüm yirmi beşinci maddesi gereğince "Aday çırak, çırak ve işletmelerde meslek eğitimi gören öğrencilere ödenecek ücret ve bu ücretlerdeki artışlar; aday çırak veya çırağın velisi veya vasisi

veya kişi reşit ise kendisi; öğrenciler için okul müdürlüğü ile işyeri sahibi arasında Bakanlıkça belirlenen esaslara göre düzenlenecek sözleşme ile tespit edilir. Ancak, işletmelerde meslek eğitimi gören öğrenci, aday çırak ve çırağın yaşına uygun asgari ücretin % 30'undan aşağı ücret ödenemez" hükmü söz konusudur (Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu, 2001). Çocukların kazançlarını nasıl harcadıklarına bakıldığında, %60.5'lik bölümünün kazancının tamamını ailesine verdiği, sadece %19.3'lük bölümünün kazancını kendisi için harcadığı dikkati çekmektedir. Kazancını hem ailesi hem de kendisi için harcamalarının oranı ise %16.8'dir.

Görüşülen çocukların günlük toplam çalışma saatlerine bakıldığında, 8 saatten fazla çalışanlar %91.8 gibi büyük bir orana sahiptir. Günlük 8 saatten fazla çalışanların ortalama çalışma süresi ise 10.3 saattir. 4857 Sayılı İş Kanununa göre, eğitimini tamamlamamış olan çocuklar, eğitim saatleri dışında olmak üzere, günde en fazla 2 saat ve haftada 10 saat çalıştırılabilirler. Ancak araştırmada ortaya çıkan bulgular, İş Kanununda belirtilen saatlerin çok üstünde sürelerle bu çocukların çalıştırıldığını ortaya koymaktadır.

Görüşülen çocukların haftada kaç gün çalıştıklarına bakıldığında ise, haftada altı gün çalışanların %47.1, beş gün çalışanların %42, yedi gün çalışanların %3.6 gibi bir orana sahip olduğu görülmektedir. Eğitime gittiği halde haftalık çalışma günleri beşin üzerinde olanların % 92.7 gibi büyük bir oran olması oldukça dikkat çekicidir. Çocuklara çalışma koşullarına ilişkin beklentilerinin sorulması sonucu alınan cevaplar arasında; hem çalışma saatlerinin düzenli ve daha az olması, hem de hafta sonu izinlerinin

verilmesi ya da arttırılması şeklindeki cevapların ağırlıklı olması, onların genel olarak çalışma koşullarından memnuniyetsizliğini ortaya koymaktadır.

Çocukların işverenleriyle ilişkileri değerlendirildiğinde, %74.2's işvereniyle ilişkisini çok iyi ve iyi düzeyde, % 21'i ise orta düzeyde olarak nitelendirmiştir. Sadece %4.8'lik bir oranda işvereniyle ilişkisinin kötü ya da çok kötü düzeyde olduğu belirtilmiştir. Aktaş ve Arıkan (1993:78)'in yapmış olduğu araştırmada da, çocukların yarısından çoğunun işverenleriyle ilişkilerini iyi olarak nitelendirdiği ortaya konmuştur. Çalışma Bakanlığı İş Teftiş Kurulunun İzmir Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi (1999) kapsamında yapılan araştırmada da, çocukların iş verenleriyle ilişkileri konusunda benzer sonuçlara ulaşılmıştır (TÇSGB, 2005:60).

Çocukların iş arkadaşlarıyla ilişkileri değerlendirildiğinde, %76.8'i iş arkadaşlarıyla ilişkisini çok iyi ve iyi düzeyde, % 18.4'ü ise orta düzeyde olarak nitelendirmiştir. Sadece %4.8'lik bir oranda, iş arkadaşlarıyla ilişkisinin kötü ya da çok kötü düzeyde olduğu belirtilmiştir.

Çocukların %77'si çalışma koşullarından memnun olduğunu belirtse de, %22.1 gibi önemli bir bölümü çalışma koşullarından memnun olmadığını belirtmiştir. Çocuklar, çalışma koşullarından memnun olmama nedenlerini kendi cümleleriyle şöyle ifade etmiştir: iş yoğunluğu, çalışma saatlerinin uzun olması, ücret azlığı, ücretlerin zamanında ödenmemesi, işyerinde patronu veya diğer çalışanlarca küçük düşürülmesi, sevgi ve saygı eksikliği resmi tatiller de dahil izin yapılamaması.

Nasıl bir ortamda çalışmayı istedikleriyle ilgili olarak, düzenli çalışma saatle-

rinin olduğu, çalışma sürelerinin daha az olduğu, ücretlerin daha yüksek olduğu, iş yoğunluğu konusunda adaletli olunan, resmi tatillerin verildiği, yıllık ve haftalık izinlerin arttırıldığı, hafta sonu izinlerinin de verildiği ortamlarda çalışmayı umduklarını belirtmişlerdir.

Çocukların %75.8'i okul ve çalışma zamanları dışında boş zamanının kaldığını belirtse de, %24.2 gibi önemli bir kısmı okul ve çalışma zamanları dışında boş zamanının kalmadığını belirtmiştir. Günlük çalışma saati ve haftalık çalışma günleri dikkate alındığında, boş zamanının kalmaması normal bir durum olarak görülmektedir.

Çocuklar boş zamanlarını, gezerek, yatarak ve dinlenerek, spor yaparak (futbol ağırlıklı), tv seyrederek, arkadaşlarıyla gezip oynayarak, müzik dinleyerek geçirdiklerini ifade etmektedir.

Çocukların çalışmaya başlama nedenlerinin %33.3'lük bir oranla ailesinin yaşadığı ekonomik problemler olduğu hatırlandığında, çalışıyor olmalarının anne ve babaları ile ilişkilerini ne düzeyde etkilediği sorusunun yanıtının %81.6 gibi yüksek bir oranda çok iyi ve iyi düzeyde çıkması oldukça anlamlı ve önemlidir. Bunun yanı sıra, çalışıyor olmalarının anne ve babası ile ilişkilerini orta düzeyde etkilediğini ifade edenlerin oranı %14.4 iken, kötü ve çok kötü düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranı sadece %4'tür.

Çocuğun çalışması demek, ekonomik sıkıntılar ve yetersizlikler içerisinde olan ailelerin çocuklarına iyi bir gelecek sağlama, meslek edindirme gibi kaygılarının sona ermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca çocuğun ev ekonomisine sağlayacağı ek gelir, hâlihazırda yaşadıkları sıkıntıyı da hafifleteceğinden,

“çalışan çocuğuna” karşı olumlu tavır geliştirmeleri oldukça normal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Çocukların %79.3’ü çalışıyor olmalarının, kardeşleriyle ilişkilerini çok iyi ve iyi düzeyde etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra çocukların %17.4’ü, çalışıyor olmalarının kardeşleri ile ilişkilerini orta düzeyde, %10.5’i ise kötü ya da çok kötü düzeyde etkilediğini belirtmiştir.

Daha önce belirtilen sebepler doğrultusunda ortaya çıkan; çalışan çocuğun aile içinde anne ve baba ile olumlu ilişkiler içinde olmasının, kardeşleri ile ilişkilerini de aynı doğrultuda etkilediği görülmektedir.

Araştırmada, çalışan çocukların Beck Umutsuzluk Ölçeğinden aldıkları genel umutsuzluk puan ortalaması 7,3 olarak ortaya çıkmıştır. Puanlama 0–20 puan arasındadır ve sıfıra yaklaşıldıkça umutsuzluk düzeyi düşmekte, yirmiye yaklaşıldıkça umutsuzluk düzeyi artmaktadır.

Yapılan istatistiksel analizler kapsamında, bazı değişkenler arası ilişkilere bakılmıştır. Kazancı yeterli bulma, çalışma koşullarından memnun olma açısından umutsuzluk puanları arasındaki ilişki anlamlı bulunurken, sosyal güvence, boş zamana sahip olma, eve giren toplam aylık gelir açısından umutsuzluk puanları arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

Çizelge 1: Çalışan Çocuklara İlişkin Bazı Değişkenler ile Umutsuzluk Puanları Arasındaki İlişkiler

Değişkenleri (n=125)	N	Ort.	ss	İstatistik
Sosyal Güvence				
Var	75	6.73	4.51	t=-1.837
Yok	43	8.37	4.93	
Kazancı Yeterli Bulma				
Evet	55	5.76	3.64	t=-3.534*
Hayır	66	8.64	5.03	
Eve Giren Toplam Aylık Gelir				r= -0.090
Çalışma Koşullarından Memnun Olma				
Evet	91	6.43	4.07	t=-4.195*
Hayır	26	10.50	5.28	
Boş Zamana Sahip Olma				
Evet	90	7.02	4.46	t=-1.163
Hayır	30	8.17	5.25	

p>0.05

*p<0.05

Çizelge 1’de araştırma kapsamında yer alan çalışan çocukların umutsuzluk düzeyleri üzerine bazı değişkenlerin etkisi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda;

- Çocukların ailelerinin sosyal güvencesi olanlar ile olmayanları arasında umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P>0.05$). Buna rağmen, sosyal güvenceye sahip olanların, olmayanlara göre puan ortalamalarına bakıldığında daha umutlu oldukları söylenebilir.
- Kazançlarını yeterli bulan ve bulmayan çocuklar arasında, umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($P<0.05$). İnsanların asgari düzeyde yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için, yeterli miktarda gelire sahip olmaları gerekir. Temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler fiziksel, duygusal ve sosyal sorunlar yaşayabilir. Özellikle “çocuk” olmaları nedeniyle “çalışan çocukların” kazançlarının da yeterli olmadığı durumlarda, eğitimlerini de yarıda bıraktıkları düşünülürse, yetişkinlere göre bu sorunlarla daha zor baş edebilecekleri ortadadır. Çalışan çocukların kazançlarının düşük olmasının nedeni onların “ucuz iş gücü” olarak görülmeleridir. Bu durumun, onların maddi olarak istismar edilmelerine, temel ihtiyaçlarını karşılayamamanın veya karşılamakta zorlanmanın yanı sıra duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayamamalarına ve umutsuzluk yaşamalarına neden olabileceği düşünülebilir.
- Eve giren aylık gelir miktarı ile umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişki ele alındığında, aylık gelir miktarının

az ya da çok olmasının umutsuzluk düzeyi puanını etkilemediği ortaya çıkmıştır. Eve giren toplam aylık miktarı ile çocukların umutsuzluk puanları arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0.05$). Bu durum bir diğer değişken olan kazancı yeterli bulma değişkeniyle ilişkilendirildiğinde tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bireysel kazanç umutsuzluk düzeyini etkilerken, genel kazanç (tüm aile üyelerinin kazancı) umutsuzluk düzeyini etkilememektedir. Bu durum, erken yaşta çalışma yaşamına giren ve olgunlaşan çocukların daha hızlı bireyselleştiklerini düşündürmektedir.

- Çalışma koşullarından memnun olan ve olmayan çocuklar arasında da, umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmuştur ($P<0.05$). Çalışma Bakanlığı İş Tefiş Kurulunun İzmir Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi Projesi (1999) kapsamında yapılan araştırmada da, çocukların çalıştıkları iş koşullarından memnun olmaları konusunda benzer sonuçlara ulaşılmıştır (TÇSGB, 2005:60). Çalışma koşullarının niteliği, çalışma hayatında olan çocuğun fiziksel, duygusal ve psiko-sosyal gelişimini etkileyecektir. Buradan hareketle çalışma koşullarına ilişkin olumsuzlukların, eksiklik ve aksaklıkların çocukların geleceğe umutla bakmalarını engelleyen nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Beck Umutsuzluk Ölçeğine göre, ölçeğin kesme puanıyla ilgili (9) veya üzerinde umutsuzluk puanının intiharı yordama konusunda kullanılabileceği bildirilmektedir. Çalışma koşullarından memnun olmayan çocukların ortalama umut-

suzluk puanının 10.50 olması, ölçeğin kesme puanının üstüne çıkması itibariyle oldukça düşündürücüdür.

- Çocuklardan boş zamanları olanlar ile olmayanlar arasında, umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Buna rağmen, boş zamana sahip olanların umutsuzluk puan ortalamaları boş zaman sahip olmayanlara göre daha düşüktür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma kapsamındaki çocukların ailelerinin önemli bir kısmının geliri oldukça düşük ve sosyal güvencesi yoktur. Aileler çekirdek ailenin özelliklerine sahiptir. Genelde uzun yıllardır Ankara'da yaşayan bu çocukların, büyük bir kısmı ortaokul mezunu olup, çoğunlukla 2 ya da 3 kardeşe sahiptir. Evde kendileriyle birlikte daha çok babanın ve kısmen de diğer kardeş/kardeşlerin çalıştığı, annelerin genelde çalışmadığı ve çoğunlukla anne ve babanın birlikte yaşadığı aileler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Çeşitli değişkenler açısından umutsuzluk puanlarına bakıldığında ise kazancı yeterli bulma durumu ile çalışma koşullarından memnun olma durumunun, özellikle çocukların umutsuzluk düzeylerine etkisinin olduğu görülmektedir. Çalışan çocukların kazançlarının insanca yaşayabilme koşullarına uygun bir düzeye getirilmesi ve iş ortamında sağlıklı gelişimlerine uygun koşulların sağlanması önem taşımaktadır. Özellikle, çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimlerini zedeleyecek ağır işlerde çalıştırılmasının önlenmesi gerekmektedir. Bir diğer önemli sonuç ise, çocukların çalışma saatleri ile ilgilidir. Çocukların çalışma saatleri çok

fazla olduğu için kendilerine yeterince zaman ayıramadıkları görülmektedir. Çalışma saatlerinin, kendi yaşıtı ergenlerin okulda geçirdikleri zamanla eşit olması sağlanmalıdır.

Görüşülen çocukların, eğitim anlamında yalnızca haftada birer gün Mesleki Eğitim Merkezi (Çıraklık Okulu)'ne devam ettikleri hatırlandığında, Mesleki Eğitim Merkezi kapsamında verilen/verilecek eğitimin ve gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek sosyal aktivitelerin çocukların bireysel özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. 4857 sayılı İş Kanununda belirtilmiş olan çalışma saatlerine uyulması konusunda iş yerlerinin daha sistemli denetlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Çocukların günlük ve haftalık çalışma saatlerine ilişkin yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve yenilenmesi gerekliliğine inanılmaktadır.

İşverenlerin, İş Kanunu ve Çıraklık Kanunu hakkında bilgilendirilmesi önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra işverenlerin çocuklara yönelik tutum ve davranışlar ile karşılıklı ilişki ve etkileşimin çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkisi konusunda bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede, çocuklardan hem daha yüksek fayda sağlama, hem de çocuklara daha yüksek fayda sağlama konusunda olumlu sonuçlara ulaşabileceğine inanılmaktadır.

Araştırmanın sonuçları arasında da yer aldığı üzere, çocuğun çalışma nedenleri arasında, ailesinin ve dolayısıyla kendisinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar önde gelmektedir. Hemen ardından da okumak istememe ya da yine ekonomik nedenli okuyamama ve son olarak da gelecek kaygısına bağlı ola-

rak iyi bir meslek sahibi olmayı erken yaşta garanti altına almak gelmektedir. Tüm bu nedenlere genel olarak bakıldığında yapılması gereken çok açıktır.

Ailelerin sosyal güvence sorununa çözüm bulmak, temel ihtiyaçlarını giderilebilmek ve insanca yaşamak için gerekli olan düzenli ve yeterli gelire sahip olmalarını sağlamak, yaşam kalitelerini arttırmak öncelikli olarak ele alınması gereken konuların başında gelmektedir. Ekonomik sıkıntıların giderilmesi, çocuklarının eğitimine önem veren, onları eğitim süreçlerinde destekleyen ve meslek seçimi konusunda, onların gerekli bilgi ve bilinç düzeyine ulaşmalarını sağlayan aileler oluşturulmasına çaba gösterilmelidir. Bunu gerçekleştirebilecek ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yapıya sahip bir toplum oluşturmak en büyük sorumluluk olarak görülmektedir. Bu sayede çocuklar, belli bir takım sıkıntılar nedeniyle değil, gerçekten yapmayı istedikleri iş olduğu için farklı meslek kollarına yönelebilmek fırsatını bulacaktır. Bu durumda parkecisinden öğretmeni-ne, mobilyacısından doktoruna, polyestercisinden sosyal hizmet uzmanına ve daha pek çoklarına kadar daha nitelikli ve bilinçli meslektaşlarının ve sürekli verimliliğin anahtarı olacaktır. Tabii ki bütün bunların sağlanmasında sorumluluk, toplumun en küçük bireyinden hükümetlere ve devlete kadar uzanmaktadır.

KAYNAKLAR

Aktaş A. M. ve Arıkan, Ç. (1993) "Çırak Statüsünde Çalışan Gençlerin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Yaptıkları İşe İlişkin Duyguları", *Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11, (1–2–3).

Beck A. ve Diğerleri (1974) "The Measurement of Pessimism: The Hopelessness Scale". *Journal of Consult Clinic Psychol*, 42, 861–865.

Challis, J., and Elliman, D. (1979) *Child Workers Today*. Middx: Quartermaine House Ltd.

Çıraklık ve Meslek Eğitim Kanunu (2001).

Çocuk İşçiliği ile Mücadele: İş Müfettişleri için El kitabı, Çeviren: Metin Çulhaoğlu, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2004.

Derebaşı, İ. (1996) "Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Ege Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Geliştirilmesi", Ege Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Durak, A. ve Palabıyıkoglu R. (1994) "Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerlilik Çalışması". *Kriz Dergisi*, 2(2): 311–319.

Estacio, E and Marks, D. (2005) "Child Labour and the International Labour Organization's Convention 182: A Critical Perspective", *Journal of Health Psychology* 10; 475–284.

Erbay, E. (2008) *Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış*, Ankara, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Fişek, G. (1995) "Sanayide Çalışan Çocuklar", *Çalışma Ortamı Dergisi*, Fişek Sağlık Hizmetleri ve Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, Haziran 2006 <http://www.fisek.org.tr/018.php>.

Gökçe, B (1984). *Orta Öğretim Gençliğinin Beklentisi ve Sorunları*. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı,

ILO (2008) Child Labour. http://www.ilo.org/global/Themes/child_Labour/long—en/index (Erişim Tarihi: 23.06.2008).

Karataş, K. (1993) "Çocuk İşgücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri", Ankara: *Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11(1–2–3).

Ocakçı, A. ve Ayyıldız, T. (2005) "Çalışan Çocuklarda Boyun Eğici Davranışların İncelenmesi", *Çalışma Ortamı Dergisi*, 77.16–18.

Piyal, B. (2000) "Organize Sanayi Siteleğinde Çalışan Çocukların Sorunları, Sağlık

Birimi Örgütlenmesi ve Sosyal Hizmetlerin İşlevleri”, *Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet Sempozyumu*, 30–140.

Piyal, B. ve Bildik, T. (2000) “Çalışan Çocukların Psiko-Sosyal Sorunlarının Çözümünde Sosyal Hizmetlerin İşlevleri”, *Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet Sempozyumu*, 118–129.

Seber G. (1991) “Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği Üzerine Bir Çalışma”. Eskişehir *Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri Anabilim Dalı*, (Doçentlik Tezi).

Sezer, F. (2003) “Bir İşyerinde Çalışan Gençler ile Okuyan Gençlerin Geleceğe Yönelik Olumsuz Beklenti Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Şişman, Y. (2004) “Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği”.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1997) *Çocuk İşgücü*. Yayın no: 24

TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1999) - *Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye’de Çalışan Çocuklar*,

TC. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Uluslararası Çalışma Örgütü Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Programı (2005), *Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu*.

UNICEF. (2008) Evet Deyin, Gözler Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinde, Çocuk İşçiliği Azalıyor. <http://www.unicef.org/turkey/pdf/sy21.pdf> (Erişim Tarihi: 23.06.2008).

Zastrow C, K. Kirst- Ashmen (1990) *Understanding of the Human Behavior and the Social Environment*. Second Ed. Chicago: Nelson Publishers.

GÖÇTE KADINLAR: FEMİNİST YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE BİR ÇALIŞMA¹

Women in Migration: A Study in the Framework of Feminist Approach

Sema BUZ*

*Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F.
Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı kadın ve göç ilişkisini sığınmacı kadınlar boyutunda çok yönlü irdelemektir. Bu anlamda araştırmanın temel iddiası, göç ve sığınma durumlarından kadınların erkeklerden daha olumsuz etkilendikleridir. Bu etkilenmeye rağmen sığınma boyutunda kadın deneyimi yeterince görünür değildir ve bu çalışmada feminist kuram aracılığıyla kadınların deneyimi görünür kılınmaya çalışılmıştır. Çalışmada ağırlıklı olarak İran ve Somali'den gelen yirmi kadın

ve yirmi erkek sığınmacı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu çalışmada sığınan ve sığınmacı kadınların göçünün kadınların kendi adlarına yola çıktıkları, aktif oldukları bağımsız bir göç süreci şeklinde yaşandığı görülmüştür. Buna ek olarak kadınlar, göçü, erkek temelli kurumsallaşmış şiddet ya da toplumsal cinsiyetlerinden kaynaklanan nedenlerden kaçmak için "bir baş etme" stratejisi olarak kullanmaktadır. Son olarak her bir kadının göç sürecindeki deneyimlerinin doğru anlaşılması ve doğru sunulmasının önemi ortaya çıkmıştır. Çalışma, feminist sosyal hizmet müdahalesine dayalı önerilerle son bulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *kadın ve göç ilişkisi, sığınmacı kadınlar, sığınmacı erkekler, feminist sosyal hizmet.*

ABSTRACT

The purpose of this study is to multi-dimensionally examine the relation between women and migration within the context of women who seek asylum. In this sense, the basic argument of the research is that women are influenced more negatively by the cases of migration and asylum than men do. Despite this influence, women's experience in the context of asylum is not visible enough, and this study tries to make women's experience visible via feminist theory. In the study, in depth interviews were done with 20 women and 20 men who seek asylum, mostly from Iran and Somalia. In this study, it appeared that the migration of the women who seek asylum is an independent one in which they move on their own will and are active. In addition, women make use of migration as a "coping strategy" in order to escape the reasons originating from man-based institutionalized violence or gender. Finally, it appears that it is very important to correctly understand and present the experiences of each woman in the migration process. The study ends up with several recommendations based on feminist social work intervention.

¹ Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenmiştir. Bu çalışma, araştırmacı tarafından Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda yapılan "Kadın ve Göç İlişkisi: Sığınan ve Sığınmacı Kadınlar Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Key Words: *women and migration relation, women who seek asylum, men who seek asylum, feminist social work.*

GİRİŞ

1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesinde sığınmacı (mülteci), "1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba üyeliği ve politik düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için, vatandaşlığı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi" olarak tanımlanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası savaş koşullarından çıkılması sürecinde bu tanımın güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur ve 1967 yılında imzalanan New York Protokolü ile bu tanımda geçen coğrafya ve zaman ibareleri kaldırılmış ve sığınmacı tanımına savaş sonrası duruma uygun bir içerik yüklenmiştir.

Bu çerçevede sığınmacılar kendi istekleri dışında göç etmeye zorlanmış gruplardır ve sığınma durumunun yarattığı tüm olumsuzlukları yaşamaktadır. Bu nedenle göçe katılan bu grupların durumlarının gözönünde tutulması gerekmektedir. Özellikle bu grup içinde kadınların durumları özel ilgiyi hak etmektedir. Çünkü dünya sığınmacılarının yaklaşık % 50'sini ve dünyadaki göçmenlerin de yine yaklaşık % 50'sini kadınlar oluşturmaktadır.^{2*} Türkiye açısından bakıldığında da, BMMYK 2008

yılı istatistiklerine göre sığınma başvurusu yapan toplam 12.760 kişi bulunmaktadır. Bunların 5303'ünü kadınların, 7457'sini erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. IOM verilerine göre ise, sığınmacıların yaklaşık % 40'ını kadınlar, % 60'ını erkekler oluşturmaktadır.^{3*} Bu verilerin tümü kadın göçünün yaklaşık erkeklerle eşit oranda gerçekleştiğini göstermektedir ve kadınların göçe kendi adlarına katılan, aktif bireyler olduğunu ortaya koyması bakımından konu üzerinde tartışmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada kadın ve göç ilişkisi sığınmacı kadınlar boyutunda feminist kuramın katkısıyla irdelenmeye çalışılmaktadır.

Göçte "Kadın Olmak"

1884 yılında Ravenstein'in "kadınların erkeklerden daha çok göçmen oldukları" tespitine karşın, kadınların göç sürecindeki konumları ve durumları özel olarak ele alınmamış ve kadınlar göç sürecinde daha çok bağımlı kişiler olarak ve aile içindeki konumlarına (eş, anne, genç kız) göre değerlendirilmiştir. Bu durum, genel olarak kadınların tüm yaşam alanlarında görünmezliğinin ve ikincilliğinin göç alanına da yansımaları olarak görülebilir. Ancak yaşamın tüm diğer alanlarında olduğu gibi göç deneyiminde de kadının görünür kılınması; kadınların özgül durumlarını kavrama ve konuyla ilgili çözümler geliştirilirken kadınların gözönünde bulundurulmasını sağlama açısından önem taşımaktadır.

Göç kavramsallaştırmaları incelendiğinde, temelde ekonomik göçle ilgili açık-

2 Daha ayrıntılı bilgi için bkn. IOM Web Sitesi <http://www.iom.int>

3 Daha ayrıntılı bilgi için bkn. BMMYK Web Sitesi <http://www.bmmkyk.org.tr/>

lamalar geliştirildiği görülmektedir. Bu kuramlara göre göç her zaman daha iyi istihdam olanakları ve daha iyi yaşam koşullarını barındıran yerlere hareket etme konusunda verilen rasyonel kararlar sonucu gerçekleşir. Kadınlara ise önceden göç etmiş olan erkek eşi takip eden ve göçe katkı veren kişiler olarak bakılmış ve pasif bir rol biçilmiştir. Kadın göçü ayrı bir kategori olarak ele alınmamış ve uzun süre var olan göç açıklamalarına kadınlar sadece eklenmiştir. Bunların yanı sıra isteğe bağlı olmadan gerçekleşen göç türleri konusunda açıklamalar yapılmamış, sığınma konusu da ihmal edilen alanlardan biri olmuştur. İsteğe bağlı gerçekleşmeyen, zorunlu olarak ülkeden ayrılma ve belki bir daha hiçbir zaman dönememe riskini barındıran bu kategori, gerek oluşum şekli gerekse sonuçları bakımından özel ilgiyi hak etmektedir. Çünkü isteğe bağlı göç türlerinde dönüş çoğu zaman mümkünken ve köken ülkeyle bağlantı devam ederken, sığınmacı olma durumunda çoğu zaman ülke denebilecek bir yer dahi kalmamakta ya da kişiler kendi ülkelerindeki muhalif konumları ve gördükleri baskılar nedeniyle zaten dönmeyi düşünmemektedir. Bu kategori içinde kadınların konumu daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Kadınlar ya kendi ülkelerindeki geleneksel ataerkil uygulamalar ya da politik düşünceleri nedeniyle kaçmaktadır.

Sığınmacı kadınları ele alan çalışmalar, konuyla ilgili sınırlı açıklamalar getirmektedir. Konuya, daha çok var olan göç açıklamalarına kadınlar eklenilerek yaklaşıldığı görülmektedir. Bu durum ise kadınları homojen bir kitle olarak görme ve aralarındaki farklılıkları dikkate almama sakıncasını beraberinde getirmektedir. Sığınmacı

kadınların sığınma iddialarının, 1951 Sözleşmesi'nde mülteci olmak için kabul gören beş ölçüt içinde "belirli bir toplumsal gruba üyelik" ölçütü çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Başka bir deyişle kadınlar, toplumsal cinsiyetleri bağlamında gördükleri şiddet ve zulmü, "belirli bir sosyal grup olarak kabul gördükleri" Sözleşme maddesine uygun olarak sığınmacı statüsü kazanmaya dönüştürebilmektedir. Sığınmacı kadınların yaşadıkları sorunların arka planında yer alan, feminist kuramın da dikkat çektiği ataerkillik ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı daha genel yapıların varlığı sorgulanmamakta, 1951 Sözleşmesinin erkek yönelimli olduğu tespitlerinin ötesine geçilememektedir.

Sığınmacı kadınlar konusunda yapılan çalışmalar daha ziyade kadınların uyumlarına ve günlük yaşamdaki değişimlerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları, kadınların köken ülkeleri ve ev sahibi ülkedeki değişimleri daha kolay bağdaştırdıklarını, daha iyi uyum yaptıklarını, yeni istihdam örnekleri ile birlikte daha fazla özerklik kazanarak, geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerini sorguladıklarını, ev kadınlığı, annelik ve çalışmayı daha dengede götürebildiklerini göstermektedir. Bu ortak sonuçların yanı sıra göçle birlikte kadınların şiddete karşı incinebilirliklerinin arttığı, ayrımcılıkla daha fazla karşılaştıkları, hizmetlere daha sınırlı ulaştıkları ve bakım veren rollerinin artarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Kadınlara Özgü Göç Nedenleri

Kadınların göç nedenleri incelendiğinde genellikle ekonomik nedenlere dayalı açıklamaların başta geldiği görülmektedir. Kadınlar yoksulluk, borç, diğer

dışsal sınırlamalar gibi üzerlerinde çok az kontrol sahibi olabildikleri çeşitli nedenler yüzünden göç etmektedir. Gidilecek ülkelerdeki ücret farklılaşmaları göç kararını etkilemektedir, ancak bu tek neden değildir. Evlilik anlaşmazlığı, fiziksel şiddet, mutsuz ve bozulmuş evlilikler ve boşanmanın zorluğu gibi bazı ekonomi dışı faktörler kadınların göçü açısından özellikle önemlidir (Kofman ve diğ., 2000: 143).

Kadınlara karşı şiddet kadınların göç kararı vermesinde önemli bir neden olarak belirmektedir. Savaş ve çatışma durumlarında kadınlara karşı cinsel şiddetin kullanımı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kadınların cinsel şiddetin tüm çeşitlerini savaş ve silahlı çatışmalar sırasında yaşamaları dünya çapında rastlanan ve adeta kanıksanan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Cinsel şiddete ek olarak dünyanın her tarafında kadınlar çeşitli zulüm türleri, insan hakları ihlalleri ve toplumsal cinsiyete özgü kısıtlayıcı diğer geleneklerle karşı karşıyadır (Anker, 2002:5). Gerçekten de kadınlar açısından fiziksel ve diğer zulüm türleri, insan hakları ihlalleri uluslar ötesi, küresel bir görünüm almıştır. Bunlara ek olarak kadınların toplumsal cinsiyetlerinden kaynaklanan çeşitli sınırlamalar ve ayrımcılıklarla karşılaşması durumu da küresel bir görünüme sahiptir.

Kadınlar, istihdamda toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, eşit olmayan ücret, yetersiz sağlık bakımı ve genel sağlık hizmetleri, yetersiz eğitim, sınırlık kaynak, çocuk bakımı ve ev işleri sorumluluğuyla karşı karşıyadır (Anker, 2002: 6). Bu nedenlerin tümü kadınlar için göç etmenin dayanaklarını oluşturmaktadır.

Özellikle istihdamla bağlantılı açıkla-

malardan anlaşılabilir, kadınların fırsatlarını daha geniş yapısal faktörlerin etkilediği yönündedir. Kofman ve diğ., (2000: 143), Crawley (2000: 18), Boyle ve Halfacree (1999: 4)'a göre göçte etkili olan yapısal faktörleri görmemek, kadınları pasif ve güçsüz kurbanlar olarak benimseme ve baskıcı sosyal yapıları görmeme eğilimini devam ettirir.

Ailedeki konumu ya da yaşı nedeniyle kadınların özellikle yakındıkları ayrımcılıktan kaçma isteği de göçte etkilidir. Kadınlar için 'algılanan fırsatlar' ve 'gerçek fırsatlar' arasındaki bağlantı göçü etkilemektedir. Kadınlar, göçü, yaşadıkları yerlerdeki baskıcı yapılardan kaçma ve direnme fırsatı olarak görebilir (Kofman ve diğ., 2000: 143).

Kadınlara özgü göç nedenlerinin büyük ölçüde ataerkil bir toplumda yaşama ve kadınlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği kısıtlamalardan kaynaklandığı görülmektedir. Ancak buna ek olarak ekonomiyle bağlantılı faktörleri de dikkate almak gerekmektedir. Dolayısıyla kadın göçünün ekonomi dışı ve ekonomik pek çok nedeni bulunduğunun farkında olmak çok önem taşımaktadır. Tek bir nedene dayalı olarak açıklayamayacağımız göç etme nedenlerinin çoğu zaman farklı nedenlerin birkaçının bir arada bulunması durumunda geçerlilik kazandığı görülmektedir. İzleyen bölümde ise kadın göçünü açıklamaya çalışan yaklaşımlar, kadın göçüyle ilgili kavramsallaştırma düzeyi açısından irdelenmektedir.

Kadınlar da bütün sığınmacılar gibi, baskı zulüm ve korku içinde oldukları için kaçmaktadır. Ancak kadınlar, erkeklerden farklı olarak 1951 Sözleşmesi'nde özel olarak yer verilmeyen toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, sosyal ve kül-

türel önyargılardan kaynaklanan baskı ve zulüm, geleneklerle ilişkili bedensel ve ruhsal sağlıklarını bozan zarar verici uygulamalar, cinsel istismar, cinsel şiddet, aile içi şiddet gibi esas olarak kadın olmalarından kaynaklı zulüm ve baskılardan kaçmak için de ülkelerini terk etmek ve başka bir ülkeye sığınmak zorunda kalırlar (Akkaya, 2002: 77; Odman, 1996: 2).

Pek çok insan için ve özellikle kadınlar için savaşın yarattığı baskıları evden ayrılma ve sığınmacı olma izler. Kadınlar, kocalarıyla birlikte ya da onlarsız, ailelerinin sağ kalımları için mücadele etmek zorundadırlar (Nikoliç-Ristanoviç, 2003: 2-4).

Dünyadaki sığınmacıların çoğunluğu az gelişmiş ülkelerden gelmektedir. Sığınmacı kadın ve çocuklar da doğal olarak az gelişmiş bu ülkelerde var olan yoksulluk, gıda yetersizliği güvenli içme suyunun yokluğu, büyük aile yapısı, yüksek çocuk ölümü oranları ve sağlık bakımındaki yetersizlikler gibi problemleri yaşamaktadır. Bu koşullara ek olarak sığınma durumunu yaratan zulüm görme, şiddet ve diğer travmatik olaylar gibi özel durumlara Martin (1992: 4) ve Friedman (1992: 65) tarafından dikkat çekilmiştir.

Zulümlerle karşılaşan kadın için sığınma ile ilgili yasal süreçler hakkında bilgiye erişmek çok önemli bir sorundur. Yasal engellerin ötesinde lojistik, bilgi edinmeyle ilgili, kültürel ve psikolojik engeller olabilir. Kadınlar erkeklerle göre daha az hareketlidirler ve bundan dolayı sığınma isteyebilecekleri bir yere ulaşmaları daha zordur. Ayrıca kadınların kaynaklar üzerindeki kontrolleri de daha azdır. Çoğu zaman bir kadın, sığınmacı olmak için bir erkekle birlikte

başvuruyorsa, sadece erkeğin iddiaları dinlenmekte, kadın sürece dahil edilmemektedir (Newland, 2004:5-6).

Görüldüğü üzere kadınlara özgü pek çok göç nedeni vardır ve sığınmacı kadınların göç deneyimi de bu nedenlerin pek çoğunu içermektedir.

Kadın ve Göç İlişisine Feminist Yaklaşım

Göç konusunda yapılan ilk feminist çalışmalar irdelendiğinde 1970'lerden itibaren feminist göç araştırması içinde bazı araştırmaların erkek ve kadın göçü arasındaki simetrilere (örneğin kadınların ilişki ağlarının erkek göçmenlerin ve akrabaların ilişki ağlarıyla paralel olduğu), kadın göçünün özel yanlarına -örneğin göçün özgürleştirici yanına ya da seks işçilerine- odaklanıldığı görülmektedir. Göç alanındaki ilk feminist araştırmalar "kadınların katkı verici olduğu" bir yaklaşımı izlemiştir (Prodolliet, 1999'dan Akt.: Pessar ve Mahler, 2003: 13). Öncelikle göç tarihi yazıldığında kadınların göç sürecindeki yer ve eylemlerinin kaydedilme ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Bu çabalar kadın göçüne daha genel bir bakışla yapılan çalışmalara yol açmıştır.

İkinci aşamada göçün özgül kadın boyutlarını analiz etmek için 'kadın duruş noktasına'⁴ (*feminist standpoint*) başvurulmuştur. Toplumsal cinsiyetin göç kararını yapılandırdığı gibi göç sürecini de yapılandıran bir kategori olmaya başladığı fark edilmiştir. Dikkate değer bir eleştiri, kadın kategorilerinin evren-

4 Feminist standpoint kavramı kadınların deneyimlerine odaklanmak, kadınları öncelikli ele almak anlamında bir duruşu ifade eder. Bu kurama göre bilgi konumudur ve bilginin üretildiği çoklu duruş noktaları vardır.

sel olduğunu kabul etmeyen beyaz ve Batılı olmayan kadınlardan gelmiştir. Bu eleştiri üçüncü bir aşamaya geçilerek, kadınların ırk, sınıf ve etnisite gibi farklılıklara göre değiştiği ve yapılandığı gerçeğinin fark edilmesine yol açmıştır. Kadın deneyimi çoğulculuk ile yer değiştirmiştir (Pessar ve Mahler, 2003:15; Report of Committee on Feminism and International Law, 2002: 2–4).

Feministler bu üçlü aşamanın gerçekleşmesiyle birlikte 1951 Sözleşmesi'ndeki "sığınmacı" tanımını eleştirmişlerdir (Anker, 2002: 5; Legomsky, 2004: 1–2). Bu tanımın, erkek kişiyi tarif ettiğini, kadınların deneyimlerine özel yanıt vermediğini ortaya koymuşlardır.

Göçe ilişkin toplumsal cinsiyet analizi sadece kadınları "görünür kılmak" için değil aynı zamanda göç kuramını kavramsallaştırmada bir dönüşümü ifade etmektedir. Kadın göçünün önemini araştırırken feminist kuram ve uygulamadaki kapsamlı gelişmeleri dikkate almak gerektiğine Kofman ve diğ., (2000: 144) tarafından dikkat çekilmektedir.

Feminist kuramlar tüm eşitsizlikleri dikkate alarak, sığınmacı kadınların (ve erkeklerin) deneyimlerine toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, cinsellik gibi çoklu tanımlamalar ışığında dikkatli bir bakış önermektedir. Bu sayede göçte farklı kadınlık durumları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Göçe ilişkin olarak sığınmacı kadınlar boyutunda feminist kuramın getirdiği çerçevenin uygun olduğu görülmektedir. Öncelikle feminist kuram, toplumsal cinsiyet farklılıklarının göçteki etkisinin altını çizirken arka plandaki sosyal bağlamı görmeye olanak sağlamaktadır. Buna ek olarak kadınların seslerini duymak, bakış açılarını sürece katmak

ve bunu yaparken de kadınların farklılıklarının dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu nedenle bu araştırmada feminist kuram çerçevesinde kadın ve göç ilişkisi irdelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Sığınmacı kadınlar boyutunda kadın ve göç ilişkisini çok yönlü irdelemek bu çalışmanın temel amacıdır. Bu anlamda gerek literatür taraması ve gerekse feminist kuramın göç alanına ilişkin sunduğu çerçeve bağlamında bu araştırmanın amacına yönelik üç kabul geliştirilmiştir:

1. Sığınma konusuyla ilgili var olan uluslararası ve ulusal yasal düzenleme erkek egemen bir rejimin özelliklerini taşımaktadır ve bu durum sığınmacı kadınlar için olumsuzluklar yaratır.
2. Sığınmacı kadınlar, sığınma durumundan erkeklerle göre daha fazla olumsuz etkilenirler.
3. Sığınmacı kadınlar homojen bir grup oluşturmazlar, bundan dolayı sığınma durumunda kadınların deneyimleri farklılık gösterir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel yöntem kullanılmıştır. Türkiye'ye yapılan sığınma başvuruları açısından İran ve Somali ilk sıralarda geldiği için örnekleme bu ülkelerden gelen sığınmacılar oluşturmuştur. Örnekleme, BMMYK Ankara Ofisine kayıtlı olan ve Ankara'da ikamet eden sığınmacılar içinde yüz yüze görüşmeyi kabul eden ve gönüllü olanlar oluşturmuştur. Yirmi kadın ve yirmi erkek İran ve Somalili sığınmacı ile 2005 Kasım ve 2006 Şubat ayları arasında

derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin çok az bir kısmı İKGV ve BMMYK'nın birlikte yürüttüğü Mültecilere Yönelik Psikososyal Destek Projesi ofisinde, çoğunluğu ise sığınmacıların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler çoğunlukla sığınmacıların evlerinde, çevirmen kullanılarak, yapılandırılmış soru kâğıdı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin başlangıcında kayıt için izin istenmiş ve izin verenlerin görüşmeleri ses kaydına alınmıştır. İzin vermeyen iki kişinin görüşmesi ise ses kaydına alınmamıştır. Görüşmelerde araştırmacı, çevirmen ve görüşme yapılacak kişi ve ailesi yer almıştır. Görüşme kayıtları araştırmacı tarafından çözümlenmiş ve araştırma kabulleri çerçevesinde yorumlanmıştır.

Derinlemesine Görüşmelerden Çıkan Kadın Göçüne İlişkin Özgün Yanlar

Bu bölümde araştırmanın kabülleri derinlemesine görüşmeler temel alınarak irdelenecektir. İlk olarak sığınma alanındaki yasal düzenlemelerin erkek egemen niteliği ve bunun kadınlar için yarattığı olumsuzluklar tartışılacaktır. Literatür bilgileri ve anlatıların desteklediği üzere sığınma alanında erkek odaklı bir yaklaşımın varlığından bahsetmek mümkün görünmektedir. Sığınmacı tanımının erkek kişi düşünülerek yapıldığı, sadece erkeklerin politik eylemlilikler içinde yer alabileceği kabullünün sığınma alanındaki uluslararası ve ulusal yasal düzenleme ve uygulamalarda kendini ortaya koyduğu görülmektedir. Bunu aşağıdaki anlatıda görmek mümkündür:

Sığınmacı erkekler ve BM politik nedenlerle geldiğini söyleyen erkeğe daha çok inanıyor, ka-

dınların BM'yi sığınmacı olduğuna inandırması daha zor oluyor (Görüşme 7, kadın, İran).

Politik nedenlerle başvuran kadınların iddialarına da şüpheyile yaklaşıldığı ve söylemlerinin doğruluğundan kuşku lanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu durumu, erkeğin deneyiminin daha fazla öncelik taşıdığı ve sığınma ve göç alanındaki düzenleme ve uygulamaların erkek egemen niteliğiyle açıklamak mümkün görünmektedir. Bu erkek egemen düşüncenin yansıdığı yasal ve uygulama çerçevesi, kadınlar açısından olumsuz bir durum yaratmakta ve kadınların deneyimlerinin bütünlüklü olarak kavranmasını güçleştirmektedir.

Bu durum, sığınmacı kadınlar tarafından erkeklerin öncelikli olduğu ve onlara daha çok inanıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Sığınmacı erkekler ise kadınların zaten politik nedenlerle gelmedikleri, daha çok gördükleri şiddet bağlamında statü talep ettikleri, kadınların "gerçek sığınmacı" olmadığı ve aslında sadece "erkeklerin gerçek sığınmacı" olarak kabul edilmesi gerektiği şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır. Sığınmacı erkeklerin, eşcinsel kadın ve erkeklere de bu anlamda tepkili oldukları ve onları kabul etmedikleri ortaya çıkmıştır. Bu alanda var olan erkek deneyimini temel alan yapıların sığınmacı erkekler tarafından da kabul edildiği ve zaten böyle olması gerektiğine inandıklarını aşağıdaki anlatıdan izlemek mümkündür:

Kadınların çoğu politik nedenlerle gelmiyorlar. Bir bakıyorsun beş ayda üçüncü ülkeye gidiyor. Benim gibi gerçek adamlar bir sene iki sene bekliyor. Erkeklerin işleri yavaş gidiyor. Kadın-

larda politik olanlar var ama çok az. Kadınların % 90'ı politik nedenlerle gelmiyor (Görüşme 19, erkek, İran).

Bu çalışmada daha çok toplumsal cinsiyetleri çerçevesinde gördükleri zulüm nedeniyle sığınmacı olan kadınlarla görüşülmüştür. Ancak bu kadınlar aile içi şiddetten, ülkedeki genelleşmiş şiddete (Somali'deki kabile savaşları) kadar pek çok şiddet türüne toplumsal cinsiyetleri nedeniyle uğramaktadır. Sosyal nedenler olarak adlandırılan bu nedenler esasında köklerini ayrımcı uygulama ve sosyal yapılardan almaktadır. Bu nedenle "sosyal nedenleri" küçümsemek ya da sığınmacı olmak için yeterli görmeme tutumlarının kabul edilebilir bir yanı olmadığı düşünülmektedir. Sosyal nedenlerle gelen kadınlar, doğrudan politik eylemliliklerde yer almış olma durumuyla bağlantılı bir sığınma süreci yaşamamaktadır. Kadınların toplumsal cinsiyetlerinden dolayı uğradıkları zulüm Sözleşme'de ayrı bir madde olarak düzenlenmediği için "belirli bir sosyal gruba üyelik" ölçütüne göre sığınmacı olmaları mümkün hale gelmektedir. Aslında politik temelleri olan sosyal nedenlerin de 1951 Sözleşme'sine altıncı bir madde olarak eklenmesi durumu daha da anlaşılır kılacak ve kadınlar lehine bir durum yaratacaktır.

Sonuç olarak sığınma alanındaki ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin 1951 Sözleşmesi'nde geçen "sığınmacı" tanımı temel alarak yapılandırıldığı ve buna göre uygulamada ve sığınma alanındaki profesyoneller arasında sığınma iddiasında bulunmanın temel koşulunun 'politik nedenlerle gelmek' yönünde bir kabulün olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

İkinci olarak sığınmacı kadınların sığınma durumundan erkeklerden daha olumsuz etkilenme dinamikleri çeşitli boyutlar açısından bu bölümde ortaya konacaktır. Buna göre kadınlar, zorunlu göç nedenleri, göçü tek başına yapma, sorumluluk ve rollerindeki artış, psikolojik olarak olumsuz etkilenme ve iş bulmada yaşanan güçlükler boyutunda zorunlu göçten erkeklerle göre daha olumsuz etkilenmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu çalışmada daha çok toplumsal cinsiyetleri nedeniyle uğradıkları şiddet deneyimleri nedeniyle sığınma başvurusunda bulunan kadınlarla görüşülmüştür. Bu nedenle kadınların geliş nedenleri çeşitli şiddet türleriyle karşılaşmış olmalarıdır. Bunu aşağıdaki anlatıda görmek mümkündür:

Kocam bana ve çocuklarıma devamlı şiddet uyguluyordu. Bir türlü geçinemedik. Çocuklarımla psikolojisi bozulmuştu. Böylece Türkiye'ye gelmeye karar verdim (Görüşme 21, kadın, İran).

Diğer önemli bir etkilenme noktası kadınların göçü tek başına yapmış olmalarıdır. Kadınlar, partnerlerinin şiddetinden ya da ülkelerindeki genelleşmiş şiddetten kaçmak için göçü tek başına evlilerse çocuklarıyla yapmışlardır. Bunu aşağıdaki anlatıda görmek mümkündür:

Eşim kabile savaşında öldürüldü. Çocuklarımla korumak için Somali'den çocuklarımla birlikte kaçtım (Görüşme 33, kadın, Somali).

Kadınlar daha güçsüz ve dezavantajlı. Kadın sünneti, tecavüz artık sıradan hale gelmiş. Bu du-

rumda bir de çocuk ve evin geçimi işlerinin hepsi kadına kalıyor. Bir de ailelerini, eşlerini ve çocuklarını kaybediyorlar. Çok zor durumları. Erkeklerin durumu onlara göre daha iyi (Görüşme 31, erkek, Somali)

Kadınların sığınma deneyiminden erkeklerden daha fazla olumsuz etkilenmeleriyle ilgili önemli bir diğer nokta kadınların göçten sonra sorumluluk ve rollerindeki artış olmuştur ve bunu aşağıdaki anlatıda görmek mümkündür:

Önceden eşim vardı, evin geçimini o sağlardı. Şimdi çocuklarımla hem annesi hem de babası oldum, evin her işi, çocukların bakımı, her şey bana bakıyor (Görüşme 28, kadın, Somali).

Evdeki otorite olan baba yerine ben varım artık ama otoritemi kabul ettirmekte zorlanıyorum (Görüşme 29, kadın, Somali).

Kadınların göç deneyimiyle ilgili önemli bir diğer boyut göçten psikolojik olarak olumsuz etkilenmeyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Kadınlar yaşadıkları travma ve şiddet deneyimleri nedeniyle psikolojik olarak erkeklerden daha fazla olumsuz etkilenmektedir ve bunu aşağıdaki anlatıda görmek mümkündür:

Eşim ve babam gözümün önünde öldürüldü. Daha ne anlatayım. Bir ay boyunca tecavüze uğradım. Bu zamana kadar hayatım hep kötü muameleyle geçti. Tecavüze uğradığım için beni dışladılar, yokmuşum gibi davrandılar (Görüşme 37, kadın, Somali).

Kadınların durumu daha zor. Kocalarını kaybetmişler, tecavüze uğramışlar, hiçbir şeyleri kalmamış. Erkeklerde böyle kayıplar daha az (Görüşme 31, erkek, Somali).

Kadınların zorunlu göçten erkeklerle göre daha olumsuz etkilenme dinamiklerinden sonuncusu kadınların iş bulma konusunda yaşadıkları güçlükler olmuştur.

İran'da öğretilmedim. Burada bulaşıkçılık yapıyorum. Düzenli bir işim, maaşım varken şimdi düzensiz bir işim ve çok az maaşım var. Çalışmamın karşılığını da alamadım, paramın çoğu içerde kaldı (Görüşme 40, kadın, İran).

Çalışan kadın iken şimdi çalışmamak zor geliyor ama yapacağım bir şey yok. Annem para gönderiyor onunla geçiniyorum. Erkekler daha rahat iş bulup çalışabiliyor, kadınlar her türlü işi yapamıyorlar (Görüşme 21, kadın, İran).

Ancak burada gözönünde tutulması gereken bir nokta her bir etkilenme dinamiğinin diğeriyle ilişkili olduğu gerçektir. Yani örneğin sığınmacı kadınların göç nedenleri onların, tek başına göçü gerçekleştirmesine, sorumluluk ve rollerinin artışına, psikolojik olarak göçten olumsuz etkilenmelerine, iş bulmalarında güçlük yaşamalarına yol açmaktadır. Bu çerçevede bu boyutların birbirlerini karşılıklı olarak etkilediğini söylemek mümkün görünmektedir.

Sığınmacı kadınların göçten olumsuz etkilendiği bu boyutlar dışında olumlu bir boyut sığınmacı kadınların göçte

daha iyi uyum sağlamaları olarak bulunmuştur. Kadınların, göçe uyumda başarılı olması üzerinde, kadınların aile reisi ve annelik rollerini sürdürme zorunluluğu, ailesini bir arada tutmak için güçlü olmak zorunda hissetmesi, göçle birlikte kadınlar üzerindeki kontrolün azalması ve kadınların artık ülkelerine dönme şanslarının olmamasının etkili olduğu görülmüştür.

Kadınlar göçe daha çabuk uyum gösteriyor. Çünkü anneler, çocuklarına bakıyorlar. Çoğu benim gibi tüm ailesini kaybetmiş, dayanakları kalmamış. O kadınlar daha çok sarılıyor her şeye, daha fazla. Erkekler bunları düşünmüyor o yüzden sadece kendileriyle ilgililer (Görüşme 33, erkek, Somali).

Evimin dışına çok az çıkan ben, çocuklarımı alıp Somali'den ayrıldım. Başka bir ülkeye geldim ve yeni bir yaşam kurmaya çalışıyorum. Artık önüme bakmak zorundayım, alışıyorum her şeye (Görüşme 28, kadın, Somali).

Üçüncü olarak kadın ve göç ilişkisi çerçevesinde kadınların göç deneyimleri farklılıklar gösterdiğinden hareketle bu farklılıkların neler olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Buna göre politik nedenlerle gelen kadınların göçe uyumu daha rahat yapabildiği, sosyal nedenlerle gelenlerin kadınlık ve erkeklik algısının daha çok değişime uğradığı, beklentilerinin ve karar verme süreçlerinin farklılaştığı görülmüştür. Hıristiyan kadınların göç öncesinden başlayarak daha fazla zorluk yaşadığı, Somali'den gelen kadınların hareketlilik ve göç ülkesinin seçimi konusunda farklılıklar olduğu görülmüştür. Esasında tüm bu

farklılıklar, köken ülkenin özellikleriyle bağlantılı düşünüldüğünde farklılaşmaları kavramak mümkün olmaktadır. Köken ülkede sahip olunan olanak ve konumlar, göçle birlikte değişenlere uyum yapma ya da göçü deneyimlemede farklılıklara yol açmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada göçte kadınların yer ve eylemlilikleri sığınmacı kadın ve erkekler boyutunda ortaya konmuştur. Buna göre sığınmacı kadınlar göçe tek başına (evlilerse mutlaka çocuklarıyla) katılmaktadır. Geliş nedenlerinin çoğunlukla toplumsal cinsiyetlerinden kaynaklanan şiddet ve zulüm deneyimi olduğu görülmektedir. Bunun adının böyle konması gerekmektedir. Sadece sosyal nedenlerle gelmeleri sosyal nedenleri biçimlendiren politik ve toplumsal arka planın görünürlüğünü azaltmaktadır.

Şiddet deneyimleri ve diğer travmalar, kadının hem göçe karar vermesinde, hem de göç sürecinde kaçınılan bir risk olarak önemli bir işlev görmektedir. Kadınlar köken ülkelerindeki şiddet deneyimlerinden sonra psikososyal ve yasal hiçbir destek alamamaktadır. Aksine toplumdan dışlanmakta adeta suçlu muamelesi görmektedirler. Bu durum, köken ülkelerindeki ataerkil yapı ve anlayışın bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Şiddet deneyimi olan kadınların bazıları, Türkiye'ye geldikten sonra psikososyal destek almaya başlamışlardır.

Sonuç olarak bu çalışma çerçevesinde görüşülen sığınmacı kadınların göç deneyiminin kadınların kendi adlarına yola çıktıkları, aktif oldukları bağımsız bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Bu çalışma, göç sürecinde kadınların göç eden er-

keği izlediği, pasif üyeler oldukları analizine karşıt bir sonuç ortaya çıkmıştır.

İkinci olarak sığınmacı kadınlar için göç süreci, erkek temelli kurumsallaşmış şiddet ya da toplumsal cinsiyetlerinden kaynaklanan nedenlerden kaçmak için “baskı yaratan koşullarla bir baş etme stratejisi” olarak kullanılmaktadır ve bu yeni kavram konuyla ilgili kapsayıcı bir içeriğe sahiptir. Her ne kadar baskıcı koşullardan kaçmak ibaresi baş etme durumunun tersini söylüyor gibi görünse de gerçek böyle değildir. Yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen sığınmacı kadınlar baş etmeyi seçmeyip, aynı koşullarda yaşamaya devam edebilir. Ancak göçe karar vermiş olan bu kadınlar için göç “baş etme stratejisi” olarak kullanılmaktadır.

Sığınmacı kadın ve göç ilişkisi çok katmanlı ve farklılıkları barındıran bir süreçtir. Bu süreçte kadınlar “görünmez” değildir. Sadece deneyimlerinin doğru olarak anlaşılması ve sunulması ve bunun üzerine kavramsallaştırılması gereken bir gruptur. Kadınların deneyimleri her ne kadar çeşitli şiddet türleri gibi görünse de bu şiddeti yaratan ve sürdüren politik ve sosyal arka plan gözönünde tutulmadan anlaşılabilir. Bu sosyal arka plan kadın deneyimini doğru kavramsallaştırma ve ardından bu koşullarla mücadelede çok önemlidir.

Konuya sosyal hizmet açısından baktığında sığınmacı kadın göçü çok katmanlı ve farklılıkları barındıran bir konudur ve feminist sosyal hizmet müdahalelerinin kullanımı uygun düşmektedir. Feminist sosyal hizmet uygulamasında güçlendirme, sığınmacı kadınlar için önceliklidir. Sığınmacı kadınlar kendilerini göçle birlikte daha güçlü hissetmekte ancak bunu bir “güç”

olarak tanımlayamamaktadırlar. Bundan hareketle kadınların, kendi potansiyel güçlerinin farkına varmaları ve güçlerini yeniden ve dönüştürücü bir şekilde tanımlamaları ve kullanmaları için feminist sosyal hizmet uygulamalarına dayalı bir bakış açısı uygun görülmektedir.

Sığınmacı kadınların göçle birlikte ortaya çıkan bireysel problemlerinin sosyal nedenleri olduğunu anlamaları çok önemlidir. Örneğin yaşadıkları şiddet deneyiminin ülkelerindeki genelleşmiş şiddet ve toplumsal cinsiyetleri nedeniyle uğradıkları şiddetten kaynaklandığını görebilmeleri büyük önem taşımaktadır. Kadınların kendi durumlarını kavrama, problemlerinin sosyal nedenlerini anlama ve bunlara yönelik ortak çözümler geliştirmeleri anlamında bilinç yükseltme çalışmaları ya da mezo düzeyde grup çalışmaları yürütülmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra sığınmacı kadınların göç sürecinde problem çözme becerilerinin azaldığı ya da yeni duruma uymakta sınırlılıklar yaşayabileceklerinden hareketle, onların problem çözme becerilerinin artırılması boyutunda sosyal hizmet gereksinimleri bulunmaktadır.

Sığınmacı kadınların kendilerini organize etmelerine öncülük etmek gerekmektedir. Kendilerine yardım için diğer sosyal gruplarla da ulusal ve uluslararası bağlantı kurmalarını sağlama boyutunda feminist sosyal hizmetin uygun olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Akkaya, A. (2002) "Mülteci Kadınlar ve Sığınmacı Kadınlar", *Toplum ve Hukuk Dergisi*, 2 (4) 75-83.

Anker, E. D. (2002) "Refugee Law, Gender, and the Human Rights Paradigm", *Harvard Human Rights Journal* (15) <http://www.law.harvard.edu/studorgs/hrj/>

Boyle, P. ve K. Halfacree. (1999) *Migration and Gender in the Developed World*, London, Routledge.

Crawley, H. (2000) "Gender Persecution and the Concept of Politics in the Asylum Determination Process", *Forced Migration Review Gender and Displacement Issue*, 9.

Friedman, R. A. (1992) "Rape and domestic violence", Cole, E., M. O. Espin ve E. D. Rothblum (ed) *Refugee Women on Their Mental Health Shattered Societies, Shattered Lives*, New York, Harrington Park.

Kofman, E. Phizacklea, A. Raghuram, P. ve R. Sales. (2000) *Gender and International Migration in Europe Employment Welfare And Politics*, New York, Routledge.

Legomsky, H. S. (2004) "Teaching and Researching Women's Migration Issues", <http://www.migration.ma/mig/6prog/orat/lego/expo.htm> **13. 09. 2004**

Martin F. S. (1992) *Refugee Women*, London, Zed Books.

Newland, K. (2004) "Seeking Protection: Women in Asylum and Refugee Resettlement Processes", *United Nations Division for Advancements for Women (DAW) Consultative Meeting on Migration and Mobility and How This Movement Affect Women*, Malmö, 2-4 December 2003.

Nikoliç-Ristanoviç, V. (2003) "Refugee women in Serbia-Invisible victims of war in the former", *Feminist Review*, 73 (1) 2-6. www.proquest.umi.com

Odman, T. (1996) *Kadın Mülteciler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:19.

Pessar, R. P. ve S. J. Mahler. (2003) "Transnational migration: bringing gender in", *The International Migration Review*. 37 (1).

Report of Committee on Feminism and International Law, 2002: 2-4.

SİĞINAN VE SİĞINMACI KADINLAR DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ

1. Sığınan ve sığınmacı kadın ve erkekleri tanıtıcı sosyo-demografik bilgiler: (Yaş, medeni durum, etnik köken, çocuk sayısı, eğitim, meslek, geldiği ülke, ana dili, geliş nedeni)
2. Ülkenizdeki durumunuzdan bahsedermisiniz? (Gündelik yaşam)
3. Göç etmenize yol açan olaylar dizisi nedir?
4. Göç hikâyenizi anlatır mısınız? (göçe nasıl karar verdiği, göçle ilgili hazırlıkları olup olmadığı, göç sürecini kimin organize ettiği, tek başına mı yoksa diğer aile üyeleriyle mi geldiği)
5. Göç-kaçış sırasında neler yaşadınız? (yolculuk-güçlükler, kolaylıklar, taşıt, fiziksel, psikolojik, travmalar, aile bölünmesi)
6. Türkiye'ye geldiğinizden itibaren neler yaşadınız? (giriş, geçici yada sürekli yerleşme, formal-enformal kurumlar, destekler)
7. Mülteci tanınma sürecinizi anlatır mısınız? Ne aşamadasınız?
8. Zulüm deneyimlerinin farklılığı (göç öncesi, sırası ve sonrası)
9. Göçle birlikte yaşadığınızda neler değişti? (mekan, gündelik yaşam, aile içi ilişkiler, toplumdaki statüsü, aile içi işbölümü, sağlık durumu, destek sistemleri)
10. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda eski ve yeni rollerinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
11. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda hareketlilik durumunuzu nasıl değerlendiriyorsunuz?
12. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda beklentilerinizde ne tür değişimler oldu?
13. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda sahip olduğunuz hakları nasıl değerlendiriyorsunuz?
14. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda aile ilişkilerinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?
15. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda hizmetlere ulaşım açısından ne tür değişimler yaşıyorsunuz?
16. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda karar verme süreçlerinizde ne tür değişimler yaşıyorsunuz?
17. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda kendinizi güçlü hissetme konusunda ne tür değişimler yaşadınız?
18. Göçle birlikte eski yaşamınızla karşılaştırdığınızda bugünkü durumunuzda aile içinde ve dışında işbölümü anlamında ne tür değişimler yaşadınız?
19. Göçle birlikte eski yaşamınızdaki kadınlık ve erkeklik imajları ve ideal-

- leri ile şimdiki arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır?
20. İşgücü ve çalışma durumunuzu (göç öncesi, sırası ve sonrası süreçlerde) anlatır mısınız? Göçle birlikte nasıl değişiklikler oldu?
21. Sınırı geçmiş olma kavramı size ne düşündürüyor?
22. Göç etme amacınız ve nedeninizi dikkate aldığınızda Türkiye'deki durumunuzu nasıl görüyorsunuz?
23. Kendi devletinizin kadınlara yönelik uygulamalarını nasıl görüyorsunuz? Göç süreciniz boyunca ne tür değişimler gördünüz ve yaşadınız? (yasalar, kurumsal düzenlemeler, destekler, yasaklar, mülkiyet)
24. Eş, akraba, tanıdık ya da tanımadığınız kişilerle yaşadığınız şiddet deneyimleri nelerdir? Göçle birlikte nasıl bir değişim yaşadınız? (ülkesinde-burada)
25. Cinsellik konularında ülkenizde ve Türkiye'de nasıl deneyimleriniz oldu? (AP, üreme sağlığı, programlar, destekler engeller, aile içi şiddet)
26. Din, medya gibi kurumların kadınlara yaklaşımını kendi ülkenizde nasıl görüyordunuz? Göçle birlikte bunlarda nasıl değişimler yaşadınız?
27. Göçle birlikte kadın olarak kendinizle ilgili rollerde nasıl değişimler yaşadınız? (yaşamsal roller, kadın-eş-anne-mesleki roller)
28. Kendinizi göçe uyarlanma deneyiminizi eş ya da erkek yakınlarınızdan farklı görüyor musunuz? Görüyorsanız nasıl bir farklılık anlatır mısınız?
29. Mülteci olmak veya kabul edildiyeniz üçüncü bir ülkeye gitmek için bekliyorsunuz. Sizce kadın ve erkek açısından mülteci olma süreci açısından bir farklılık var mı? Varsa nasıl bir farklılık anlatır mısınız?
30. Eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?

SOSYAL HİZMET MESLEĞİ VE DİSİPLİNİNDE SOSYAL POLİTİKANIN YERİ VE ÖNEMİ

The Place and Importance of Social Policy in Social Work Discipline and Profession

Mehmet Zafer DANIŞ*

*Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Sosyal politika; insan yaşamının ayrılmaz bir parçası ve sosyal refahın gerçekleşmesinde en önemli araçtır. Genel olarak tüm sosyal sınıfların iyilik halini ve esenliğini geliştirmeyi amaçlamakla birlikte, daha çok eğitim, sağlık, beslenme, giyim ve barınma gibi temel insani gereksinimlerini dahi karşılamakta zorluk çeken yoksul nüfus gruplarına asgari bir yaşam standardı sağlama çabasındadır. Sosyal politika; sosyal refah ve sosyal adaleti sağlama, sosyal sınıflar arasındaki sürtüşmeleri asgariye indirme, sosyal sorunları ortadan kaldırma ve

böylelikle sağlıklı bir toplum meydana getirme amacındadır. Bu amaçlar bir disiplin ve meslek olarak sosyal hizmet tarafından da paylaşılmaktadır. Bu çalışmada, sosyal politika disiplininin konusu, sosyal politikanın hedefleri, sosyal politikanın araçları, sosyal hizmet açısından sosyal politikanın anlamı, sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisinin tarihsel arka planı ve sosyal hizmet sosyal politika ilişkisi konuları tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: sosyal politika, sosyal politika disiplini, sosyal politikanın hedef ve araçları, sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi, sosyal hizmet uzmanı..

ABSTRACT

Social policy is an inseparable component of human life and the most important instrument of the realization of social welfare. Generally, social policy aims to develop the welfare and well-being of all social classes. However, mostly it tries to provide a minimum standart of living for the poor population groups who face difficulties in meeting main human needs like education, health, nutrition, clothing and sheltering, etc. Social policy aims to provide social welfare and social justice, to minimize the strife among social classes, to remove the social problems and in this way it also targets to constitute a healthy community. At the same time, these objectives are shared by social work as a discipline and a profession. In this study, the subject of social policy discipline, the goals of social policy, the instruments of social policy, the meaning of social policy from the viewpoint of social work, the history of the relation of social work and social policy and the relation of social work and social policy will be discussed.

Key Words: social policy, social policy discipline, goals and instruments of social policy, relation of social work and social policy, social worker.

GİRİŞ

Sosyal hizmet disiplini, başka disiplinlerde de olduğu gibi diğer meslek ve disiplinlerin bilgisinden yararlanır (Kut 1988: 34).

Sosyal politika, bir meslek ve disiplin olarak ortaya çıkışından günümüze dek sosyal hizmet açısından büyük önem taşımıştır (Pearman 1973: 19). Sosyal politikanın; sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme, sosyal demokrasi gibi hedefleri sosyal hizmet tarafından da paylaşılmaktadır. Nitekim sosyal hizmetin en temel amacı işsizlik, yoksulluk, suçluluk, bakıma muhtaçlık, ayrımcılık, dışlanma vb. sosyal sorunları çözmektir. Sosyal politika ise sosyal sorunların çözümüne yönelik plan, program, hizmet ve uygulamaları biçimlendiren en önemli araçtır. Ferguson (1975: 39-40)'a göre sosyal hizmet sosyal politika ile çok sıkı bir ilişki içerisindedir. İnsan gereksinimlerinin ve sosyal yapının anlaşılmasında ve buna yönelik temel sosyal yardım ve hizmetlerin geliştirilmesinde sosyal politika, sosyal hizmetin yasal dayanaklarını, olanaklarını ve bürokratik alanını belirlemektedir.

Bir toplumdaki sosyal hizmetler, o toplumda var olan sosyal sorunlar ve mevcut sosyal politikalar doğrultusunda şekillenir. Bu bağlamda bir meslek ve sosyal bilim disiplini olarak sosyal hizmet, sosyal politikanın en önemli yapıtaşlarından biridir. Sosyal hizmetin mesleki odağı, sosyal sorunların çözümlenmesi böylelikle sosyal refah düzeyinin yükseltilmesidir. Sosyal sorunların tanımlanması, bu sorunlara neden olan gereksinimlerin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin karşılanmasına yönelik, politika ve uygulamaların hayata

geçirilmesi süreçlerinde sosyal hizmet sosyal politika ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedir (Denney 1998: 36-37).

Sosyal hizmet doğduğu günden bu güne mesleki bir sorumluluk olarak, gereksinim içinde olan bireylerin refah ve iyilik hallerini yakından etkileyen sosyal politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Sosyal hizmet uzmanları, eğitici, organizatör, arabuluculuk, savunuculuk gibi rollerinin gereği olarak yardıma muhtaç bireylerin sosyal işlevselliklerini başarıyla yerine getirebilmelerine yönelik mesleki uygulamalarda bulunmaktadırlar. Sosyal hizmet uzmanları bu rollerini yerine getirirken sosyal politika disiplininin konusu içinde yer alan bilgi ve kavram kümelerinden önemli ölçüde yararlanmaktadırlar.

Sosyal hizmet uzmanları, güçlerini yasalardan almakta ve mesleki uygulamalarını resmi politikalar çerçevesinde gerçekleştirmektedirler. Eğitim sürecinde elde ettikleri mesleki bilgi ve becerilerini yasal düzenlemeler ve çalıştıkları sosyal hizmet kurumunun çalışma alanına bağlı kalarak yürütmektedirler (Denney 1998: 30).

Bu çalışmanın odağını sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki ilişki ve etkileşimlerin irdelenmesi konusu oluşturmaktadır. Çalışmada bir disiplin ve meslek olarak sosyal hizmet uygulamaları açısından sosyal politikanın yeri ve önemi konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

SOSYAL POLİTİKA DİSİPLİNİNİN KONUSU

Politika, en basit tanımıyla kurallar bütünüdür. Araç sürerken trafikte uyaçağımız kurallar, kaç yaşında okula

başlayacağımız, farklı ortamlarda nasıl hareket edeceğimiz ya da resmi bir dilekçeyi nasıl yazacağımız hep kurallara bağlıdır. Politika, bize sosyal yaşamda yapabileceğimiz ve yapamayacağımız eylemlerin neler olduğunu ifade eder. Politikalar eylemlerimize ve kararlarımıza yön verir (Ashman ve Hull 1999: 18).

Bir sosyal bilim disiplini olarak sosyal politika, istihdam sektöründen, uluslararası ilişkilere dek çok geniş bir uygulama alanına sahip olmakla birlikte sosyal politika ve kurum politikası olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmektedir (Ashman ve Hull 1999: 18).

Literatürde bazen “sosyal siyaset, toplumsal politika, içtimaî siyaset; refah politikası” gibi kavramlarla eşanlamli tutulan sosyal politika, yürürlükteki sosyal programları yönlendiren yasa ve kurallar bütünüdür (Ashman ve Hull 1999: 18). Sosyal politikanın kapsamı ve niteliği farklı dünya görüşlerine göre değişmekle birlikte (Denney 1998: 23); uygulama sorumluluğu yalnızca devlet erkine aittir (Koray 2000: 8; Tokol: 2000: 7; Güven: 2001: 33-34).

İlk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da Profesör Wilhelm Heinrich tarafından hazırlanan bir eserde kullanılan sosyal politika kavramı (Tokol 2000: 2), özellikle sanayi devriminde gün ışığına çıkan işçi sorunlarıyla birlikte önem kazanmıştır. Bunun için, bazı bilim adamları sosyal politikayı, sınıflar arasındaki çatışmaları, çelişkileri ve dengesizlikleri gidermeye, sınıflar arasında uyum sağlamaya dönük bir sosyal bilim disiplini olarak tarif etmiştir. Kavramın tarihi kökenlerine inildiğinde (dar ve klâsik anlamda) sosyal politika, kapitalist iktisat düzeninde işçiler ve

işverenler arasında ortaya çıkan çıkar çelişkilerinin ve çatışmalarının barışçı yöntemlerle ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Sosyal politikanın asıl hareket noktasını, üretim sürecine emeğiyle katılan işgücünün korunmasına, endüstri ilişkilerinin âdil bir şekilde kurumsallaşmasına ve böylece sınıflararası sosyal gerginliklerin asgariye indirilmesine yönelik önlemler oluşturmuştur (Güven 2001: 13). Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, bireylerin gereksinimlerini saptamak ve karşılamak suretiyle onlara asgari düzeyde bir yaşam standardı ve refah düzeyi sağlamayı ödev bilen sosyal devlet anlayışının (Sarıca 1977: 205) gelişmesiyle birlikte sosyal politikanın kapsamı da genişlemiştir (Koray 2000: 17).

“Geniş kapsamda sosyal politika, işçi sınıfının korunması ve işveren sınıfı ile çelişkilerinin azaltılması gibi geleneksel (dar kapsamlı) sosyal politika sorunlarını içermekle birlikte, bunun ötesinde korumaya gereksinimi olan tüm sosyal grupları kapsamına almaktadır. Burada işçi-işveren ilişkilerinin ötesinde, tüm sosyal sınıfların ve toplum kesimlerinin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin düzenlenmesi hedef alınmakta ve toplum politikasının (yoksullukla savaş, konut politikası, sağlık ve eğitim politikası, yerleşme politikası, servet, gelirler ve gelir dağılımı politikası gibi) en ağırlıklı bölümünü oluşturmaktadır.” (Güven 2001: 15)

Tokol (2000: 1-2)’un da belirttiği gibi sosyal politika;

“Ekonomik bakımdan güçsüz olanları korumaya dönük ve devlet ta-

rafından alınan bir önlemler bütünüdür. Ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanların korunması için devlet tarafından oluşturulan bir dizi önlemin güvence altına alınan kimi hak ve özgürlüklerin adıdır.”

Görüldüğü üzere sosyal politikanın amacı; toplumsal barış, refah ve mutluluğu sağlamaktır. Bu doğrultuda sosyal sınıflar arasındaki ekonomik dengesizlikler ve adaletsizliklerin giderilmesi yoluyla sosyal refahın sağlanması, sosyal politikanın temel sorumluluğudur.

Adaletsiz gelir dağılımı ve karşılanamayan toplumsal gereksinimler işsizlik, yoksulluk, suçluluk, çarpık yapılaşma, göçler vb. sosyal sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Sosyal sorunlar ise sosyal refah, sosyal barış, sosyal denge ve sosyal gelişmeyi olumsuz yönde etkileyerek, toplumsal anomi ve sınıf çatışmalarına yol açmaktadır.

Sosyal sorun en basit anlamıyla insan gereksinimlerinin karşılanamaması durumunun bir sonucudur. Sosyal sorunlar bireylerin yeme, içme, barınma, giyinme gibi birincil ve saygı duyulma gibi ikincil düzeydeki gereksinimlerinin giderilememesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Denney 1998: 38). Toplumun tüm katmanlarını yakından etkileyen sosyal sorunların ortadan kaldırılması sosyal politikanın öncelikli hedefidir. Örneğin yoksullukla savaş, bu yöndeki sosyal politikalarından biridir (Güven 2001: 14).

Sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki benzerlikler konusuna geçmeden önce sosyal politika hedeflerinin açıklanması konunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

SOSYAL POLİTİKANIN HEDEFLERİ

Sosyal politikanın hedefleri toplumun en üst düzeydeki amaçlarıyla çakışmaktadır. Bu hedefleri sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme, sosyal demokrasi gibi başlıklar altında sıralayabiliriz. Tüm bu hedefler toplumun denge içinde varlığını sürdürebilmesinin, toplumsal bunalımları ve çatışmaları aşarak, sağlıklı bir toplum düzeni oluşturulmasının ana unsurlarını belirlemektedir (UNICEF 1995: 3; Güven 2001: 24).

Sosyal Gelişme Hedefi

Sosyal gelişme hedefi, kalkınmanın dengeli olmasını; ekonomik gelişme sağlanırken, bu gelişmenin sosyal sorunları da çözecek bir şekilde yönlendirilmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı ekonomik refahı, sosyal refaha dönüştürecek, ekonomideki üretim artışını, sosyal refah artışına çevirecek politikaların uygulamaya konulmasıdır. Sosyal politika, ekonomik refah artışını geniş toplum kesimlerine yaygınlaştırdığı ölçüde sosyal gelişme hedefine ulaşabilecektir (Güven 2001: 24).

Sosyal Adalet Hedefi

Sosyal adalet eldeki değerlerin toplum içinde adaletli bir biçimde dağıtılması anlamına gelmektedir. Sosyal adalet ulusal geliri daha iyi paylaştırarak ve ulusal gelirden herkese anlamlı bir pay düşmesini sağlayarak ulaşılabilir. Sosyal adalet ilkesine, adaletli dağılım ilkesi de denmektedir. Bu ilkenin iki boyutu söz konusudur. İlki tüm vatandaşlara, o toplumun koşullarına göre asgari geçim ve yaşama olanaklarının sağlanmasıdır. Yani devlet herkes için sosyal güvenlik, sağlık, konut, eğitim gibi hizmetleri be-

lirli bir oranda sağlamak zorundadır. İkincisi ise sosyal adaletin tüm topluma egemen kılınmasıdır. Sosyal adalet kavramı insanlar arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin “eşit işe eşit ücret” ödenmesi anlayışı ile her insanın doğuştan tüm öteki insanlarla eşit şansa, eşit gelişme ve ilerleme fırsatına sahip olması yani “fırsat eşitliği” anlayışına dayanmaktadır (Es 1992: 66-67). “Sosyal adalet ne bir lüks, ne de fakirlik için bir mazerettir, uygar insanlığın özüdür” (Ekin: 2000: 55). Bu amaca ise kişilere klasik hak ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklar da tanınarak ulaşılabilir (Sözer 1998: 6).

Sosyal Barış Hedefi

Sosyal dengeyi sağlayan sosyal adalet hedefi, sosyal barışın da vazgeçilmez ön koşuludur. Toplumdaki uyuşmazlıkların, sosyal çatışmalara ya da sosyal patlamalara varmadan barışçı yollarla çözülmesi, sosyal barış hedefinin özünü oluşturmaktadır (Güven 2001: 27-28).

Sosyal Denge Hedefi

Sosyal denge, bir toplumun bütün kesimlerinin geniş ölçüde uyum içinde bulunmasını sağlayan toplumsal bütünleşme durumu olarak tanımlanmaktadır. Sosyal denge, toplumu oluşturan sınıflar, sosyal gruplar, coğrafik bölgeler ve sosyal hizmetlerden yararlanan kesimler arasında kurulması gereken geniş yelpazeli bir dengeyi ifade etmektedir. Sosyal denge; toplum kesimleri arasındaki güç, toplumsal refah ve hizmet dengesinin kurulmasını içermektedir. Toplumdaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin azaltılmasına yönelmektedir. Sosyal denge, sosyal ve bölgesel farklılıkları azaltarak kurulabilir. Adalet-

siz gelir dağılımı sosyal dengeyi bozan temel etmendir. Sosyal denge hedefine eğitim, sağlık, konut, altyapı ve çevresel hizmetlerin toplumdaki tüm nüfus gruplarına adaletli bir biçimde götürülmesi ile ulaşılabilir. Burada öncelikli nüfus grupları toplumsal hizmetlerden genellikle yeterli ve adil pay alamayan kırsal alanlar, az gelişmiş yöreler ve geçeköndü bölgelerinde yaşayan bireylerdir (Güven 2001: 29).

Sosyal Bütünleşme Hedefi

Sosyal politikanın önde gelen hedeflerinden birisi de, toplumsal çözümleri önleyerek, bir bütünleşme süreci içinde toplum varlığını sürdürmektir. Sosyal bütünleşmenin sağlanmadığı toplumlarda, bireyler ve sosyal gruplar birbirlerine ve toplumun tümüne karşı yabancılaşırlar ve toplumsal çözümler başlar. Bu ise toplumdaki gerilim ve parçalanmaları arttırarak sosyal parçalanmaya yol açar. Toplumun çalışma yaşamının, emeğin sömürülmesine olanak tanımayacak bir şekilde dengeye oturtulması, sosyal bütünleşme hedefinin özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, sendikalar ve kooperatifler gibi kendi kendine yardım kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi, büyük önem taşımaktadır (Güven 2001: 30-31).

Sosyal Demokrasi Hedefi

Sosyal demokrasi hedefi, sosyal eşitsizliklerin azaltılarak, sosyal adaletin ve sosyal gelişmenin gerçekleşmesine yardımcı olacak başat bir unsurdur. Bu yönüyle sosyal politikayı, amacı sosyal demokrasi olan bir disiplin şeklinde tanımlamak bile olasıdır. Sosyal hakların geliştirilmesi, herkesin sosyal güvenliğe kavuşturulması, eğitim ve sağlık

hizmetlerinden ücretsiz yararlanması, insanlık onuruna yaraşır bir geçim düzeyine kavuşturulması ve tam istihdamın sağlanması, sosyal demokrasinin nihai hedefini oluşturmaktadır (Güven 2001: 32).

Bilindiği gibi rasyonel hedeflere ulaşmak bu doğrultuda uygun araçların kullanılmasına bağlıdır. Sosyal politika için de aynı şey geçerlidir. Aşağıda kısaca sosyal politika araçlarının neler olduğuna değinilecektir.

SOSYAL POLİTİKANIN ARAÇLARI

Sosyal politika hedeflerine ulaşmak için ulusal ve uluslararası düzeyde olmak üzere farklı araçlardan yararlanılmaktadır. Bu başlık altında her iki düzeydeki sosyal politika araçlarının neler olduğuna ve işlevlerine yer verilecektir.

Sosyal Politikanın Ulusal Düzeydeki Araçları

Herkese asgari bir gelir ve yaşam düzeyinin sağlanması, çalışma koşullarının düzeltilmesi yoluyla emeğin korunması, milli gelirin adil bir biçimde dağıtılması, bir "ülke halkının yarısını ve bugünü güvence altına almayı amaçlayan" sosyal güvenliğin sağlanması yoluyla bireylerin mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik risklere karşı korunması gibi temel sosyal politika hedeflerine ulaşılırken çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Şişman (1999: 100) bu araçları yasal düzenlemeler, kurumsal düzenlemeler ve sosyal planlama olmak üzere üç başlık altında ele almaktadır.

Yasal düzenlemeler yoluyla işçi, işveren ilişkileri hukuki bir temele oturtularak, ücretler, çalışma saatleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi çalışma koşulları

düzenlenir ve sendikal haklar (sendika hakkı, toplu sözleşme ve grev hakları) güvence altına alınır. Devletin endüstri ilişkilerindeki rolü çalışanları koruyucu yasal düzenlemelerle sınırlı değildir, bunun yanı sıra amaca yönelik kimi *kurumsal düzenlemeler* de yer almaktadır. Sosyal sigortalar kurumu, sosyal güvenlik sistemi, işsizlik sigortası, iş ve işçi bulma kurumu gibi kurumlar bunlar arasında sayılabilir (Güven 2001: 96-97).

Sosyal politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önde gelen araçlardan birisi de *sosyal planlamadır*. Sezer (1999: 9) planlamayı; "içeriği, kuşatımı, amacı ve araçları ne olursa olsun, verilmiş bir ortamda önceden belirlenmiş amaç ya da amaçlara, yine önceden belirlenmiş sürede, belli araçlarla ulaşma eylemi" olarak tanımlamaktadır.

Bir devlet işlevi olarak sosyal planlama ise sosyal sorunların mevcut kaynakların adaletli bir biçimde nüfus grupları arasında dağıtımına anlamına gelmektedir ve iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki kıt kaynakların akılcı ve etkili bir biçimde paylaşılması, ikincisi ise sosyal adaletin gerçekleştirilmesidir (Sezer 1999: 35-36).

Sosyal Politikanın Uluslararası Düzeydeki Araçları

Uluslararası düzeydeki sosyal politika araçlarının neler olduğuna değinilmeden önce uluslararası sosyal politikanın tanımlanması konunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Erdut (2002: 38-39) uluslararası sosyal politikayı; "ekonomik ve toplumsal bakımdan gereksinmesi olan kişi ve kümeleri korumak, piyasa ekonomisi kurallarının doğurduğu ve küreselleş-

menin derinleştirdiği uluslararası barışı tehdit eden eşitsizlik, eğretilik ve güvencesizlikleri azaltmak ve ortadan kaldırmak amacıyla sosyal politikanın uluslararası yanlarını ve bunların oluşturdukları kuruluşları; bu kuruluşlar aracılığıyla ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde izlenmesi gereken politikaları; bu politikaların içereceği önlemleri ve uygulamaya konulması ile denetimini inceleyen bilim disiplini” biçiminde tanımlamaktadır.

Endüstrileşmenin ortaya çıkardığı çalışma yaşamı ile ilgili sorunların evrensel boyutlarda çözümü ve çalışma koşullarının asgari ölçütlerinin uluslararası düzlemde güvencelere bağlanması gereksinimi, uluslararası sosyal politika kuruluşlarının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Uluslararası bir çalışma mevzuatının oluşturulması ve bunun denetlenmesini üstlenecek ve sosyal politika üzerinde çalışacak sürekli bir örgüte duyulan ihtiyaç, ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) kurulmasına yol açmıştır (Güven 2001: 161; Erdut 2002: 41). Bu sayede dünya genelinde çalışma koşullarının asgari standartlarının belirlenmesi mümkün olmuştur.

Sosyal adalet, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve uluslararası işbirliği ilkeleri doğrultusunda 1919 yılında kurulan ILO, çalışanların sendikal haklarının genişlemesinde, çalışma koşullarının düzenlenmesinde, emeğin korunmasında ve çalışanların sosyal güvenliklerinin geliştirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa Konseyi tarafından 1950 yılında onaylanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve 1961 yılında kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı çalışma

hayatı ile ilgili ayrıntılı düzenlemeleri beraberinde getirmiştir (Güven 2001: 161-172).

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde, konumuzla ilgili olarak sosyal politikanın kapsam, hedef ve araçlarını ana hatlarıyla ele aldık. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi sosyal hizmet ve sosyal politika temelde sosyal refahın gerçekleşmesini sağlama oryantasyonuna sahip iki farklı disiplindir ve çok sayıda ortak amaçları söz konusudur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır.

SOSYAL HİZMET AÇISINDAN SOSYAL POLİTİKANIN ANLAMI

Bir meslek ve sosyal bilim disiplini olarak sosyal hizmet, sosyal politika ile yakın ilişkiler içerisindedir. Sosyal hizmetin mesleki odağı, sosyal sorunların çözülmesi yoluyla sosyal refah düzeyinin artırılması olarak tanımlanabilir. Bu noktada sosyal sorunların analiz edilmesi, bu sorunların altında yatan gereksinimlerin belirlenmesi ve bu gereksinimlerin karşılanmasına yönelik politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi süreçlerinde sosyal hizmet, sosyal politika disiplininin büyük ölçüde yararlanmaktadır (Denney 1998: 36).

Sağlıklı ya da iyi bir topluma ulaşma hedefi, hem sosyal hizmet hem de sosyal politika disiplinlerinin ilgi alanı içerisinde yer alır. İyi toplum hedefine nasıl ulaşılabileceği ise sosyal politikalara ve bu politikalara yön veren siyasal düşünce sistemlerinin sosyal sorunları nasıl algıladığına ve bu sorunların çözümüne yönelik öngörülerine bağlıdır. Bu bağlamda sosyal hizmet, baskın sosyal politikaların çözümüne yönelik strateji

ve programlardan yararlanmakta ve aynı zamanda birey, grup ve toplumları yakından etkileyen sosyal politikaların oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Denney 1998: 37-38). Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz sosyal hizmet ve sosyal politika arasındaki etkileşimleri daha anlaşılır kılabilmek açısından sosyal hizmet ve sosyal politika arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Aşağıda disiplinlerarası bu etkileşimin tarihsel gelişimine yer verilmektedir.

Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika İlişkisinin Tarihsel Arka Planı

Sosyal hizmet (social work), "sanayi toplumunda özel gereksinim gruplarının bakım ve korunmalarının toplumun sorumluluğu ve görevi olduğu anlayışından hareketle kamusal, yarı kamusal ve gönüllü etkinliklerle bu tür nüfus gruplarının bakımlarını, korunmalarını iş edinen, insanların yardımsız çözemedikleri bireysel ve toplumsal sorunlarının çözümü için geliştirilen profesyonel" (Tomanbay 1999: 237) bir meslek ve disiplindir.

Sosyal hizmetler (social services), ise "insanların sağlık ve iyilik hallerinin geliştirilmesinde, insanların başkalarına bağımlı olma hallerinin önlenmesinde ve kendilerine daha yeterli hale gelmelerinde, aile bağlarının güçlendirilmesinde, bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirebilmelerinde yardımcı olmak amacıyla sosyal hizmet uzmanları ve diğer profesyonel elemanlar tarafından gerçekleştirilen etkinlikler bütünüdür" (Barker 1999: 453).

Sosyal hizmet mesleğinin profesyonel temsilcileri olan sosyal hizmet uzmanla-

rı, sosyal hizmet mesleğinin ilgi alanına giren, farklı yaş ve ihtiyaç gruplarından bireylerin sorunlarının çözümlenmesi sürecinde katkıda bulunurlar. Bu çerçevede bir sorun kategorisini çözmeye yönelik tüm hizmet türleri (kurumlar, program ve projeler), bir sosyal hizmet alanını oluşturur (Koşar 1992: 10).

Doğduğu günden bu güne sosyal hizmet, tarihsel bir misyon olarak, ayrıma maruz kalmış ve ezilmiş grupların savunuculuğunu yapmış ve bu grupların sosyal refah düzeyinin geliştirilmesi için sosyal politikaların değiştirilmesine katkı vermiştir (O'Melia, Miley ve DuBois 1998: 12).

Mesleki formasyonunu 1898 yılında kazanan sosyal hizmetin profesyonel temsilcileri olan sosyal hizmet uzmanları tarihsel süreç içerisinde sosyal refah politikasının planlanmasında anahtar rol üstlenmişlerdir (Domanski 1998: 156). Jane Addams, Grace ve Edith Abbott, Sophia Breckenridge, Jeanette Rankin, Frances Perkins, Harry Hopkins, Wilbur Cohen, Bertha Reynolds, Richard Cloward, Charles Grosser, Whitney Young, Ron Dellums, Barbara Mikulski gibi mesleğin ilk uygulayıcılarından bugüne birçok sosyal hizmet uzmanı muhtaç durumdaki bireylere daha iyi bir yaşam standardı sağlamak ve sosyal adaleti geliştirmek için sosyal politikalara yön vermeye, bu amaçla sosyal politika uygulayıcılarını etkilemeye çalışmışlardır (Schneider ve Netting 1999: 349). Bununla birlikte Schwartz (1969: 22-43; Akt: Schneider ve Netting 1999: 349)'ın da belirttiği gibi "sosyal hizmet uzmanları her dönemde sorumlu oldukları müracaatçıların iyilik hallerini geliştirebilmek için var olan politikalara ters düşmüşlerdir". Thompson (1994: 457-465) bu durumu "sosyal

reform ve sosyal adaleti geliştirmek için verilen bir savaş olarak” nitelendirmiştir.

Ondokuzuncu yüzyılın başında Amerika’da yayılmaya başlayan toplum merkezleri sosyal politikaların oluşumuna ışık tutan ilk sosyal hizmet kurumlarıdır (Turan 1999: 5-6). Çalışan çocukların korunması, ücret standartları ve ulusal sağlık programlarına ilişkin yasaların hazırlanmasında toplum merkezleri önemli rol oynamıştır. 1920’lerde Karl Schweinitz ve Isaac Rubinow gibi sosyal hizmet uzmanları mevcut politikaları geliştirmek için “sosyal aksiyonunun” (sosyal hizmet mesleği ve disiplininin toplumla çalışma kapsamında önemli bir yöntemidir) önemine işaret etmişlerdir. Bu dönemde birçok sorun alanında sosyal aksiyon kampanyaları yürütülmüştür. Ruh sağlığı alanındaki hizmetlerin geliştirilmesi ve bu yöndeki politika düzenlemeleri bunun en önemli örneklerinden birisidir (Schneider ve Netting 1999: 350).

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde; Harry Hopkins, F. Dorothy Kahn ve Frances Perkins gibi sosyal hizmet uzmanları sosyal güvenlik ve sosyal refah yönetimi gibi konuları içeren sosyal yasaların ve sosyal planların oluşumunu etkilemişlerdir. 1934 yılında düzenlenen Ulusal Sosyal Refah Konferansı (National Conference of Social Welfare)’nda ağırlıklı olarak işsizlik, sağlık ve adalet gibi sosyal politika konuları üzerinde durulmuş ve burada alınan kararlar dönemin sosyal yasalarının hazırlanmasına temel oluşturmuştur (Schneider ve Netting 1999: 350; Toikko 1999: 354).

1945 yılında Edvard Lindeman sosyal hizmet uzmanlarının Amerika’nın gelişiminde oynadığı rol ve işlevin ne oldu-

ğu konusunu tartışmaya açmış, bunun sonucunda sağlık bakımı, eğitim, istihdam, ırk ayrımı ve demokratik katılım gibi alanlarda sosyal politikaların belirlenmesi sürecinde sosyal hizmet uzmanları da yerini almıştır (Schneider ve Netting 1999: 350).

Gordon Hamilton 1952 yılında yayınladığı “Sosyal kişisel çalışmanın sosyal politikadaki rolü” (*The rol of social case work in social policy*) isimli makalesinde sosyal politika ile sosyal kişisel çalışma uygulaması arasındaki ilişkiler üzerinde durmuş ve sosyal hizmet uzmanlarının sosyal politikaların oluşturulması sürecine aktif bir biçimde katılmaları gerektiğine işaret etmiştir (Kahn 1959; Akt: Schneider ve Netting 1999: 350).

1968 yılında Harry Specht, sosyal hizmet uzmanlarının sosyal hizmet kurumlarının işleyişine yön veren sosyal politikaların hazırlanmasında doğrudan sorumluluk almaları gerektiğini ifade etmiştir. 1970’de Charles Levy politikanın sorun ve gereksinimlerin tanımlanması ve bunların çözümü için gerekli plan ve stratejilerin oluşturulmasına yön veren bir değerler sistemi olduğunu belirtmiştir. Levy, sosyal hizmet uygulamasının genelde politika seçme, hazırlama ve etkileme sürecine yöneldiğinin altını çizmiştir (Schneider ve Netting 1999: 351).

1980’lere gelindiğinde Alvin Schorr, aile ve çocuk refahı alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçıların durumlarını yalnızca “kendi bakış açılarından” değil aynı zamanda “onların kendi gözleri” ile değerlendirmeleri gerektiğini, bunun ise sosyal çevre kontekstinin iyi bir biçimde gözlemlenmesi ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Sosyal hizmet uygulamasının

sosyal politika alanı ile iç içe olduğunu, çalıştıkları kurumların prosedürü ile sürekli değişen sosyal gerçeklerin, sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarını yakından etkilediğini ileri süren Schorr, “sosyal hizmet uzmanlarının, isteseler de istemeseler de, günlük hayatta her zaman politika konuları ile meşgul olacaklarının” altını çizmiştir (Schorr 1985: 193).

Doksanlı yıllar sosyal politikanın ekolojik yapıyı değerlendirmede en temel sistemlerden biri olduğunun sosyal hizmette, daha iyi anlaşılmasına başlandığı bir dönemdir. 1994’te Jansson sosyal hizmet uzmanlarının var olan politikalar ile uygulamaya aktarılacak yeni politikaları değiştirme becerilerine gereksinimleri olduğuna işaret etmiştir. “Bu beceriler olmaksızın, sosyal hizmet uzmanları müracaatçılarına tam anlamıyla yardım edemezler ve mesleki haklarını koruyamazlar”. Jansson, bu nedenle politikanın sosyal hizmet uygulamasında hayati rol oynadığı ve sosyal hizmet uzmanlarına politikaları etkileme becerilerinin kazandırılması gerektiği üzerinde önemle durmuştur (Schneider ve Netting 1999: 351). Yine bu yıllarda Segal ve Brzuzy (1998: 269) “tüm sosyal hizmet uzmanlarının, sosyal refah politikasının gelişimini nasıl etkileyebileceklerine ilişkin bir bilgi temelinde sahip olmaları gerektiğine” dikkat çekmiştir.

NASW’ın (National Association of Social Workers) 1996 yılında yayınladığı “Etik İlkeler” içerisinde de her sosyal hizmet uzmanının temel insani gereksinimlerin karşılanması ve sosyal adaletin geliştirilmesi hedefi doğrultusunda politika ve yasaların değiştirilmesi için savunuculuk yapmaları gerektiğine yer verilmiştir (Schneider ve Netting 1999:

351).

Yukarıdaki tarihsel gelişim süreci bize özetle, sosyal hizmetin profesyonel bir oryantasyon kazandığı 19. yüzyılın başından günümüze dek, tüm sosyal hizmet uzmanlarının, muhtaç bireylerin koşullarını iyileştirmek ve sosyal adaleti geliştirmek için sosyal politikaları etkilemeyi mesleki bir sorumluluk olarak kabul ettiğini göstermektedir. Aşağıda ise sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri arasındaki ilişki ana hatlarıyla tartışılmaktadır.

Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika İlişkisi

Sosyal hizmet literatürüne önemli katkılar sağlamış biri olan Gordon Hamilton (1952: 317) sosyal hizmet uygulaması ile sosyal politika oluşturma arasındaki ilişki üzerine yaklaşık yarım asır önce sunları söylemiştir:

“Hiç kimse karşılıklı etkileşim içerisinde olan insan problemlerini var olan ekonomik ve sosyal yapıyı göz önünde bulundurmadan başarılı bir biçimde çözemez ve şu da bir gerçektir ki; hiç kimse de insan davranışı ve psikodinamiklerini derinlemesine analiz etmeden ekonomik problemleri çözemez. Bu iki birbirini tamamlayan alan politika ve program için bütünleştirilmelidir... sosyal hizmet uzmanları görüşlerini sosyal yasalara katmanın daha etkili yollarını bulmalıdırlar... İyi bir sosyal aksiyon, hem toplumu belirleyen hem de toplum tarafından belirlenen kişilik bilgisinin yanı sıra aynı zamanda politika ve ilgili diğer bilimlerden tarafından kabul edilen verilere dayandığı ölçüde gerçekleştirilebilir.”

Hamilton'un tarihi öneme sahip bu sözlerinden de anlaşıldığı gibi sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıların yararına yürütmüş oldukları mesleki çalışmalarında onların iyilik hallerini ve sosyal koşullarını geliştirebilmek için insana ilişkin bilgi kaynaklarının yanı sıra bireyin yaşamını doğrudan etkileyen yasal düzenlemeler ve mevzuatlar ile sosyal politika disiplininin temel kavram ve teorileri hakkında bir bilgi temeline sahip olmaları gerekmektedir.

Sosyal hizmet ve sosyal politika dokuz temel insan gereksinimini karşılamak için çalışan iki farklı disiplin ve uygulama alanıdır. Bu gereksinimler 1990 yılında İngiltere'de yürürlüğe giren Ulusal Sağlık Hizmeti ve Sosyal Koruma Kanunu'na göre şu şekilde sıralanmaktadır: Kişisel ve sosyal koruma, sağlık bakımı, barınma, finans, eğitim, istihdam, serbest zaman değerlendirme, ulaşım, toplumsal hizmet ve kaynaklara ulaşabilme (Denney 1998: 44-45).

Sosyal hizmet ve sosyal politika ilişkisi konusunda üzerinde durulması gereken önemli bir husus da ideolojilerdir. İdeoloji sosyal hizmet ve sosyal politika uygulamalarının temelinde yatan önemli bir kavramdır. İdeolojiler toplumsal düzenlemelerin temelinde yatan süreçleri anlamamıza olanak tanır. Sosyal hizmetin mesleki değerleri, birçok farklı düşünce sisteminden etkilenmiştir ve sosyal hizmet birçok farklı düşünce sistemine yön veren ideolojilerin önemi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında baskın olan tek bir mesleki anlayış yoktur, toplumun bir parçası olan sosyal hizmet uzmanları farklı perspektiflerden yararlanırlar (Denney 1998: 23-24). Davis ve Hagen (1992: 21) sosyal hizmet uzmanlarının sosyal politikalara ve sosyal

hizmet modellerine hangi ideolojilerin yön verdiğini daima değerlendirmeleri gerektiğine işaret etmektedirler. Sosyal politikaların ve hizmet modellerinin hangi fikir ve bakış açısı doğrultusunda şekillendiğini bilen bir sosyal hizmet uzmanı, kendisini çevreleyen sosyal politikalar doğrultusunda müracaatçılarına daha etkin hizmetler sunabilecektir.

Uygulama açısından ele alındığında sosyal politikalar; hükümetlerin çeşitli durumlara ilişkin kararlarının neler olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Örneğin; devlet bütçesindeki harcama kalemlerine ayrılan ödenekler, yasama kararları ve sosyal programlar sosyal politikalar tarafından belirlenir. Yani bir başka deyişle gereksinim içerisindeki insanlara yardım sağlamak için ne kadar para harcayabileceğimizi, bu insanların refahı için ne gibi hizmetler sunulacağını ve kimlerin sosyal yardımlardan yararlanacağı ya da yararlanamayacağı gibi hususlar sosyal politika düzenlemeleri içerisinde yer alır. Örneğin, sosyal hizmet uzmanlarının korunmaya muhtaç çocuklar için neler yapabileceğini ya da yapamayacağını yürürlükteki sosyal politikalar belirler (Ashman ve Hull 1999: 18).

Bir sosyal hizmet uzmanı, müracaatçısının yararı için hangi kaynaklardan yararlanabileceği ve bu kaynaklara nasıl ulaşacağını ancak yürürlükteki sosyal politikaları takip ederek öğrenebilir. Örneğin, üç çocuklu bir kadın ekonomik sıkıntılarından dolayı, uzun zamandır ev kirasını ödeyemekte ve bu nedenle oturduğu evi tahliye etmek zorundadır. Sosyal hizmet kurumuna başvuran kadın kendisi ve çocukları için barınma konusunda yardım talebinde bulunmaktadır. Bu müracaatçı ile çalışan sosyal hizmet uzmanının onun

barınma gereksiniminin karşılanması için hangi kaynakların var olduğunu ve bu kaynaklardan yararlanmak için müracaatçının durumunun uygun olup olmadığını bilmesi gerekmektedir. Bu aşamada sosyal politika konusundaki bilgilerine başvurmak durumunda olan sosyal hizmet uzmanı, bu müracaatçının barınma sorununun geçici olarak giderilmesi için sosyal yardımdan yararlanıp yararlanamayacağını, evsiz bireyler için sosyal yardım kapsamında barınma olanağının sağlanıp sağlanmadığını, şayet böyle bir olanak varsa müracaatçı ve çocuklarının bu yardımdan yararlanmak için gerekli şartları taşıyıp taşımadığını, müracaatçının ne kadar süreyle bu olanaktan yararlanabileceğini ve uyması gereken kuralların neler olduğunu ancak sosyal yardım ve sosyal hizmet politikalarını takip ederek bilebilir (Ashman ve Hull 1999: 19).

Sosyal hizmet uzmanları, mesleki uygulamalarını yürütürken çalıştıkları kurumun politikasını da iyi bilmek durumundadırlar. Kurum politikası, kurumların kendi hizmet standartlarının neler olduğunu, kurumun yapısı ve işleyişini, sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçının uyması gereken kuralları ve mesleki ilişki sürecinde takip edilmesi gereken prosedürün ne olduğunu ifade eder (Ashman ve Hull 1999: 19).

Özetle, sosyal politika, sosyal sorunların ortaya çıkışında önemli rol oynayan yoksunlukların giderilmesiyle ilgilidir. Bu yoksunluklar maddesel kaynak yoksunluğu, gelişimsel yoksunluklar, fiziksel yoksunluklar, kişilerarası ilişki yoksunluğu, fırsat yoksunluğu ve bireysel haklar yoksunluğu olarak sınıflandırılabilir. Bu yoksunlukların ortaya çıkardığı sosyal sorunlar, sosyal hizmetin temel ilgisidir. Çünkü insan yaşamının tüm boyutlarını

saran bu yoksunluklar, sonuç itibarıyla sosyal hizmetin kendini tanımlamakta kullandığı sosyal işlevsellik kavramına olumsuz bir biçimde etki etmektedir (Şahin 2000: 24).

SONUÇ YERİNE

Sosyal hizmet, köklerini insana yardım etme anlayışından almakta ve bu oryantasyonuyla da sosyal politikanın kavram ve bilgi kümesinden sürekli yararlanmaktadır. İnsan, doğası gereği duyu ve düşünce yanı olan, bio-psiko-sosyal bir canlı olarak, çok boyutlu değerlendirilmesi gereken karmaşık bir varlıktır. Bu nedendir ki, insanın gereksinim ve sorunları, diğer sosyal sistemler ile olan ilişki ve etkileşimleri yalnızca sosyal hizmet müdahalesiyle çözümlenemeyecek kadar zordur. Temelde insan ve insanoğlunun refahına, mutluluğuna ve gelişimine katkıda bulunma isteği multidisipliner bir çalışma alanını ortaya çıkarmıştır. Sosyal hizmet, insan davranışını ve onun etkileşim içerisinde bulunduğu sosyal çevreyi doğru bir biçimde değerlendirebilmek ve buna yönelik hizmet ve uygulama modellerini oluşturabilmek için diğer disiplinler gibi sosyal politikadan da yararlanmakta, kendisi de insani hizmet alanındaki bilgi birikimine alandan topladığı verilerle katkıda bulunmaktadır.

Sosyal adalet, insan hakları ve sosyal refahın geliştirilmesine kendini adayın sosyal hizmet ile sosyal politikanın hedefi temelde aynıdır. Sosyal hizmetin, sosyal politikaların oluşumuna katılımı, yukarıda ifade edilen hedefleri gerçekleştirebilmek açısından son derece önemlidir. Sosyal hizmet doğduğu günden bu güne mesleki bir sorumluluk olarak gereksinim içinde olan bireylerin

refah ve iyilik hallerini yakından etkileyen sosyal politikaların oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.

Sosyal hizmet uzmanları, güçlerini yasalardan alan uygulayıcılar olarak, sosyal politikayı, kurum politikasını ve sosyal hizmet mevzuatını iyi bilmek durumundadırlar. Ancak böylelikle müracaatçıların iyilik hallerinin geliştirilmesine daha etkin katkı verebilirler.

Sosyal politikalar, sosyal hizmet ve sosyal yardımlara ayrılan payları, bu alan-daki hizmet modellerini belirlemektedir. Sosyal hizmet uzmanları, savunuculuk rollerinin gereği olarak muhtaç bireylerin beklenti ve gereksinimlerine daha iyi cevap verebilecek yönde sosyal politikaları etkileme sorumluluğuna sahiptirler. Bu nedenle genellikle uygulamadaki sosyal politikalara ters düşmektedirler. Bu durumda sosyal hizmet mesleğinin felsefi olarak ortaya konmuş amaçlarını gerçekleştirebilmek için tüm nüfus gruplarını içine alan sosyal politikaların oluşumuna katılmak, stratejik noktalarda görev almak ve sosyal hizmet uygulamalarından elde edilen sonuçları politika yapıcılarıyla paylaşmak, sosyal hizmet uzmanlarının temel sorumluluğudur.

KAYNAKLAR

Ashman, K. K. ve Hull, G. H. (1999) *Understanding Generalist Practice*, Chicago, Nelson Hall Publishers.

Barker, L. R. (1999) *The Social Work Dictionary*, USA, NASW Press.

Davis, V. L. ve Hagen J. L. (1992) "The Problem of Wife Abuse: The Interrelationship of Social Policy and Social Work Practice." *Social Work*, 37 (1) 15-21.

Denney, D. (1998) *Social Policy and Social Work*, New York, Oxford University Press.

Domanski, D. M. (1998) "Prototypes of Social Work Political Participation: An Empirical Model." *Social Work*, 43 (4) 156-157.

Ekin, N. (2000) "Küresel Dönüşümde Sosyal Çelişkiler ve Yeni Vizyon." *Kamu-İş Dergisi*, 5 (3) 55-64.

Erdut, Z. (2002) *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Es, M. (1992) "Sosyal Politika Açısından Türkiye'de Gelir Dağılımı." (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Ferguson, A. E. (1975) *Social Work an Introduction*, USA, J. B. Lippincott Company.

Güven, S. (2001) *Sosyal Politikanın Temelleri*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Hamilton, G. (1952) "The Role of Social Casework in Social Policy." *Social Casework*, 33 (8) 315-324.

Koray, M. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

Koşar, N. (1992) *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*, Ankara.

Kut, S. (1988) *Sosyal Hizmet Mesleği, Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*, Ankara.

O'Melia, M., Miley, K. K ve Dubois, B. L. (1998) *Generalist Social Work Practice—An Empowering Approach*. England, Allyn and Bacon.

Pearman, R. J. (1973) *Social Science and Social Work*, USA, The Scarecrow Press.

Sarıca, M. (1977) *Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınları.

Schneider, L. R. ve Netting, F. L. (1999) "Influencing Social Policy in A Time of Devolution: Upholding Social Work's Great Tradition." *Social Work*, 44 (4) 349-358.

Schorr, L. A. (1985) "Professional Practice as Policy." *Social Service Review*, 59 (1) 178-196.

Segal, A. A. ve Brzuzy, S. (1998) *Social Welfare Policy, Programs*, Practical, USA, Peacock Publications.

Sezer, S. (1999) *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, no: 293.

Şişman, Y. (1999) "Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar." (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Sözer, A. N. (1998) *Türkiye'de Sosyal Hukuk*, İzmir, Barış Yayınları.

Şahin, F. (2000) *Sosyal Hizmet Uzmanlarının Sosyal Refah Politikası Süreçlerine Katılımı*, Ankara.

Toikko, T. (1999) "Sociological and Psychological Discourses in Social Casework During the 1920s." *Families in Society*, 80 (4) 351-358.

Tokol, A. (2000) *Sosyal Politika*, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, no: 163.

Tomanbay, İ. (1999) *Sosyal Çalışma Sözlüğü*, Ankara, Selvi Yayınevi.

Turan, N. (1999) *Sosyal Kişisel Çalışma*, Duyan, V. ve Aktaş, A. M. (eds.), Ankara, 1999.

UNICEF (1995) *Dünya Çocuklarının Durumu*, Ankara.

ALEVİ KÜLTÜRÜNDE ÇOCUK

Child in Alevi Culture

Dr. Melahat DEMİRBİLEK*

*Sosyal Hizmet Uzmanı - Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu

ÖZET

Çocukluk kavramı toplumsal-kültürel bir yaratı olarak tarihsel süreç içinde gelişmiştir ve farklı toplumsal-kültürel yapılarda değişik anlamlar içermektedir. Çocukluk kavramına bakış açısı, çocuk yetiştirme konusunda etkili olmaktadır. Bu bağlamda toplumsal yapı içinde yer alan Alevilerde çocuk yetiştirme konusunda fark olup olmadığı incelenmiştir. İnceleme sonucunda çocuk yetiştirmenin toplumun diğer gruplarından farklı olmadığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *çocuk, çocuk yetiştirme, Alevi kültürü.*

ABSTRACT

The concept of childhood has grown up within historical process as a social-cultural creation and includes different meanings in different social-cultural structures. The

viewpoint about childhood has effect on raising children. That is why this paper studies whether there is a difference in Alevi culture about raising children. As the result of the study, it is observed that there is no difference between Alevi culture and other cultures about raising children.

Key Words: *child, raising children, Alevi culture.*

GİRİŞ

Çocukluk kavramı, bir insan ömrünün ilk yıllarına rastlayan, çocuğun tek başına yaşamını devam ettirecek yeterliliğe sahip olmadığı ve büyüklere bağımlılığını gerektiren bir dönemi ifade etmektedir. Ancak çocuk ve çocukluk kavramları her zaman günümüzdeki anlamıyla ele alınmamıştır. Kaldı ki günümüzde de farklı toplumlarda farklı gelişmişlik düzeylerine paralel olarak değişik anlamlar ifade etmektedir. Çocuk ve çocukluk olgusu tarihsel süreç içinde birçok değişikliğe uğramıştır.

Doğan'ın (2000:1) ifadesi ile çocuğun tarihi insanlığın tarihi ile özdeştir ve ilk çocuk ilk insan ve insanlardır. Ancak çocuğu kendine özgü döneme yerleştiren çocukluk kavramı toplumsal anlamda daha geç bir dönemin ürünüdür. Diğer bir ifade ile tarihsel açıdan bakıldığında çocukluk ya da çocuk kavramının doğal bir gerçeklikten çok toplumsal-kültürel bir yaratı olduğu ve tarih içinde geliştiği görülmektedir (Onur,1993:3). Bunda toplumsal ve kültürel olduğu kadar toplum yaşamının fiziksel, iklimsel, siyasal güçlük ve olumsuzlukların da rolü olduğu söylenebilir.

Çocukluk kavramı tarihsel süreç içinde farklı sosyo-kültürel yapılar nedeniyle farklılıklar göstermiş olmakla birlikte 21.

Yüzyılın çocuk paradigması üç temel varsayıma dayandırılmaktadır (Tan, 1993:11): (1) Çocuklar, yetişkinlerden farklıdır ya da çocuklar özel bir biyolojik kategori oluştururlar. (2) Çocukların yetişkinliğe hazırlanması-yetiştirilmesi-gerekir ya da yetişkinlik bir kazanımdır. (3) Çocukların yetiştirilmesi sorumluluğu yetişkinlere aittir.

Çocukların yetiştirilme sorumluluğu yetişkinlere aittir varsayımı ve çocukluk kavramının toplumsal-kültürel bir yaratı olması nedeniyle çocuk yetiştirme tarzlarının kültürlere göre değişiklik gösterdiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Alevi kültüründe çocuğa bakış açısında ve çocuk yetiştirme tarzları konusunda bir fark olup olmadığı sorularına cevap aramak üzere bir inceleme yapılmıştır. İnceleme sonucuna geçmeden önce genel hatlarıyla Alevi kültürüne bakılması yerinde görülmektedir.

ALEVİLİK ve ALEVİ KÜLTÜRÜ

Aleviliğin kökeni ile ilgili literatürde farklı yaklaşımlar olmakla birlikte genel olarak Aleviliğin Hz. Ali ile ilgili olduğu konusunda görüş birliği vardır. Şahin'in (1995:13) ifadesi ile Alevilik Hz. Ail'nin yolundan giden, onun gibi düşünmeye, onun gibi yaşamaya çalışan insanları ifade eder. Başka bir ifade ile Hz. Ali taraftarı olmak demektir. Türkiye dışında "Şia" ya da "Şii" anlamlarını da ifade etmektedir.

Köken olarak Şia kavramıyla aynı anlamı ifade etmekle birlikte Alevilik, daha çok Türk kültürünün motifleriyle işlenmiş bir kavramdır (Fiğlalı, 1995'dan aktaran Kırboğa, 1996:8).

Alevilik, yazılı bir geçmişe dayanmayıp, sözlü kültüre dayanır. Bugün Alevi dedelerinin kullandığı yazılı tek metin olan

"Buyruk" dışında yazılı bir (kutsal) eser yoktur (Okan, 1999:42). Aleviliğin kültürel geçmişinin dayandığı temel ve bu geçmişin taşınması, sözlü halk edebiyatı ile olmuştur. Aleviliğin yapısındaki bu özellik nedeni ile kültürün nesilden nesile aktarılması sırasında kayıplar yaşanmaktadır.

Alevi-Bektaşî inanç sisteminin kaynaklarından biri tasavvuftur ve Vahdet-i Vücut görüşüne dayanır. Buna göre Tanrı evrende ve insanda tecelli eder. Evren ve insan Hakkın aynasıdır, suretidir. İnsan, Tanrının ruhundan, sıfatlarından pay almıştır, bu nedenle, insan yüksek bir değere sahiptir (Bal, 1997:76).

Alevilikte Toplumsal Kurumlar

Alevi geleneği, kutsal kabul edilen normlarla bezeli olup, geleneği taşıyanların bağlı buldukları törenleri kapsamaktadır. Dinsel olan ile olmayan arasında kesin bir ayırımdan söz etmek zordur. Alevilikte, ibadet ve törenler dini işlevlerini ve topluluğun düzen ve devamını sağlama görevinin yanı sıra, hukuki ve ahlaki özellikleri ile topluluğun iç bağını kurma işlevini de üstlenmişlerdir. Bunun sonucunda bu ibadet pratikleri ve törenlerle karakterize edilen gelenek, topluluk için büyük önem taşımış ve topluluğun üyeleri kendilerini bir başka kültür/din ile kuşatılmış hissederek geleneklerini aşırı korumaya almışlardır. Böyle bir ortamda meydana gelebilecek her kural dışı hareket topluluğun birliğini zayıflatacağı için, bu konulara karşı sert önlemler alınmıştır ("Düşkünlük"¹ bunun en güzel örneğidir). Topluluğu oluşturan bireyler arasında yardımlaşma, dayanışma, iş-

1 Daha fazla açıklama için "Düşkünlük" bölümüne bakınız.

birliği gibi birincil ve yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu bu yapı, bünyesindeki sosyal kurumlar sayesinde kendi iç denetimini ve topluluğun sürekliliğini (iç evlilik de tercih edilerek) sağlamıştır. Aşağıda belirtilen toplumsal kurallar, tören ve pratiklerin iki yanı vardır: Bu törenler hem inanca ilişkin öğelerle desteklenmesi sonucunda dini bir özellik gösterir, hem de topluluğa “biz” duygusunu veren etnik nitelikli bir bağ, bir aidiyet şeklidir (Okan, 1999:45-46). Alevilikte toplumsal-kültürel-hukuksal düzenlemeleri sağlama işlevine sahip törenlere/pratiklere kısaca değinmekte yarar vardır.

Alevi-Bektaşî törenleri iki kategoride incelenebilir (Bal, 1997:76): 1) *Ayin-i Cem*: Sistemin özünü oluşturan, onu üreten temel törendir. 2) *Zorunluluğu olmayan Törenler*: Daha az belirleyicidir. Dinsel içerikli (Muharrem orucundan sonra yapılan aşure törenleri), doğadaki gelişmelerle ilgili (Nevruz, Hıdırellez) veya yaşamla ilgili (doğum, ad verme, evlilik törenleri) olanları vardır.

Ayin-i Cem/Cem Törenleri:

Toplanmak, topluluk, toplantı, cemiyet anlamına gelen (Fığlalı,1994:326) Cem törenleri, toplumsal-kültürel-inanç boyutları olan bir törendir. Cemde kapıdan giren her kişi (kadın ya da erkek) birdir. Toplumsal ünvanları ne olursa olsun cem erenleri meclisinde eşittir. Cemi dede yönetir. Kapıdan girenler önce orada bulunan toplumu niyaz anlamında toprağı niyaz eder, sonra dedenin karşısında eşi veya çocukları ile ayakta öne eğilerek dededen dua alır. Cemde suçlular (hırsız, katil vb.) bulunmaz. Kırgın, dargın ya da birbirinden davacı olanlar varsa toplum huzurunda dedenin hakemliğinde cemde kurulan

“dar”da kurulan divanda yargılanma olur ve aklanmış olanlar ceme katılabilir (Şener, 2000:68-70).

Cem törenleri dayanışma içeriklidir. Aynı zamanda kültürel boyuta sahiptir. Söz-sohbet-semah bir aradadır. Dede ya da babanın duaları, söylenen nefesler, niyazlar inançlarla ilgilidir. Cem törenleri eğitim/kültürleme işlevi de görmektedir. Törenin yöneticisi olan Dedenin tören süresince yaptığı konuşmalar ve dualar topluluğun iç ilişkilerini düzenleyen ahlaki konularla ilgilidir. (Bal,1997b:83). Törende sırası gelince yapılan sohbetler, yetişkinlerin anlattıkları örnek olaylar, tarihsel olayların yorumlanması, sofraya ve dem alma adabı, kadın-erkek birlikteliği, hiyerarşik bir düzen içinde işbölümü ile işlerin görülmesi eğitim işlevine verilebilecek örnekler arasındadır (Bal,1997:83). Bal, törendeki bu tür yaşantılar katılanlarda büyük toplumun karşısında “biz” anlayışını güçlendirirken, “ötekiler” hakkında negatif değer yargılarını da artırdığını, bunun da azınlıkta olan toplumsal grubun (alt-kültür grubunun) doğal savunma mekanizması olduğu yorumunu yapmaktadır.

Musahiplik: Dini ve toplumsal dayanışma töreni/kurumu olan Musahiplik (yol kardeşliği/ahiret kardeşliği olarak da bilinir) yardımlaşma esasına dayanır. Musahiplik Alevilikte çok önem verilen ve sonradan kazanılan bir çeşit akrabalık türüdür. Musahiplik için Alevi anne-babadan doğmak gereklidir. Bu özelliğe sahip olanlar evlendikten sonra, başka evli bir çiftle yol kardeşi olabilirler (Yılmaz,1998:41-42). Başka bir ifade ile Musahiplik töreni, iki Alevi çiftin, topluluğun ve dedenin rızasını alarak “kardeş” sayılmalarını sağlar. Bu bağla bağlı olanlar arasında ölene dek

çözülmeyen çok sıkı bir ilişki kurular (Okan,1999:53). Musahip olan bu dört kişi, bundan sonra namusları dışında hemen her şeylerini paylaşırlar. (Bozkurt, 1990:176). Görüldüğü gibi musahiplik çok güçlü toplumsal dayanışma ve aynı zamanda bir sosyal kontrol kurumudur.

Düşkünlük: Düşkünlük Kurumu Alevilerin hukuk düzenidir. Değerler sisteminin, normların korunması için gerekli olan yaptırımları belirtir ve bu yaptırımların uygulanışını düzenler (Bal,1997:97). Alevilerde eline, beline, diline sahip olma ilkelerine dayanan toplumsal bir düzen vardır. Buna göre el, cinsel ilişki ve dil yolu ile suç işleyen alevi "suçlu" kabul edilir. Düşkünlüğün yaptırımları ağırdır. Düşkünlü kimse selamlaşmaz, evine gidip gelmez. Bir ekşiği karşılanmaz, bayramlaşmaz, yemeği yenilmez. Suçun derecesine göre iki türlü düşkünlük vardır (Bozkurt, 1990:126). Bunlar 1) Geçici düşkünlük: Kişi suçun büyüklüğüne göre bir süre toplum dışı bırakılır 2) Sürekli düşkünlük: Kişi yaşamının sonuna değin topluma kabul edilmez, yalnız cenazesi kaldırılır. Düşkünlük dar (bir çeşit halk mahkemesi) kurumunun işletilmesinin sonucu olarak doğar. Dar'a durulup, görülmeden hiç kimse düşkün ilan edilmez (Yalçınkaya, 1996:86). Düşkünlük, toplumsal işlevi çerçevesinde bir tür yargılama süreci, bir tür mahkeme olarak değerlendirilebilir. Ancak bu mekanizmanın işleyebilmesi için üyelerin birbirinden haberdar olması ve sosyal kontrol bilinci içinde yaşamaları gereklidir (Yılmaz, 1998:44).

Dedelik Kurumu: Alevilikte çok önemli bir yere sahip olan "Dede"ler, soylarının peygambere kadar ulaştığına inanılan dini liderlerdir. Bu anlamda dede olma-

nın en büyük koşulu, dede çocuğu olmaktır. Dedelik, babadan oğula geçen bir kurumdur (Okan,1999:55).

Anadolu'nun çeşitli yörelerine dağılmış ocaklara mensup olan dedeler, Alevi topluluğunun hiyerarşik olarak en üstünde bulunurlar. Soylarını korumak için kendi içlerinden (dede çocukları birbirleri ile) evlenirler (Okan,1999:55-56). Sözlü bir kültür geleneğine dayanan Alevilik, dedeler aracılığı ile nesiller arasında aktarılmaktadır. (Okan,1999:56).

YÖNTEM

20.Yüzyıl çocuk paradigması içindeki "çocukların yetiştirilmesi sorumluluğu yetişkinlere aittir " ifadesi, yetişkinlerin toplumsal yaşamda, sosyal ilişkiler örüntüsü içinde çeşitli toplumsal, hukuksal, eğitimsel kurumlarla çevrili bir yaşam içinde oldukları gerçeğini de göz önüne sermektedir.

Buradan hareketle Türkiye'de de tek tip bir çocukluk anlayışı olmadığı, farklı kültürel yapıya sahip topluluklarda çocuk yetiştirme tarzlarının farklı olabileceği düşüncesi ile Alevilerde çocuğa yaklaşım incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan literatür taramasında Alevilerde çocukla ve çocuk yetiştirme ile ilgili özel bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Mevcut literatürde Alevilerin toplumsal yapıları, tarihsel süreçleri, inanışları, felsefeleri, törenleri ile çok sınırlı ve çok kısa olarak Alevilikte kadının yeri konularında çalışmalar yapıldığı saptanmıştır. Bu nedenle araştırmanın temel konusu "Alevi Kültüründe Çocuk" olmakla birlikte, çocukla ilgili bilgilerin elde edilebilmesi için, çocuk yetiştirme tarzlarında belirleyici olabilecek toplumsal yapıları, örgütlenmeleri, toplumsal

ilişkileri, aile yapıları, çocuk yetiştirme anlayışları, çocuğa uygulanan disiplin teknikleri/verilen cezalar, kültürel, eğitimsel, ekonomik durumları, gündelik yaşam pratikleri vb. konular da araştırma kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

Alevilerin yaşam biçimlerini (kültürlerini) etkileyen temel unsur olan inanış sistemleri ve felsefelerinin, çocuklarına verdikleri eğitim ve yaklaşımlarda belirleyici olduğu düşüncesi ile yukarıda ele alınan konulara ek olarak inanış ve öğretileri de ele alınmıştır.

Alevilerde toplumsal, kültürel, eğitsel boyutlarıyla çocuğa nasıl bakıldığı ve nasıl yetiştirildiğinin ortaya konması amacıyla Ankara Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi'ne gelen Alevilerle bir çalışma yapılmıştır. Söz konusu merkezdeki örgütlenme içinde yer alan Kadın Komisyonu Başkanı ve üyeleri, merkezde düzenlenen sosyal etkinliklere (halk oyunları kursu, bağlama kursu vb.) katılan gençlerle, merkezin başkanı ve başkan yardımcısı olan yönetim kadrosundaki erkeklerle araştırma kapsamı çerçevesinde görüşülmüştür.

Araştırma, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı genel Merkezi'ne devam eden Alevilerle nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan "derinlemesine mülakat" tekniği kullanılarak yapılmıştır. Bu teknikle aynı zamanda bir anlamda "sözlü tarih" çalışması da gerçekleştirilmiştir. Çünkü görüşmelerde, yetişkin ve olgunluk çağında yer alan Alevilerin, çocukluk dönemlerinde, kırsal kesimde geniş aile içinde yaşayan ebeveyn ve akrabaları tarafından nasıl yetiştirildikleri ve bir yetişkin olarak kendilerinin çocuklarını nasıl yetiştirdikleri (bir diğer

ifade ile farklı kuşaklarda) karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan Aleviler kırsal kesimde doğup-büyümüş, kırsal kesimde egemen olan ataerkil toplumsal yapı içinde ve geniş ailede yaşamış, birçoğu evlendikten sonra kentsel alana taşınmıştır. Benzer kültürel yapılanma içinde farklı tarihlerde yaşayan Alevilerin çocuğa bakış açıları bir anlamda sözlü tarih çalışmasına örnek olarak kabul edilebilir.

Görüşmelerde Kadın Komisyonu Başkanı ve diğer kişiler kabul etmedikleri için ses kaydı yapılamamıştır. Çocuk yetiştirme konusu ağırlıklı olarak kadınların sorumluluğunda olduğundan Kadın Komisyonu Başkanı ve üyelerinden oluşan 7 kişi ile görüşme yapılmıştır.

Alevilerde çocuğa bakış açısının tek yönlü olarak sadece kadınlar açısından ele alınmaması için gençlerle de görüşme yapılmıştır. Gençlik komisyonundan üç üye ile görüşülerek kendilerini yetiştiren ailelerinin uygulamaları hakkında bilgiler alınmıştır. Aynı gerekçe ile erkeklerin düşüncelerine ulaşmak üzere Genel Başkan ve Genel Başkan Yardımcısı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezinde Ekim, Kasım, Aralık 2000 ile Ocak 2001 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Haftada iki olmak üzere sekizer görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşme konuları aşağıda belirtilen başlıklar altında aktarılmıştır. Her başlık altında üç dönem; kent yaşamından önceki (kırsal kesimdeki/köylerdeki) durum (Kadın Komisyonunda yer alanların ifadelerine göre) Ankara'ya taşınma dö-

nemindeki yapı (Kadın Komisyonunda-kilerin ifadesine göre) ve günümüzdeki (Gençlik Komisyonunda yer alanların anlattıkları ile-ancak gençlik komisyonunda yer alanlar anlattıklarının sadece kendi aileleri ile ilgili olduğunu, Alevi aileleri temsi etme sorumluluğunu taşımadıklarını vurgulamışlardır) yapı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Erkeklerin söyledikleri genel anlatım içinde yer almıştır.

Yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki başlıklar altında yer almaktadır.

BULGULAR

Aile ve Toplumsal Yapı:

Görüşülen kadınların yaşı 38-41-46 (2 kişi)-54-60-62 olup, hepsi evlidir. Sahip oldukları çocuk sayıları 1 ile 7 arasındadır. Dört kişi ilkökul mezunu, bir kişi ortaokul mezunu, bir kişi ilkökul terk, bir kişi de okur yazar değildir. Görüşülen kadınların hepsi görüşme tarihinde ev hanımı olup, biri zaman zaman evde dikey dikmekte, ikisi de Türkiye'ye dönüş yapmadan önce Almanya'da işçi olarak çalışmıştır. Kadın komisyonunda yer alanların hepsi Ankara'ya taşınmadan önce Orta Anadolu Bölgesinde [Yozgat, Tokat, Çorum, Sivas (4 Kişi) illerinin köylerinde] kırsal kesimde dünyaya gelmiş ve geniş aile içinde yer almışlardır. Ankara'ya taşındıktan sonra çekirdek aile içinde yer almışlardır.

Görüşülen üç Gençlik Komisyonu üyesi 23-24-25 yaşlarındadırlar. İki açık öğretim öğrencisi olup, biri özel bir işyerinde çalışmaktadır. Görüşülen Gençlik Komisyonu üyelerinin hepsi bekâr olup, ikisinin birer kardeşi vardır. Bir kişinin

kardeşi yoktur. Üçünün de annesi ev hanımı olup, ikisinin annesi lise, birinin annesi ortaokul mezunudur. Üçünün de babası ortaokul mezunu olup, emekli memurdur.

Kadın komisyonundakilerin ifadelerine göre toprak bölünmesi ve eğitim olanaklarının yetersiz oluşu aileleri kente itmiştir. Çocukların okutulması ve yeni geçim kaynaklarının bulunması birincil hedefler arasındadır. İlk olarak daha önceden göç eden hemşerilerin olduğu gecekondu semtlerine yerleşmiştir. Artık geniş aileden çekirdek aile yapısına geçilmiştir. Köydeki otokratik aile ilişkilerine oranla daha demokratik ilişkiler öne çıkmaya başlamıştır. Kadınlar ve çocuklar sofrada erkeklerle birlikte yer almışlardır. Erkekler kentsel yaşam içindeki iş kollarında işçi-memur olarak çalışmaya başlamışlardır. Köydekinden farklı olarak kız çocuklar da okutulmaya başlamıştır. Aile kararlarında kadının ve çocukların da fikirleri alınmaya başlanmıştır. Kadınlı birlikte çocuklar da kabul etmedikleri uygulamalar hakkında itiraz etmeye başlamışlardır. Örneğin küçük kardeşe bakma sorumluluğu yüklenen büyük çocuk yaşadığı sıkıntıları dile getirebilmektedir artık.

Toplumsal İlişkiler: Köylerde insanların aynı yaşam biçimine sahip olduğu homojen bir yapı vardır. Kente göçle birlikte kentsel yapı özellikleri aileleri etkilemeye başlamıştır. Tarım dışındaki sektörlerde çalışma yaşamı başlamıştır. Buna paralel olarak sosyal güvence olanaklarına kavuşulmuştur.

Cinsiyet Ayırımı: Kadın Komisyonu Üyelerinin anlatımlarına göre kente göçten önceki kırsal yaşamda, kadınlar erkeklerle birlikte tarlada çalışırlar ve ev işleri kadınların sorumluluğundadır.

Sofrada öncelikle erkekler yemek yemekte ardından kadınlara sıra gelmektedir. Birden fazla evlilik yapan dedeler veya babalar görülmektedir. Kuma olarak adlandırılan eşler aynı evde yaşamaktadırlar. "Ocağı tütürmesi" için erkek çocuk istenmektedir. Kız çocuklar 5-6 yaşından itibaren ev işlerinde çalıştırılmaya başlanmaktadır. Kız çocuklar ilkokuldan sonra okula gönderilmektedir. Kadın komisyonundakilerin ifadesine göre babalardan çok anneler kız çocuklarını ayırmaktadırlar (sofrada erkeklerden sonra yemek yemeleri, ilkokuldan sonra okutulmamaları, küçük yaşlarda ev işlerinde çalıştırılmaları, soyun devamı için erkek çocukların daha değerli görülmesi vb.). Bu anlatılanlardan kent öncesi kırsal kesimde erkek egemen yaşam biçiminin ege-men olduğu görülmektedir.

Kente göçle birlikte kırsal kesimde görülen cinsiyet ayrımı hafiflemeye başlamıştır. Artık kız çocuklarının da erkekler kadar eğitim görmeleri ve çalışmaları benimsenmeye başlanmıştır. Aile içinde kadının da söz hakkı doğmaya başlamıştır. Günümüzde ise eğitim düzeylerinin yükselmesiyle birlikte kentsel yaşamdaki Alevi kadınlar çalışma yaşamının içine girmektedirler.

Burada bir konu dikkat çekmektedir. Görüşmeler sırasında cinsiyet ayrımı ile ilgili olarak kadın komisyonundakilerin söyledikleri ile erkeklerin söyledikleri farklılık göstermektedir. Kadın komisyonundakiler köy yaşamları sırasında kız çocuklarının okutulması, evlendirilmesi, aile içi ilişkilerdeki yeri konusunda cinsiyet ayrımı yapıldığından bahsederken, erkekler hiçbir dönemde cinsiyet ayrımı olmadığını ifade etmektedirler. Literatürde de kadın ile erkek arasında ayırım yapılmadığı be-

lirilmektedir. Şener'e göre (2000:88) "Alevi Meclisinde kadın-erkek yoktur. İnsan vardır. Kadın ve erkek toplumun her alanında eşittir. Örneğin evde anne ve babalar çocukları arasında kız-erkek ayrımı yapmazlar. Mirasta kadın ve erkek eşit paya sahiptir. Evlilikte kadın ve erkek hakları eşittir..." Çocuklar arasındaki cinsiyet ayrımına ilişkin bu ifade farklılığının nedenleri arasında; erkeklerin cinsiyet ayrımında pozitif tarafta olmaları nedeniyle ayırım olmadığı yönünde algılamalarının olması ve cinsiyet ayrımı konusunun içeriğinin farklı cinsiyetkiler tarafından farklı algılanması düşünülebilir. Örneğin erkekler cemde kadın ve erkeğin bir arada ve eşit koşullarda olmasını eşitlik olarak algılamak; kadınların cem dışında günlük hayatın pratikleri içinde çocuk yetiştirme konusunda daha fazla rol ve sorumluluk alması ve bu doğrultuda ayırma yönelik davranışları yaşamaları (kente göçten önce kırsal kesimde kadınların erkeklerden sonra sofraya oturmaları, soyun devamı için erkek çocuğun istenmesi vb.) ayırım olduğu yönünde algılamalarda farklılıklara yol açmış olabilir. Günümüzde ise-gençlik Komisyonundakilerin anlatımına göre, kız ve erkek çocuk arasında ayırım yapılmamaktadır.

Çocuk Yetiştirme: Kadın Komisyonundakilerin ifadelerine göre Kente göçten önceki kırsal yaşamda çocuk büyütme birinci derecede kadınların sorumluluğundadır. Doğum kontrol yöntemi uygulanmamakta, özellikle erkek çocuk için çok sayıda doğum yapılmaktadır. Geniş aile içinde yer alan çocukların sorumluluğu tek başına onu doğuran anneye ait olmamakta, ailedeki yetişkin tüm kadınlar çocukların sorumluluğunu ortak olarak paylaşmaktadırlar. Kız

çocuklar 5-6 yaşlarından itibaren çocuk bakmada sorumluluk almaya başlamaktadırlar. Kız çocuklar ilkokuldan sonra okula gönderilmemekte, evliliğe hazırlanmaktadırlar. Ev işleri, el işleri, halı-kilim dokuma gibi beceriler kazandırılmaktadır. Erkek çocuklar olanaklar ölçüsünde okutulmaktadır.

Kadın ve Gençlik Komisyon üyelerine göre kent yaşamıyla birlikte doğum kontrol yöntemi gündeme gelmektedir. Daha az sayıda çocuk yapılmaktadır. Çocuklar çekirdek ailede dünyaya geldiğinden sorumluluk önceden olduğu gibi geniş aile içindeki yetişkin kadınların ortak konusu olmaktan çıkmış, ağırlıklı olarak anneye kalmıştır. Anne artık tarlada çalışmadığı ve ev içinde yer aldığından büyük çocuk küçük kardeşe bakmaktan kurtulmuştur. Artık kız çocukların okuması için aileler çaba göstermektedirler.

Disiplin Cezaları: Kadın Komisyonu Üyelerinin belirttiği üzere çocukları disipline etmek için belli yaptırımlar uygulanmaktadır. Kente göçten önceki köy ortamında çocuklar büyüklerin onaylamadığı bir davranışta bulduklarında öncelikle sözel olarak uyarılmaktadır. Tekrarı halinde yine sözlü ikazda bulunulup yine tekrar ettiğinde dayak gibi fiziksel cezalar uygulanmaktadır. Kente göçten sonra da benzer uygulamalar devam etmiştir. Esasen görüşmelerde çocukları disipline etme ve ceza uygulamalarında aile ve kişilik yapılarına göre farklılıklar olduğu saptanmıştır. Örneğin çocuklarına fiziksel ceza vermediğini söyleyen üyelerin yanı sıra, eşi ile sorunları olduğunda sinirini çocuklarını döverek çıkarımlar da olmaktadır.

Günümüzde Gençlik Komisyonu üyelerinin ifadelerine göre, çocuklara dayak

gibi fiziksel şiddet içeren cezalar uygulanmıyor. Disiplin için sözel ikaz veya dışarı çıkarmama, arkadaşıyla görüştürmeme cezaları uygulanıyor. Gençlik Komisyonu üyelerine göre çocuklara doğru ve yanlış baştan didaktik olarak öğretilmemeli, çünkü yaşamın devamı içinde yaşayarak öğreniliyor.

Gençlik Komisyonundakilere göre anne-babalar Cem'de gördükleri ceza modelini (sözlü uyarı) çocuk eğitimi ve disiplinine yansıtmaktadırlar. Çünkü Cem törenleri dayanışma içeriklidir. Aynı zamanda kültürel boyuta sahip ve eğitim/kültürleme işlevi de görmektedir. Törenin yöneticisi olan Dedenin tören süresince yaptığı konuşmalar ve dualar topluluğun iç ilişkilerini düzenleyen ahlaki konularla ilgilidir. Törende sırası gelince yapılan sohbetler, yetişkinlerin anlattıkları örnek olaylar, tarihsel olayların yorumlanması, sofa ve dem alma adabı, kadın-erkek birlikteliği, hiyerarşik bir düzen içinde işbölümü ile işlerin görülmesi eğitim işlevine verilebilecek örnekler arasındadır (Bal,1997b:83). Ek olarak ebeveynler Cem'de gördüklerini yaşamın her alanına uyguluyorlar. Üyelerden birisi burada dikkat çekici bir soru sormuştur. "Cem'de dayak olsa aileler çocuklarına ne yaparlardı acaba?".

Çocuk Oyunları: Kadın Komisyonundakilerin ifadelerine göre kırsal yaşamda kız ve erkek çocuklar birlikte oynamaktadırlar. Oyuncaklar çamurdan yapılmakta, bez bebekler, tahta oyuncaklar kullanılmaktadır. Günümüzde çocuk oyunları için imal edilen oyuncaklar kırsal kesimde satılmamaktadır. Çocukların oyuncakları büyükler ve çocukların kendileri tarafından yapılmaktadır. Kızlar evcilik oynarken, erkek çocuklar çelik çomak gibi oyunlar

oyunmaktadırlar. Çocuklar 12 yaşından itibaren Cem törenlerine katılmaktadırlar. Törenlerden sonra kendi aralarında Cem törenini oyun şeklinde yinelemektedirler. Cem oyunuyla sosyalizasyon pekişmektedir.

Kente göçle birlikte çocuklar gecekonduarının bahçelerinde ve mahalledeki arkadaşlarıyla birlikte oyun oynamaktadırlar. Bahçede evcilik oyunları için model ev oluşturulmuştur. Mahallede voleybol, basketbol, saklambaç gibi oyunlar oynanmaktadır. Kız ve erkek çocuklar birlikte oyun oynamakta bu durum mahalledeki diğer insanlar tarafından ayıplanmaktadır. Kız çocukların erkek arkadaşlarıyla birlikte okula gitmeleri de aynı şekilde ayıplanmaktadır.

Kadın ve Gençlik komisyonundakilerin ifadelerine göre Günümüzde gecekonduan apartman yaşamına geçen ailelerin çocukları artık evlerinin bahçelerinde oyun olanaklarından yoksundurlar. Ev içinde ve parklarda oyunlarına devam etmektedirler.

Çocuk Giysileri: Kadın Komisyonundakilerin ifadelerine göre kırsal yaşamda çocuklar büyüklerle aynı kıyafetleri giymektedirler. Kıyafetleri ailedeki kadınlar tarafından dikilmekte, mağazadan hazır kıyafetler alınmamaktadır. Kentsel yaşamla birlikte, çocuklar büyüklerden farklı, çocuklara özgü giysileri giymeye başlamışlardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'de yaşayan Alevilerde çocuklara yaklaşımın nasıl olduğunu araştırmak amacıyla yapılan çalışmada aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçlar araştırma bulgularını içermektedir. Ancak Alevilerde yazılı tarihin olmaması, literatür eksikliği ve daha önce ben-

zer konuda yapılan bir araştırma olmaması, bu çalışmanın birinci basamak olma niteliğini beraberinde getirmiştir. Bundan sonra yapılacak araştırmalar eksik kalan yanları tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Alevilik yalnızca dini bir inanç olmayıp, aynı zamanda bir kültür, bir öğreti, genel anlamda bir yaşam biçimidir. Aleviliğin başlangıcından beri tarihsel süreç içinde yer aldıkları toplumların/toplulukların dini öğelerinden, geleneklerinden, değerlerinden, inançlarından, kültürlerinden etkilenmişlerdir. Bir diğer ifade ile Alevilik bir kültür ve inanç mozaiki olarak tanımlanabilir. Günlük yaşam pratiklerinde tarih boyunca etkilendikleri öğelerin (örneğin Şamanizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Eski Türkler vb.)kalıtımı görülebilmektedir (Okan, 1998:34).

Görüşme yapılan kişilerin anlatımlarına göre kentleşme süreci de Alevilerin günlük yaşamlarını etkileyen ve değiştiren önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bu bağlamda Alevilerdeki çocuğa yaklaşımın çocukluk tarihinden çok da farklı olmadığı görülmektedir. Kadın Komisyonundakilere göre kırsal kesimdeki tarımsal üretim biçimine dayalı, kapalı toplumlarda otokratik, geniş aile yaşamının ve ataerkil aile yapısı içinde çocukların çocukluğu kısa sürmekte, 5-6 yaşlarından itibaren üretime katılmakta, sorumluluklar üstlenmekte ve erken evlilik yapmaktadırlar. Soyun devamı için erkek çocuk istenmekte, erkekler birden çok evlilik yapabilmektedirler. Bu noktada kız çocuklarla erkek çocuklar arasında ayırım yapılmaktadır. Erkekler asker dönüşü evlendirilirken, kızlar 15-16 yaşlarından itibaren evliliğe yönelmektedirler. Ayrıca erkek çocuklar

olanaklar ölçüsünde okutulurken, kız çocuklar ya okula gönderilmemekte ya da ilkokuldan sonra okuldan uzaklaştırılmaktadırlar. Toplumsal yaşam içinde kaç-göç olayı görülmemekte, kadınlar ve erkekler birlikte ibadet etmektedirler.

Cem ayinleri köydeki toplumsal ve hukuki yaşamı düzenleyen en önemli etkidir. Musahiplik, düşkünlük, dedelik, cem törenleri Alevilikte önemli role sahip toplumsal kuramlar olarak yer almaktadır. Bu kurumlar aynı zamanda inançların, geleneklerin genç kuşaklara aktarıldığı sosyalizasyon araçlarıdır. Yaşam biçimini belirleyen bu kurumlar aracılığı ile hukuksal düzen, hiyerarşik yapı, üretim biçimi, evlilik, sünnet, bayramlar vb. günlük yaşam sürdürülür (Bal, 1997b; Okan,1998, Yılmaz,1998; Bozkurt, 1990).

Görüşülenlerin ifadelerine göre kırın itici, kentin çekici güç olduğu 1950'li yıllardan itibaren çocuklara daha iyi yaşam ve eğitim olanakları sağlama amacıyla kentlere (Ankara'ya) göç başlamıştır. Öncelikle köyden daha önce gelenlerin oturduğu gecekondu bölgelerine yerleşilir. Artık çekirdek aileye geçilmiş, kadın tarladan uzaklaşıp eve kapanmıştır. Kadının ve erkeğin eğitim düzeyi düşük olduğundan kentsel yaşam içinde hizmet sektörlerinde işe girilir ilk önceleri. Otokratik ve ataerkil ilişkilerde bir yumuşama görülür. Kadınlar ve çocuklar da ailede verilen kararlara katılırlar. Gecekondu bölgelerinde kız ve erkek çocukların birlikte oyun oynamaları ve okula birlikte gitmeleri komşularca yadırganmaktadır. Artık erkek çocuklarla birlikte kız çocukları da okutulmakta, iyi bir işe sahip olmaları için çaba gösterilmektedir. Toplu halde yaşanan köylerden sonra kentte dağınık yaşamak

nedeniyle Aleviler azınlık psikolojisine girmişler ve bundan kurtuluşun yolu olarak çocuklarının okumasını görmüşlerdir. Yine aynı nedenlerden Alevi kimliklerini gizleme gereği duymuşlardır.

Gençlik Komisyonu üyelerinin anlattıklarına göre köyde günlük yaşamı belirleyen toplumsal kurumların etkisi kentte azalmaya başlamıştır. Cem törenleri yapılamaz olmuştur. Çocuklara aile içinde verilen dini eğitim giderek azalmış, zaten eğitim seviyesi artan çocuklar da Cemlerin gerekliliğine giderek daha az inanmaya başlamışlardır. Özellikle evliliklerde çok katı olarak görülen Alevi-Sünni ayırımı giderek azalmaya başlamıştır.

Görüşülenlerin ifadelerine göre kentte iş olanaklarının büyümesi, çocukların okuyup işe girmeleriyle birlikte ekonomik olarak güç kazanılmaya başlanmıştır. Bu güç dağınık yerleşim yerlerindeki Alevilerin birbirlerine yakın mekanlarda ev satın alıp, oturmalarında etkili olmaktadır.

İfadelerden anlaşıldığı üzere artık kentte, çocukların çocukluk süreleri uzamış, aileler çocukların geleceği için daha fazla sorumluluk almaya başlamışlardır. Çocuklar ayırım yapılmadan okutulmakta, toplumsal yaşam içinde statüsü yüksek yerler ve işe girmeleri için mücadeleye edilmektedir. Kadının dışarıdaki tarla işinden uzaklaşıp, evde kalması nedeniyle, büyük çocuklardan küçük kardeşe bakma sorumluluğu alınmıştır. Çocukların evlilik yaşı yükselmiş, eşlerini kendileri seçme olanağına kavuşmuşlardır.

Genel olarak sonuçta Alevilerde çocuga yaklaşımın, çocuk büyütmedeki pratiklerinin diğerlerinden büyük farklılıklar göstermediği görülmektedir. Fark dini

inançların farklılığındadır. Bu farklılık içinde ise en belirleyici olan kadın ve erkeğin birlikte ibadet etmeleridir. Toplumsal yaşam içinde özellikle Cumhuriyet öncesinde görülen kaç-göç olayı yaşanmamaktadır. Bir de Cem törenleri her iki cins için de sosyalizasyon aracı olmaktadır. Bunun dışındaki uygulamalar toplumun geneliyle hemen hemen aynıdır. Çocuk oyunları, çocuk giysileri, bayramlar, düğüm, nişan, sünnet törenleri benzerdir. Tarihsel ve toplumsal süreçte yaşanan değişimlerden her iki grup da paralel etkilenmektedir.

KAYNAKLAR

Bal, H. (1997a) *Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Farklılaşması ve Bütünleşmesi*, İstanbul, Ant Yayınları.

Bal, H. (1997b) *Alevi- Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar: Burdur ve Isparta'nın İki Alevi Köyünde Yapılmış Köy Araştırması*, İstanbul, Ant Yayınları.

Bozkurt, F. (1990) *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 2. Basım, İstanbul, Tekin Yayınları.

Doğan, İ. (2000) *Akıllı Küçük: Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme*, İstanbul, Sistem Yayınları.

Fığlalı, E. R. (1996) *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, Selçuk Yayınları.

Kırboğa, Z. (1999) *Dini Gruplar Sosyolojisi Açısından İlk Dönem Alevi Düşüncesinin Teşekkülü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Okan, S. M. (1999) *Etnisite, Din ve Kültür İlişkisi Aleviliğin Tarihsel Boyutu ve Cem Vakfı Örneğinde Bugün Üzerine Sosyal Antropolojik Bir Değerlendirme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Onur, B. (1993) *Sunuş Konuşması, Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu*.

Şahin, T. (1995) *Alevilere Söylenen Yalanlar*, Bektaşilik Soruşturması (1), Ankara, Armağan Yayınları.

Şener, C. (2000) *Alevilik Nedir: Şaha Doğru Giden Kervan*, İstanbul, Ant Yayınları.

Tan, M. (1993) *Çocukluk: Dün ve Bugün, Toplumsal Tarihte Çocuk, Sempozyumu* (23-24 Nisan 1993), Yay. Haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yalçinkaya, A. (1996) *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı.

Yılmaz, H. (1998) *Kentleşme Sürecinde Alevilik-Bektaşilik*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISIYLA TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI NEDENİYLE TEMEL EĞİTİMDEN KOPAN KIZ ÇOCUKLARI SORUNU

The Problem of Girls Who Can't Participate in Primary Education Because of Gender Discrimination from the Viewpoint of Social Work

Özge Sanem ÖZATEŞ*

*Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Geleneksel cinsiyet rollerine bağlılık ve buna ilişkin olarak kız ve erkek çocuklarına biçilen değerler farklılaşması, bu çocuklara gösterilen muamelelerin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Özellikle ataerkil aile yapısının

baskın olduğu toplumlarda, hemen her alanda bu farklılaşma kız çocuklarının aleyhine gelişmektedir. Bu alanların en başında ise eğitim gelmektedir. Bu makalede, kız çocuklarının temel eğitime hiç katılmamaları ya da tamamlamamalarının bir nedeni olarak; toplumsal cinsiyet ayrımcılığının etkisi ve bu konuya ilişkin sosyal hizmet uzmanının rolü ve görevleri tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, temel eğitim, kız çocukları, sosyal hizmet

ABSTRACT

Commitment to traditional gender roles and the differentiation in the values which is ascribed to girls and boys because of this commitment gives way to differentiation in treatment for these kids. Especially in the societies where patriarchal family is dominant, this differentiation causes disadvantage to girls in almost every field. The major field among these is education. In this article, the effect of gender discrimination as a reason for the girls either not to participate in, or not to be able to graduate from primary education, and the roles and duties of social workers about this topic are discussed.

Key Words: gender discrimination, primary education, girls, social work

GİRİŞ

Kızların okula kayıtlarının yapılmamasının ya da temel eğitimlerinin yarıda kesilmesinin nedenlerinden biri olan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı; ataerkil aile yapısı içerisinde, kız çocuklarının geleneksel cinsiyet rollerine bağlı olarak yetiştirilmesi, onlara 'annelik'ten başka rol biçilmemesi, ev işlerinde çalışmaları gerektiği düşüncesi, fiziksel olarak erken gelişen kız çocuklarının evden çıkmasının ayıp olarak görülme-

si, geleneksel cinsiyet algısında kadına düşen rolün ücretsiz aile işçisi olması gerektiği yanılıgısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğitim alanında kız çocukları, kökeni ataerkil aile yapısının kalıpyargıları tarafından şekillenen çok ciddi bir ayırıcılıkla karşı karşıya kalmaktadır. Ataerkil aile yapısı içinde kız çocukların temel hakları yoksayılmakta, bunun yerine onların yerine getirmeleri zorunlu olan sorumluluk ve görevlerinin olduğu düşünölmektedir. Bu değer yargısı, her türlü ihmal ve istismarı da beraberinde getiren temel insan hakkı ihlalleriyle kız çocuklarını karşı karşıya bırakmaktadır. Böyle bir yapı içinde kız çocuklarının yaşamları, aile ilişkileri ve ev işi ile sınırlı kalmakta ve bu durum onların toplumsal yaşama katılmalarını kısıtlamakta dolayısıyla insansal olanaklarını gerçekleştirebilmelerinde de sınırlılıklar yaratmaktadır.

Bütün toplumlarda aileyi niteleyen özellikler, o toplumların kültürel yapıları ve değer sistemleri tarafından biçimlendirilmektedir. Bu, aynı zamanda ailenin birer üyesi olan kadın ve erkeğin toplumsal yaşamdaki rol ve görevlerinin, o toplumda süregelen değer yargıları tarafından belirlenmesine neden olmaktadır. Ataerkil aile biçimlerinde toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, kız çocuklarının yerini ev olarak belirlemekte ve bu durum eğitim hakkının bir hak ve gereksinim olduğunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

TEMEL EĞİTİM AÇISINDAN ÇOCUK OLGUSU

Temel eğitimin kavramsallaştırılmasına ve bunun pratik insan yaşantısına yansımalarına bakıldığında açıkça görül-

mektedir ki; temel eğitimin kapsam belirlenmesi, toplumdan topluma ve/veya zaman içinde değışkenlik göstermektedir. Temel eğitimden anlaşılan bazen zorunlu eğitim, bazen ilköğretim, bazen her ikisi olmuştur. Ancak günümüzde, temel eğitimin neliğine ilişkin fikir birliği, 1990 yılında düzenlenen 'Herkes İçin Eğitim Dünya Konferansı' sonunda imzalanan, 'Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi'nde temel eğitime ilişkin yapılan -"temel eğitim kendi içinde bir amaç olmaktan daha öte bir anlam taşımaktadır. Temel eğitim, ülkelerin daha ileri eğitim ve öğretim düzeylerini ve türlerini, sistemli bir biçimde oluşturacakları, yaşam boyu sürecek bir öğrenmenin ve insan gelişiminin temelidir" -tanımlamasıyla sağlanmıştır. "Zorunlu eğitim ise her çocuğun görmek zorunda bulunduğu ve başlama yılı ile süresi kanunla belirlenen eğitimidir ve aynı zamanda devletin o yaş grubundaki bütün çocuklara eğitim hizmeti götürme taahhüdüdür"(Ekinci ve Çevik, 1996: 10).

Temel eğitim hakkının zorunlu hale getirilmesinde, sanayide istihdam edilecek işçilerde okur-yazar olma şartının aranması ile çocukların istismar edilmesine duyulan sosyal tepki önemli rol oynamıştır (Ekinci ve Çevik, 1996: 7). Temel eğitimin zorunlu olmasının felsefi, çocuk istismarının önüne geçmek ve onların temel haklarının korunmasını sağlamaktır. Her ne kadar 19. yüzyıl, çocukların temel eğitim haklarının üzerinde durulduğu yüzyıl olsa da; düşünsel anlamda çocuğun modern bir biçimde algılanmaya başlanması 17. yy' da gerçekleşmiştir ve çocukluk dönemi çocukların eğitim almaları gereken bir dönem olarak görölmeye başlanmıştır (DİE, 2002: 147).

Bu tanımlamaların ışığında ülkemizdeki ilgili mevzuata bakıldığında, temel eğitimin aynı zamanda zorunlu eğitim olduğu da görülecektir:

“14.06.1973 tarihli, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda,

16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanunla getirilen ek 1 inci maddeyle ‘temel eğitim’ deyimini, ilköğretim olarak değiştirilmiş ve metne işlenmiştir” (METK, 1973: 1).

“Madde 22: İlköğretim 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitim ve öğretimini kapsar. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır” (METK, 1973: 5).

BİR İNSAN HAKKI OLARAK EĞİTİM

İnsan hakları, bir varolan olarak insanın olanaklarını gerçekleştirmesinin ön koşuludur. İnsan hakları, her bir kişinin yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olduğu değer (insanın varlıktaki özel yeri) düşüncesi çerçevesinde kavramlaşan temel haklardır. İnsanın, yalnızca insan olmaktan dolayı sahip olduğu değer düşüncesi, 17.yy’ la birlikte ortaya çıkmıştır. 17. yy’ a kadar insan, tanrısal –tanrının yarattığı– bir varlık olması nedeniyle değerliken, bu yüzyılla birlikte akıl sahibi bir varlık olması nedeniyle, yalnızca insan olduğu için değerlidir anlayışı yerleşmiştir ve böylece ‘insan hakkı’ kavramının çerçevesi çizilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda oluşmaya başlayan ‘insan’a olan bakışın değişmesi, çocuk algılayışında da değişimi şekillendirmiştir.

Eğitim hakkı, “aynı zamanda kişi hakları ve temel haklar olan, bütün insanların eşit olduğu, her kişinin insan olarak

sahip olduğu, insanların olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan önkoşullara ilişkin istemler olan ve bu hakların sağlanması, bir ülkede yapılan ve alınan siyasal kararlara bağlı olan, insan haklarından birisidir” (Kuçuradi, 1996: 52).

Bir insan hakkı olarak belirlenen eğitim hakkı, sosyal adalet olgusuna paralel olarak her sosyal devletin, her anlamda eksiksiz ve eşit bir biçimde yerine getirmesi gereken temel yükümlülüklerinden birisidir. Bu anlamda, eğitim hakkının çocuk açısından hayata geçirilmesi, ailenin olduğu kadar devletin de sorumluluğu altındadır. Bu nedenle uluslararası alanda pek çok bildirme ve sözleşmelerle bu hak güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bunlar:

- Birleşmiş Milletler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948)
- Birleşmiş Milletler, Çocuk Hakları Bildirgesi (20 Kasım 1959)
- Birleşmiş Milletler, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme (14 Aralık 1960)
- Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (16 Aralık 1966)
- Birleşmiş Milletler, Çocuk Hakları Sözleşmesi (20 Kasım 1989)
- UNICEF, UNDP, UNESCO, WORLD BANK, Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi (05-09 Mart 1990).

Temel Eğitim İstatistiklerinin Yorumu

18.10.1982 Tarihli T.C. Anayasası’nın 42. maddesine göre;

“Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur.”

Anayasa ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, temel eğitimin hem kız, hem de erkek çocuklar için ilköğretim zorunluluğu açıkça ifade edilmiş olmasına rağmen, istatistiksel verilere bakıldığında, ülkemizde halen binlerce kız çocuğunun, ilköğretimden mahrum kaldığı/bırakıldığı görülmektedir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın hazırladığı '2006 İnsani Gelişme Raporu'nda, eğitimde toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık mercek altına alınmış ve 177 ülkeyi kapsayan bölümde en az ayrımcılık yapılan ülke sıralamasında Türkiye 79,6'lık, 15 yaş ve üstü kadın okuma yazma oranıyla 92. sırada yer almıştır (UNDP, 2006: 372).

Yukarıda verilen temel eğitim istatistikleri incelendiğinde ilköğretimde söz konusu öğretim yılları içinde, hem erkek

hem de kız çocukları için tam bir okullaşma oranına ulaşılamadığı ve bununla birlikte erkek çocuklardaki okullaşma oranının, kız çocuklarına göre daha yüksek oranda gerçekleştiği görülmektedir. İlköğretim öğrenci ve mezun öğrenci sayısını gösterir tabloda, gerek ilköğretime kaydını yaptırmış, gerekse mezun olmuş kız ve erkek öğrenci sayıları arasında belirgin bir fark görülmektedir. Ayrıca, bilgisi verilen öğretim yıllarının hepsinde, mezun olabilen kız öğrencilerin sayısı, mezun olan erkek öğrencilerin sayısının çok gerisinde kalmıştır.

UNICEF'in 'Dünya Çocuklarının Durumu 2007' raporuna göre; gelişmekte olan ülkelerde ilkokula kaydı olan her 5 kız çocuktan 1'i temel eğitimini tamamlayamamaktadır (UNICEF, 2007: 4).

Bu bilgiler ışığında kız çocuklarının temel eğitim alanında halen daha, çok ciddi bir ayrımcılıkla karşı karşıya kal-

Tablo: 1 İlköğretimde Net Okullaşma Oranı

ÖĞRETİM YILI	TOPLAM	KADIN	ERKEK
1997-1998	84.74	78.97	90.25
1998-1999	89.26	83.79	94.48
1999-2000	93.54	88.45	98.41
2000-2001	95.28	90.79	99.58
2001-2002	92.40	88.45	96.20
2002-2003	90.98	87.34	94.49
2003-2004	90.21	86.89	93.41
2004-2005	89.66	86.63	92.58
2005-2006	89.77	87.16	92.29
2006-2007	90.13	87.93	92.25

(Milli Eğitim İstatistikleri 2006-2007: 1).

Tablo: 2 İlköğretim Öğrenci ve Mezun Öğrenci Sayıları ve Oranları

ÖĞRETİM YILI	ÖĞRENCİ SAYISI ve ORANI			MEZUN ÖĞRENCİ SAYISI ve ORANI		
	TOPLAM	KADIN	ERKEK	TOPLAM	KADIN	ERKEK
1999-2000	10.028.979	4.599.795	5.429.184	824.789	335.271	489.518
		% 45.86	% 54.14		% 40.64	% 59.36
2000-2001	10.480.721	4.845.590	5.635.131	1.071.189	470.748	600.441
		% 46.23	% 53.77		% 43.94	% 56.6
2001-2002	10.477.616	4.880.555	5.597.061	1.071.606	471.568	600.038
		% 46.58	% 53.42		% 44	% 56
2002-2003	10.331.645	4.828.218	5.503.427	1.165.489	518.404	647.115
		% 46.73	% 53.26		%44.47	%55.53
2003-2004	10.479.538	4.921.343	5.558.195	1.136.448	514.395	622.053
		%46.96	%53.04		%45.26	%54.74
2004-2005	10.565.389	4.977.614	5.587.775	1.125.012	509.698	615.314
		%47.11	%52.89		%45.30	%54.70
2005-2006	10.673.935	5.058.344	5.615.591	1.108.986	510.151	598.835
		%47.38	%52.62		%46	%54
2006-2007	10.846.930	5.162.321	5.684.609	-	-	-
		%47.59	%52.41		-	-

(Millî Eğitim İstatistikleri 2006-2007: 6).

dıkları söylenebilir. Kız çocuklarına karşı yapılan bu ayrımcılık, temellerini ataerkil aile yapısında ve bu yapının kalıplaşmış değer yargılarında bulmaktadır. Ataerkil aile biçimlerinde kız çocukların haklarından çok, sorumluluk ve görevlerinden bahsedilmekte ve bu anlayış onları, her türlü ihmal ve istismarı beraberinde getiren, temel insan hakkı ihlalleriyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu hak ihlallerinden biri olan eğitim hakkı ihlalinin, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı temelli nedenleri arasında, ataerkil aile yapısı içerisinde kız çocuklarının geleneksel cinsiyet rollerine bağlı olarak yetiştirilmesi ve onlara 'annelik'ten başka rol biçilmemesi yer almaktadır. Böyle bir yapı içinde kız çocukları, yaşamlarının aile ilişkileri ve ev işi ile sınırlı kalması şeklinde pasifize edilmekte ve bu durum, onların bir varolan olarak varlıklarını yitirmelerine neden olmaktadır. Aynı sosyo-ekonomik koşullar altında bulunan kız ve erkek çocuklardan, erkeğin okula gönderilip, kızın gönderilmemesinin altında yatan neden, toplumsal cinsiyet ayrımcılığıdır.

Kız çocukları, sosyo-kültürel nedenlerden dolayı temel eğitimden yoksun kalmaktadır. Buna göre, kız çocuklarının yaşamlarını ev kadını, anne olarak sürdürecekleri inancıyla eğitime ihtiyaçlarının olmadığı düşünülmektedir (UNESCO, 1992: 171).

Ancak kız çocuklarının en azından temel eğitim almalarının hem mikro düzeyde, hem de makro düzeyde çok olumlu etkileri bulunmaktadır.

Çocuğun bilişsel gelişimi, zihinsel donanımı, temel düşünme yetenekleri, temel eğitimle beslenir. Özellikle çocuğun dil ve matematik semboller sistemi-

ni yeterince geliştirip, bunlara dayanan sorgulayıcı, eleştireci muhakeme ve düşünme süreçlerini edinmesi, temel eğitim tarafından desteklenir (TÜBA, 2002: 21).

Kız çocukların eğitim görmesi, onların hayata karşı geliştirdikleri kadercı bakışa karşı iyi bir iyileştirici olarak kabul edilebilir, zira kız çocuklarına verilen eğitim sayesinde onlar, gebeliğin kendilerinin temel görevi ve kaderi olduğu düşüncesinden kurtulabilecekleri gibi gebelik ve doğum esnasında karşılaşılabilecekleri riskli uygulamalara karşı çıkma bilincini de edineceklerdir (Akın ve Mihçioğur, 2005: 2). Ayrıca kız çocuklarının ilköğretim okullaşma oranlarında 10 puanlık bir artış sonunda, bebek ölüm hızı 1000'de 4.1 azaltılabilir. Kız çocuklarının fazladan bir yıl daha okula gitmeleri durumunda, doğurganlık oranları ve doğum sırasında meydana gelen anne ölümleri de azalacaktır (UNICEF, 1999: 7-8). Kız çocukların eğitiminin insani gelişimin bütün alanları üzerinde önemli etkileri vardır. Onların eğitimi yalnızca çocuk ölümlerini azaltıp, çocukların beslenme ve genel sağlık düzeylerini yükseltmekle kalmamakta aynı zamanda, nüfus artış hızını da yavaşlatmaktadır. Çünkü eğitim görmüş kızlar daha geç evlenmekte ve daha az çocuk yapmaktadırlar (Koçyılmaz, 2000: 3).

TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI

Kadınların yaşamlarının her alanlarında karşılarına çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığına geçmeden önce toplumsal cinsiyet'in ne olduğu ortaya konulmalıdır. Pek çok kuram tarafından açıklanmaya çalışılan; oluşumu kimi zaman

biyolojik ve toplumsal cinsiyeti yöneten ve düzenleyen cinsel enerjiye ya da biyolojik cinsiyetin kendisine, kimi zaman evrimsel sürece ve genetik değişime ya da anne-babadan öğrenme yoluyla edinilen davranış kalıplarına, kimi zaman bireysel ayrılıklar, davranış örüntüleri ve çevresel faktörlere dayandırılan toplumsal cinsiyet, kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade etmektedir; kültürel bir yapıyı karşılamaktadır ve genellikle bireyin biyolojik yapısı ile ilişkili bulunan psikolojik özelliklerini de içermektedir (Dökmen, 2004: 4-5).

Toplumdan topluma ve aynı toplum içinde farklılık göstermekle birlikte, kadınların karşı karşıya kaldıkları toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, evrensel ve tarih boyunca süregelen bir olgudur. “Kadınlar ait oldukları toplumsal kategori içinde alt tabakada yer almaktadırlar. Toplumda geçerli eğitim politikası ve toplumsallaştırma sürecinin sonucu olarak tüm kadınlar öncelikle anne ve eş olarak yetiştirilmektedirler” (Çitçi, 1982: 13). Kadınların karşı karşıya olduğu toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, bazı toplumlarda kız bebek henüz doğmadan anne-babanın, bebeğin sırf kız olması nedeniyle kürtaj kararı alması şeklinde ortaya çıkarken, bazı toplumlarda ise toplumsal yaşamda karşılaştıkları ayrımcılık olarak ortaya çıkmaktadır.

“Çoğu toplumda, öncelikle erkek çocuklarını okula göndermek ve kızları da çalıştırmak için evde tutmak, olağan olarak görülür. Kimi toplumlarda, kızlar erkeklerden fazla olarak, zamanlarının yüzde 80'e kadar olan bölümünü, ev işlerine ayırır. Bu nedenle, dünyada erginlerin dörtte üçü, okur-yazar değildir ve bunun üçte ikisi kadındır (Tanilli, 2006: 209).

Dünya genelinde ve ülkemizde kadınların eğitim durumu, erkeklere oranla düşüktür. Kız çocuklarına karşı eğitim alanında yapılan bu ayrımcılık, kız çocuklarının henüz doğumlarında nüfusa kayıtlarının yapılmaması ya da geç yapılması olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal cinsiyet kalıpyargılarıyla şekillenerek sürmektedir. Kadınların daha az eğitilmiş olmaları ve okuma-yazma oranlarının düşük olması yoksulluk, ulaşım güçlüğü gibi olanaksızlıkların yanı sıra, toplumsal cinsiyete dayalı yapılan ayrımcılığın sonucu olarak da yaşanabilmekte ve bebek ölümlerinden, kadının karar verme mekanizmalarında yer alamaması gibi çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Kadınların toplumsal yaşamda karşılarına çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı eğitimde başlayarak, iş yaşamında çalışan kadın sayısının erkeklere oranlara oldukça düşük olması, kadınların aynı işi yapan erkeklere oranla daha az gelir sağlaması ve sosyal güvencesi olmaksızın çalıştırılması olarak devam etmektedir. Yaşanan bu ayrımcılığın temelinde, geleneksel cinsiyet rollerine olan bağlılık yatmaktadır çünkü geleneksel cinsiyet algısında kadına düşen rol, annelik ve ücretsiz aile işçisi olmaktadır.

Çalışma yaşamında kadına uygulanan toplumsal cinsiyet ayrımcılığının temelleri, eğitim alanında yapılan ve kadınların erkeklere oranla daha az eğitilmiş olmasına neden olan ayrımcılığa dayanmaktadır. Eğitim sürecine giremeyen ya da bu süreci kesintiye uğrayan kadın, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktan ileri gidememekte ve karar verme mekanizmalarına katılamamaktadır.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının eğitim alanında ortadan kalkması için yapıl-

ması gereken; kız çocuklarının erkekler kadar eğitim almasını sağlamak ve bu eğitimin varolan cinsiyet rollerini yeniden üreten, böylece kadınların eğitimli ikinci sınıf olmalarına neden olan bir içerikte olmamasını sağlamaktır (KADER, 2006: 70). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, 2000 yılında BM tarafından düzenlenen 'Binyıl Zirvesi' sonucunda ortaya çıkan Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında da yer almaktadır. Üye ülkeler arasında yer alan Türkiye, 2015 yılına kadar eğitim alanında toplumsal cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasını Yeni Binyılın Kalkınma Hedefleri arasına almıştır.

'İnsanın Değeri' Bağlamında Kız ve Erkek Çocuklarına Ayrı 'Değer Biçme'

Bir toplumda, kız ve erkek çocuklarına hangi ölçülere göre, değer biçildiğinin ortaya konması için öncelikle 'değer biçme'nin ne olduğunun ve bunun 'insanın değeri' olgusuyla olan bağının ortaya konması gerekmektedir. Böylelikle kadınların, erkeklerden farklı olarak maruz kaldıkları temel hak ihlallerinden biri olan eğitim hakkı ihlalinin, hangi kalıpyargılardan kaynaklandığı ve köklerini nasıl bir değerler sisteminden aldığı saptanabilir ve mevcut sisteme eleştiri getirilebilir.

" 'Değer Biçme', değerlendirilmesi sözsüz konusu olan şeyin, kendi değerini göstermekten çok, geçerli ilkeler, kurallar, normlar, standartlar, modalar, ölçüler bakımından onu nitelendirmektir. Başka bir deyişle bir şeyi ezbere değerlendirmektir" (Kuçuradi, 1998: 28).

Bir insanın değeri ise, biçilen değerden çok farklı olarak, o insanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan değeridir:

" 'İnsanın değeri' derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir" (Kuçuradi, 1998: 40).

Bütün toplumlarda, o toplumun temeli olma özelliğini taşıyan birim olan aileyi niteleyen özellikler, toplumların kültürel yapıları ve değer sistemleri tarafından farklı içeriklendirilmektedir. Böylece, ailenin birer üyesi olan kadın ve erkeğin aile içindeki rol ve görevlerinin, o toplumda süregelen değer yargıları tarafından belirlenmesi kaçınılmaz hale gelmekte, bu ise toplumsal cinsiyet ayrımcılığının aile içindeki tezahürünü ortaya koymaktadır.

Geleneksel cinsiyet rollerine göre; baskın, bağımsız, rekabetçi, lider kişilikli olan erkeklerin tersine kadınlar itaatkar, bağımlı ve çocuk yetiştirmekle sorumlu, otorite ve liderliğe uygun olmayan kişiler olarak görülürler. Bu toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına bağlı olarak, ailede erkek evin ekmeğini kazanan, kadın ise ev içi işlerden sorumlu bireyler olarak kabul edilirler (Beydoğan, 2001: 10-11). Kadınların aleyhinde geliştirilen bu kalıpyargılar, onların yerini ev olarak belirlemekte ve bu nedenle eğitim hakkını bir hak ve gereksinim olmaktan çıkartmaktadır. Varolan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle, erkek çocuklarına oranla, kız çocuklarının okul kayıt oranları daha düşük, okul terk oranları ise daha yüksek oranlarda yaşanmaktadır.

Her toplumda varolan ve kültüre göre belirlenen kalıpyargılar, kadın ve erkeklerin kendilerini belirli beklentilere

cevap verecek şekilde davranmalarına yol açacak bir baskı yaratır. Kadın, yaşadığı sosyalizasyon süreci boyunca, toplumsal cinsiyet rollerine ait kavram-sallaştırmaların etkisinde kalır ve bu durum kadının özel alanda kalması sonucunu doğurur (Ersöz, 1999: 28). Bunun nedeni, bireyin önceden oluşmuş ve toplum tarafından onaylanmış toplumsal cinsiyet rolleri dâhilinde davranmasının, onun toplumsal aidiyet duygusunun pekişmesine yardım etmesi ve toplumsal kabul görmesidir (Arslan, 2000: 10).

Ailede kız ve erkek çocuğunun değerlendirilmesi, insanın, insan olmasından kaynaklanan değeri anlayışından oldukça uzakta, o toplumda varolan kalıp yargılar, değer yargıları ve önyargılarla biçimlenmekte ve böylelikle kız ve erkek çocuklarına biçilen değerler farklılaşmasına, bunun sonucu olarak da cinsiyete göre tutum, davranış, beklenti, sorumluluk ve görevlerde farklılaşmaya yol açmaktadır. Tüm bu etmenler kız çocuklarına karşı yapılan hak ihlallerini beraberinde getirmektedir.

SOSYAL HİZMET UZMANININ ROL VE GÖREVLERİ

Sosyal hizmet uzmanı, temel eğitimden kopan kız çocuklarına, 'toplumun en zayıf üyelerine yani yetkin bir biçimde etkinlikte bulunabilme kapasite ve fırsatları sınırlandırılmış, sosyal çevresiyle olan etkinliği engellenmiş, sosyal sorunlarla karşı karşıya olan, fiziksel ya da zihinsel rahatsızlıkları olan bireylerle' öncelik tanıyarak yola çıkarak yardımcı olur. Bunu yaparken uygulamalarında sosyal adaleti destekleyici, mesleki objektifliğe sahip, bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran, müracaatçı için değil, müracaatçıyla birlikte

ilkesine ve normalize etme felsefesine sahip eylemlerde bulunur. Çocukların eğitimden en üst düzeyde yararlanabilmeleri için sosyal hizmet uzmanının çocukla, ailesiyle, öğretmenlerle ve konuyla ilgili diğer uzmanlarla çalışma yapması gerekebilir (IFSW, 2004: 81).

Sosyal hizmet uzmanı, öncelikle temel eğitimden kopan kız çocuklarının hasaslığı ve zararlarının bilincinde olmalı ve bu çocuklar için rehabilitasyon sürecini başlatmalıdır. Müdahalelerinde aracı rolünü üstlenen uzman, çocukların temel eğitime yeniden kazandırılması için kaynakları harekete geçirmeli ve böylece eğitim hizmetini bu çocuklarla buluşturmalıdır. Uzman bunu yaparken, temel eğitimden kopan kız çocukların ilişkili olduğu sosyal çevreyi tanımalı ve mevcut programlar hakkında bilgili olmalıdır. Savunucu rolünü üstlenen sosyal hizmet uzmanı, çocukların eğitim haklarına sahip çıkabilmeleri için onları güçlendirmeli ve bu temel hakka ulaşabilmeleri için onların savunuculuğunu yapmalıdır. Eğitici rolüyle uzman, temel eğitimden kopmalarını engellemek ve sosyal etkinliklerini geliştirmek için çocukları, ailelerini ve toplumu gerekli bilgi ve becerilerle hazırlamak görevini üstlenmiştir. Temel eğitim hakkı ellerinden alınan kız çocukları, bu durumu geleneksel cinsiyet rollerine olan bağlılıklarıyla içselleştirerek, yaşadıkları bu hak ihlalini kaçınılmaz ve olağan olarak görmeye başlamaktadırlar. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanının sosyal değişim ajanı rolü büyük önem kazanmaktadır. Bu rolün gereği olarak uzman, sosyal değişimin temelini, problemin doğasının anlaşılması olduğu sayıtlısıyla, sosyal problem ve politikaların analizini yapma işlevini, toplumun dikkatini bu soruna çekmeyi ve böylece bir bilinç

yaratmayı ve son olarak sosyal kaynakların gelişimini sağlamayı üstlenir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal hizmet, eğitim hakkı elinden alınan kız çocuklarıyla ilgisinde, bu çocukların, sosyal bir varlık olarak yaşadığı problemlere, onun çevresiyle bir bütünü oluşturduğu bilinciyle çözüm getirme çabasında olan bir bilim dalı ve meslektir.

Toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle eğitimden kopan kız çocukları konusunda yapılacak olan bir sosyal hizmet müdahalesi çok boyutluluğu gerektirmektedir ve dolayısıyla mikro, mezzo ve makro düzeyleri kapsmalıdır. Çevresi içinde birey odağıyla sosyal hizmet, temel eğitimden kopan kız çocuklarını konu edinirken birey olarak çocuğu, ailesini, yakın çevresini ve toplumu göz önünde bulundurmaktadır.

Gerçekleştirilecek olan bir sosyal hizmet müdahalesi, kızını okula göndermek istemeyen ailelerin özelliklerinin ve bunu nasıl temellendirdiklerinin yani nedenlerinin bilinmesiyle başlamalıdır. Eğitimin bir hak olduğunun ve kız çocuklarının bu haktan mahrum edilmesinin, temel hak ihlaline yol açacağı bilincinin kazandırılabilmesi için; çocuğun, ailenin, yakın çevrenin ve toplumun kadın ve erkek rollerine ilişkin önyargılardan uzaklaşmaları sağlanmalıdır. Bu ise mikro ve mezzo düzeyde müdahalelerin yanı sıra, eğitim hakkı ellerinden alınan kız çocukların, bu temel haklarını tam olarak kullanabilmelerini sağlayacak çalışmaların yoğunlaştırılması ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığını körükleyen değerler sisteminin, eğitim ve öğretim ile değiştirilmesi için yapıcı

politikaların hayata geçirilmesini sağlayacak makro düzey müdahaleleri de gerektirmektedir.

Sosyal hizmetin makro müdahaleleri;

- Kızlarını okula göndermeyen ebeveynlere uygulanacak caydırıcı nitelikteki yaptırımları,

- Kız çocukların eğitimlerinin yarıda kesilmesinin nedenlerinden birinin maddi olanaksızlıklar olduğu düşüncesiyle, eğitimin her anlamda parasız olması ve eğitim masraflarının (ulaşım, forma, kitap-defter vs.) devlet tarafından karşılanmasını,

- Özellikle kırsal kesimlerde yeni okulların açılabilmesi için gayrisafi milli hâsıladan eğitime ayrılan payın artırılmasını ve eğitime daha fazla yatırım yapılmasını,

- Yeni doğan kız çocukların nüfusa kayıtlarının zamanında yapılarak, bu çocukların yok sayılmasının önüne geçilmesini,

- Temel eğitim yaşındaki kız çocukların tamamının tespit edilerek, okula kayıtlarının ve devam takipleri yapılmasını düzenleyen sosyal politikaların hayata geçirilmesinde bir baskı mekanizması olarak rol oynar.

Gerekli tüm bu sosyal politika ve düzenlemelerin yapılmasını sağlamak konu ile ilgili bilinç kazandırmaya yönelik seminerler ve eğitimler düzenlemek, son yıllarda yürütülen 'Haydi Kızlar Okula', 'Eğitimde ve Toplumsal Katılımda Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması', 'Baba Beni Okula Gönder' gibi proje ve kampanyaların sayısının artırılmasını destekleyerek, eğitim süreci hiç başlamamış veya kesintiye uğramış kız çocukların eğitime yeniden kazandırılmasını sağlamak

sosyal hizmet müdahalesinin başlıca hedefleri arasında yer almalıdır.

Tüm bu çalışmaların uygulanmasında; 'Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri, Ana-Çocuk Sağlığı Merkezleri, Toplum Merkezleri, Sağlık Ocakları'nın ve medyanın katkısı ve desteğinin alınması son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

Akın, A. ve Mihçioğur, S. (2005) "Kadının Statüsü ve Anne Ölümleri", www.huksam.hacettepe.edu.tr.

Arslan, A. Ş. (2000) "Eğitim Düzeyi, Cinsiyet, Boşanma Nedeni ve Sosyal Statünün Kadının Boşanma İsteğine İlişkin Algılar Üzerine Etkisi" (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Beydoğan, B. (2001) "Attitudes toward Women in Managerial Positions: The Effects of Ambivalent Sexism, Patriarchy and Gender Differences on These Attitudes" (ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Çitçi, O. (1982) Kadın Sorunu, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 200, Ankara.

DİE, (2002) Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri 29-31 Mayıs 2001, Ankara.

Dökmen, Y. Z. (2004) Toplumsal Cinsiyet Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Ekinci, Y. ve Çevik, İ. (1996) Sorunlu Eğitimde Zorunlu Eğitim, Ocak Yayınları, Ankara.

Ersöz, G. A. (1999) Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı (Kamuda Çalışan Yönetici Kadınlar Örneği) T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2303, Başvuru Kitapları Dizisi/64, Ankara.

IFSW, (2004) Sosyal Hizmet ve Çocuk Hakları, Çev: Veli Duyan, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayın No: 7, Ankara.

KA-DER, (2006) "Bir de Buradan Bak, Cinsiyet Eşitsizliği Bir Kadın Sorunu Değil, Toplumun Sorunudur", www.ka-der.org.tr.

Koçyılmaz, Y. (2000) "Türkiye'de Köyde Yaşayan Kız Çocuklarının Temel Eğitim Sorunları (İç Anadolu Bölgesi)" (Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Kuçuradi, İ. (1996) Felsefe ve İnsan Hakları İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

Kuçuradi, İ. (1998) İnsan ve Değerleri, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

MEB, (2007) "Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2006-2007" Ankara.

"Milli Eğitim Temel Kanunu", 14.06.1973, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat>

Tanilli, S. (2006) Ne Olursa Olsun Savaşıyorlar Kadın Sorununun Neresindeyiz? Alkım Yayınları, İstanbul.

TÜBA, (2002) Temel Eğitim Bilim, Eğitim ve Toplumsal Gelişme Bilimsel Toplantılar Serileri: 8, Ankara.

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" ,18.10.1982, <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat>

UNDP, (2006) "Human Development Report" New York.

UNESCO, (1992) Aftermath Of The World Conference On Education For All, Number 31, Thailand.

UNICEF, (1999) Dünya Çocuklarının Durumu 1999, Ankara.

UNICEF, (2007) The State of The World's Children 2007, New York.

SEARCHING PROBLEMS BETWEEN DOCTORS AND MEDICAL SALES REPRESENTATIVES WITH LOG-LINEAR ANALYSIS

Doktorlar İle Tıbbi Satış Müessesileri Arasındaki Problemlerin Log-linear Analiz İle Araştırılması

Canmert BECANIM*
Hülya OLMUŞ**
Semra Oral ERBAŞ***

*İstatistikçi

**Araş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi İstatistik Bölümü

***Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, İstatistik Bölümü

ABSTRACT

As in many countries, medical advertisements are forbidden in our country. Therefore medical companies benefit from medical sales representatives to sell their product in today's environment of rivalry. Medical sales representatives establish a relation between doctors who propose medical products to their patients and medical manufacturer companies. Fast developments in the

medical sector and conditions of increasing rivalry cause some problems between medical companies and doctors. For this purpose, a questionnaire was applied to doctors who work in Ankara, Turkey. In this study, variables that deal with the research subjects were first converted to a contingency table, and then relations between these variables were analyzed by using the log-linear model.

Key Words: categorical data, contingency tables, log-linear model, odds proportion

ÖZET

Birçok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de ilaç reklamı yapmak yasaktır. Dolayısıyla ilaç firmaları, günümüzde yaşanan rekabet karşısında ürünlerini daha iyi pazarlamak için tıbbi satış müessesilerinden yararlanmaktadır. Tıbbi satış müessesileri, ilaç üreten firmaların ürünlerinin hastalara ulaşmasında aracı olan doktorlarla ilişkiyi sağlayan kişilerdir. İlaç piyasasındaki hızlı gelişim ve artan rekabet koşulları, doktorlar ile tıbbi satış müessesileri arasında bazı sorunlarında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu amaçla Ankara ili ve çevresinde görev yapan doktorlar ile toplam 21 soruluk bir anket çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmada inceleme konusu olarak ele alınan değişkenler olumsallık çizelgeleri haline getirildikten sonra, bu değişkenler arasındaki ilişkiler log-linear modellerin kullanımı ile incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: kategorik veri, olumsallık çizelgeleri, log-linear model, odds oranı

INTRODUCTION

The number and variation of disease has risen up depending on the growing population of the world. As a consequence of this, the pharmaceutical companies are trying to develop alternative

medication to cure these diseases (Haber-
man, 1974: 6).

The rivalry environment caused by the increase in the number of pharmaceutical companies enforces companies to create new marketing strategies and to develop new products. As in many countries, medical advertisements are forbidden in our country therefore the companies need to introduce their products directly to doctors who provide connection between companies and patients. The ban on medical advertisement brought about the need for people to market products of the pharmaceutical companies. This need for people who are liaisons between doctors and pharmaceutical companies gave rise to a new profession called medical sales representative.

Medical sales representatives besides introducing their companies' products to doctors they also try to increase company's profitability. Therefore, they have considerable responsibilities such as getting in direct contact with the doctors to influence them and market their products.

The occurrence of same kind of medication by different companies and the challenging situations have caused a highly competitive environment. Therefore medical sales representatives try to influence doctors that their products are better than their counterparts as well as increase their company's market share. As a result of this increase in competition among pharmaceutical companies, it is seen that some pharmaceutical companies are trying different methods to influence doctors and that the medical sales representatives are violating the rules of visiting. Un-

avoidably, as a consequence the problems between doctors and medical sales representatives have become unavoidable.

In this study, conspicuous problems arising between doctors and medical sales representatives are investigated. For this purpose, the opinions of doctors from various areas in Ankara and its surroundings are considered. The doctors asked for their opinions in the study were selected from small hospitals and state hospitals by stratified simple random sampling method. The effects in this study and their interactions can be examined using multivariate contingency tables. Until recently, chi square analysis has been used to determine the relationships between variables in the contingency tables however some problems arise when using these analyses. For example when there are more than two variables, it is very hard to interpret the results of the contingency tables by using chi square analyses. For this reason, in multivariate contingency tables chi square independency tests are insufficient for indicating and calculating the effects and their interactions (Haber-
man, 1988: 7). Log linear models which account for insufficient parts of chi square analyses and provide easier ways of interpreting complicated relationships without restricting the number of variables are preferred over the chi square analyses (Agresti, 1990: 1).

Log linear models are statistical techniques for determining the relationships between categorical variables. The advantage of log linear models is not only avoiding from making lots of cross tables but also finding unno-

ticeable interactions and determining real relationships between variables. Particularly after 1960s, the applications of log linear models for categorical variable analyses have increased considerably. In studies of Bishop, 1975: 4; Goodman, 1970: 8; Haberman, 1974:6 etc. the log linear models have found many application areas.

For the variables of interest in this study, Pearson's χ^2 and Wilks' likelihood ratio statistic L^2 are used for choosing the appropriate log linear model. In addition, after deciding on the appropriate log linear model, odds ratios will be used for interpretation.

In the light of these concepts, 414 doctors living in Ankara and its surroundings are surveyed and the contingency tables are constructed using the survey data and log linear analysis method is applied to these contingency tables. The odds ratios between the variables of the appropriate models are evaluated and the results are interpreted.

Log-linear models used in analyses of multivariate contingency tables:

In today's world the researches in social sciences are mostly observed as categorical variables. Multivariate categorical variables are statistical units which have more than one classes or orders.

Chi square independency tests are performed using multivariate contingency tables however as the number of categories of variables increase, it becomes very difficult to compare rows and columns where the categories of the variables are located and in some situations this comparison becomes impossible. In such situations, log linear

models which do not put any restriction on the number of rows and columns of contingency tables and which do provide ways of testing different hypotheses than chi square tests should be preferred. Log linear models bring out the structural relationship between variables without classifying them as dependent and independent variables which is another reason for superiority of log linear model over chi square analysis (Agresti, 1984: 2).

Log-linear models for three way contingency tables:

In a three way contingency table, let X_{ijk} denote the dependent variable and n_{ijk} denote the observation ($i=1,2,\dots,I$; $j=1,2,\dots,J$; $k=1,2,\dots,K$) Let also the log linear model for variables A, B and C is as shown below.

$$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC} + \lambda_{ijk}^{ABC} \quad (1)$$

The parameters and dof in this equality are shown in Table 1 (Andersen, 1990: 1).

8 log linear models are obtained for three way contingency tables. The 8 log linear models, dofs and conditionally independent variable pairs are given in Table 2.

$A \perp C \setminus B$ shown in Table 2 means that given the levels of B the variables A and C are conditionally independent.

Odds and Odds Ratio:

Odds or odds ratios is one of the concepts used for interpreting variables in contingency tables and the log linear model related to this contingency table.

Table 1. Parameters and dof in the model and complete parameters in explicit form

Parameters	dof	complete parameters in explicit form
λ_o	1	$n_{...}$
λ_i^A	(I-1)	$n_{i..}-n_{...}$
λ_j^B	(J-1)	$n_{.j.}-n_{...}$
λ_k^C	(K-1)	$n_{..k}-n_{...}$
λ_{ij}^{AB}	(I-1) (J-1)	$n_{ij.}-n_{i..}-n_{.j.}+n_{...}$
λ_{ik}^{AC}	(I-1) (K-1)	$n_{i.k}-n_{i..}-n_{..k}+n_{...}$
λ_{jk}^{BC}	(J-1) (K-1)	$n_{.jk}-n_{.j.}-n_{..k}+n_{...}$
λ_{ijk}^{ABC}	(I-1) (J-1) (K-1)	$n_{ijk}-n_{ij.}-n_{i.k}-n_{.jk}+n_{i..}+n_{.j.}+n_{..k}+n_{...}$

Let p denote the probability of an event. The odds ratio for this event is calculated as below

$$\Omega = \frac{p}{1-p} \tag{2}$$

If the probability that an event occurs (p) is greater than probability that an event does not occur (1-p) then the odds ratio will be greater than 1. In other words, if it is desired to obtain an odds ratio greater than 1 then the probability that an event occurs has to be greater than 0,5. As the p value gets closer to 0 then the odds ratio approximates to 0, else if the p value gets closer to 1, the odds ratio goes to infinity (Kroke&Burke, 1980: 9).

Choosing the appropriate model:

In the log linear application of a certain contingency table, the model obtained should be the most representative mo-

del for the population. For this reason, the goal of model selection methods is to find the most appropriate model for the population. Pearson's χ^2 statistic and Wilks' likelihood ratio statistic L^2 are two statistics used to search for the most appropriate model for the population. Which test should be preferred for choosing the most appropriate model? If the researcher has prior information about the population, then he would use Pearson's χ^2 statistic to find the model that fulfills his expectation however if the researcher has more than one model which he thinks are appropriate and he is trying to find the most representative model he should prefer Wilks' likelihood ratio statistic L^2 . If there is more than one hierarchical model appropriate for the population then comparing all the models with the saturated model and using the L2(M) differences test statistics for each model would be the most practical way (Le, 1998: 10).

Table 2. Possible Log linear models for variables A, B, C

	Models	dof	Conditionally independent variable pairs
M ⁽⁰⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C$	IJK-I-J-K+2	None
M ⁽¹⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{jk}^{BC}$	(I-1)(JK-1)	A ⊥ C \ B B ⊥ A \ C
M ⁽²⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ik}^{AC}$	(J-1)(IK-1)	B ⊥ C \ A A ⊥ B \ C
M ⁽³⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB}$	(K-1)(IJ-1)	B ⊥ C \ A A ⊥ C \ B
M ⁽⁴⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{jk}^{BC}$	K(I-1)(J-1)	A ⊥ B \ C
M ⁽⁵⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{jk}^{BC}$	J(I-1)(K-1)	A ⊥ C \ B
M ⁽⁶⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{ik}^{AC}$	I(J-1)(K-1)	B ⊥ C \ A
M ⁽⁷⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{jk}^{BC} + \lambda_{ik}^{AC}$	(I-1)(J-1)	None
M ⁽⁸⁾	$\log_e m_{ijk} = \lambda_0 + \lambda_i^A + \lambda_j^B + \lambda_k^C + \lambda_{ij}^{AB} + \lambda_{jk}^{BC} + \lambda_{ik}^{AC} + \lambda_{ijk}^{ABC}$	0	None

Criteria for choosing the appropriate model:

In situations where there are more than one appropriate models for a population, R2, $\mathcal{F}$ ve AIC statistics are used to find the most representative model. R2 criteria is used for choosing between hierarchical log linear models and

$$R^2 = \frac{L^2(M^{(0)}) - L^2(M)}{L^2(M^{(0)})} \quad (3)$$

R2 takes values between 0 and 1. According to this criteria as R2 gets closer to 1 the next model M, and as R2 gets closer to 0 M(0) model is accepted to be the appropriate model. The lack of existence of the number of parameters in the model in R2 equation can confuse the researcher so another criteria $\mathcal{F}$ alternative to R2 is suggested.

$$\mathcal{F} = \frac{L^2(M^{(0)})/sd(M^{(0)}) - L^2(M)/sd(M)}{L^2(M^{(0)})/sd(M^{(0)})} \quad (4)$$

$\mathcal{F}$ is interpreted in a similar way as R2. The highest value that lambda can take is 1 and lambda is smaller than R2. For choosing the appropriate model λ (lambda) is used as the following. If there are two models that have the same R2 value then the model with the highest λ value is chosen to be the most appropriate model. Another criterion is the Akaike Information criterion (AIC) which was suggested by Akaike. One important feature of this criterion is that it approves models with few parameters as the most appropriate model does not take into account the models with many parameters. Akaike criterion can be calculated using the following equation.

$$AIC = L^2(M) - (q - 2sd(M)) \quad (5)$$

In the equation above, q denotes the number of observations in the table (Christensen, 1990: 5). The model with the smallest AIC values is considered to be the most appropriate model for the population. Please note that, none of these model selecting criteria guarantees that the model chosen is the right one. Different selecting criteria may suggest different appropriate models. The researcher should consider the population data used in the study and his knowledge and experience while deciding on the most appropriate model.

MATERIALS AND METHOD

In this study, 414 doctors living in Ankara and its surroundings are surveyed (Becanim, 2006: 3). The contingency tables are constructed using the survey data and log linear analysis method is applied to these contingency tables by the help of SPSS 13.0. The variables and their levels are given below.

A: What time interval do you think the medical sales representatives' should visit you? The variables are classified as (08:30-9:30), (09:30-10:30), (10:30-11:30), (11:30-12:30), (12:30-13:30), (13:30-14:30), (14:30-15:30) ve (15:30-16:30)

B: Where do you think the medical sales representatives' should visit you?

The variables are classified as policlinic, doctor's room, cafeteria, consulting room

C: Where is your workplace? State hospital, small hospital

The variables of interest and their distributions in the population are shown in Table 3, Table 4 and Table 5.

Table 3. The frequency table for doctors' workplaces

Unit	Number	Percentage (%)
small hospital	276	66.67
state hospital	138	33.33
Total	414	100

Table 4. The frequency table for doctors' opinions about the suitable visiting place

Visiting place	Number	Percentage(%)
policlinic	135	32.61
doctor's room	235	56.76
cafeteria	16	3.86
consulting room	28	6.77
Total	414	100

Table 5. The frequency table for doctors' opinions about the suitable the time intervals

Time intervals	Number	Percentage(%)
08:30-09:30	108	26.08
09:30-10:30	33	7.97
10:30-11:30	27	6.52
11:30-12:30	70	16.91
12:30-13:30	34	8.21
13:30-14:30	10	2.42
14:30-15:30	18	4.35
15:30-16:30	114	27.54
Total	414	100

RESULTS

The contingency tables are constructed for A, B, C and the most appropriate model is determined using log linear model analysis. R^2 , λ , AIC criteria are considered to decide on the most appropriate log linear model. The results for all possible log linear models for variables A, B, C are given in Table 6.

It can be seen from Table 6 that if R^2 criterion is considered, 79% of the variability among variables is explained by (AB, AC, BC) model however although losing 1% of the explained variability a simpler model (AB, BC) is preferred. (AB, AC, BC) model has the smallest AIC value. But when other model selection methods and criteria are considered (AB, BC) model seems to be the most appropriate model for the data.

Table 6. Results for all possible Log linear models for A, B, C

Model	dof	χ^2	p	L ²	p	R ²	δ	AIC
A,B,C	52	130.148	0	121.634	0	-	-	161.634
A, CD	49	101.230	0	105.072	0	0.136	0.083	139.072
B, CD	45	113.651	0	110.579	0	0.091	-0.051	136.579
C, AB	31	51.144	0.013	53.175	0.008	0.563	0.267	51.175
AB, AC	24	39.145	0.026	42.120	0.013	0.654	0.249	26.12
AB, BC	28	34.273	0.192	36.612	0.128	0.699	0.441	28.612
AC, BC	42	87.330	0	94.017	0	0.227	0.043	114.017
AB, AC, BC	21	22.754	0.357	25.675	0.219	0.789	0.477	3.675
ABC	0	0	-	0	-	1	1	-64

Table 7. The distribution of doctors according to workplaces and policlinic and other levels

Workplace	Policlinic	Other (doctor's room, cafeteria, consulting room)
small hospital	89	187
state hospital	46	92

The odds ratios for the variables in the final model are calculated and the results are interpreted. As an example, the distribution of doctors according to workplaces and policlinic and other levels are shown in Table 7.

The Odds ratio from Table 7 is,

$$\theta = \frac{89/187}{46/92} = \frac{0.476}{0.50} = 0.95 \Rightarrow \theta_i = \frac{1}{0.95} = 1.05$$

The odds of preferring policlinics as a visit place for doctors who work at the hospital is 1.05 times as great as for doctors who work at small hospital.

The odds ratio interpretations for other variables are given below.

1. The odds of preferring doctor's room as a visit place for doctors who work

at the small hospital is 1.65 times as great as for doctors who work at the hospital.

2. The odds of preferring cafeteria as a visit place for doctors who work at the hospital is 1.19 times as great as for doctors who work at small hospital.
3. The odds of preferring consulting room as a visit place for doctors who work at the hospital is 4.69 times as great as for doctors who work at small hospital.
4. The odds of preferring (8.30-9.30) as a visit time interval for doctors who work at the small hospital is 1.19 times as great as for doctors who work at the hospital.

5. The odds of preferring (9.30-10.30) as a visit time interval for doctors who work at the small hospital is 1.15 times as great as for doctors who work at the hospital.
  6. The odds of preferring (10.30-11.30) as a visit time interval for doctors who work at the hospital is 3.12 times as great as for doctors who work at the small hospital.
  7. The odds of preferring (11.30-12.30) as a visit time interval for doctors who work at the small hospital is 1.18 times as great as for doctors who work at the hospital.
  8. The odds of preferring (12.30-13.30) as a visit time interval for doctors who work at the hospital is 1.01 times as great as for doctors who work at the small hospital.
  9. The odds of preferring (13.30-14.30) as a visit time interval for doctors who work at the hospital is 1.22 times as great as for doctors who work at the small hospital.
  10. The odds of preferring (14.30-15.30) as a visit time interval for doctors who work at the hospital is 1.44 times as great as for doctors who work at the small hospital.
  11. The odds of preferring (15.30-16.30) as a visit time interval for doctors who work at the small hospital is 1.24 times as great as for doctors who work at the hospital.
- riables increase, the application of chi square independency tests becomes difficult and provides insufficient information and this situation leads to preference of log linear models.
- Log linear model which brings out the structural relationship between variables without classifying them as dependent or independent has become a popular tool for analyzing contingency tables recently. In this study, conspicuous problems arising between doctors and medical sales representatives are investigated by the help of contingency tables, log linear analysis and odds ratios. The most appropriate log linear model is determined by using these contingency tables and the odds ratios for variables in the model are calculated. According to the calculated odds ratios the findings are summarized as follows.
- Most of the doctors who work at the small hospital prefer that the medical sales representatives should visit them in their rooms.
  - Most of the doctors who work at the hospital prefer that the medical sales representatives should visit them in consulting rooms.
  - The doctors who work at the hospital are the dominant group who prefer that the medical sales representatives should visit them in the cafeteria.
  - Most of the doctors who work at the small hospital think that (11.30-12.30) is a convenient time for medical sales representatives' visits.
  - However doctors who work at the hospital think that (10.30-11.30) is a convenient time for medical sales representatives' visits.

DISCUSSION

As it is known, chi square analysis is the widely used method for analyzing contingency tables. However as the number of variables and levels of va-

REFERENCES

- Agresti, A. (1990) *Categorical data analysis*, John Wiley and Sons, New York.
- Agresti, A. (1984) *Analysis of ordinal categorical data*, John Wiley and Sons, New York.
- Becanım, C. (2006) "Log-Lineer Modeller ve Doktor-Tıbbi Satış Müessilleri İlişkileri Üzerine Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bishop, Y.M., Fienberg, S., ve Holland, P. (1975) *Discrete multivariate analysis*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- Christensen, R. (1990) *Log-linear models*, Springer-Verlag, New York.
- Haberman, S.J. (1974) *The analysis of frequency data*, Univ.Chicago Press, Chicago.
- Haberman, J.S. (1988) "A warning on the use of chi-squared statistics with frequency tables with small expected cell counts", *JASA*, 63 (402) 555-561.
- Goodman, L.A. (1970) "The multivariate analysis of qualitative data: interaction among multiple classification", *J.Amer. Statist.Assoc.*, 65, 226- 256.
- Kroke, D. and Burke, P.J. (1980) *Log-linear models*, Sage Publication Inc., London.
- Le, C. T. (1998) *Applied categorical data analysis*, New York, Wiley.

TOPLUM VE SOSYAL HİZMET DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Genel Kurallar

- Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisinde, sosyal hizmet alanında bilimsel çalışmalar Türkçe ya da bir yabancı dilde yayınlanır.
- Dergide derleme makaleler, araştırma makaleleri, bildirimler, yayın değerlendirme ve tartışma yazıları, editöre mektuplar, örnek olaylar yer alır.
- Dergiye gönderilen yazılar yayınlanmasa bile iade edilmez.
- Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen görüşler yazarlarına aittir.
- Bu dergide TUBA ve TÜBİTAK'ın yayın etiği- ne uygun yazılar yayınlanır.

Yazım ve Sunum Kuralları

- Metin, içinde şekiller ve çizelgeler varsa 20, yoksa 15 sayfayı geçmemelidir.
- Metin, kenarlardan yeterli boşluk (soldan 3,5, sağdan 3, üstten ve alttan 3'er cm.) bırakılarak, A4 boyutunda beyaz kağıdın tek yüzüne 1.5 aralıkla bilgisayarla Arial 11 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Metin blok (sağa sola dayalı), satırbaşı verilmeden ve paragraflar arasında satır boşluğu bırakmadan, otomatik olarak, altı nokta boşluk bırakılarak hazırlanmalıdır.
- Metin biri isimli diğer üçü isimsiz olmak üzere dört kopya halinde sunulmalıdır. Ayrıca, değişik adla alınan iki kopyası ile birlikte CD'ye kaydedilerek de verilmelidir. CD'nin üzerine, kullanılan bilgisayar programı ve sürüm numarası yazılmalıdır. Metin, hakem kurulunun bir değişiklik önerisiyle kabul edilmişse en son durumu içeren CD ile birlikte tekrar teslim edilir. Metin, PC ile yazılmalı, Microsoft Word'un Ofis 98 ve 2000 sürümleri tercih edilmelidir.
- Yazının bölümleri şu sıraya uygun olmalıdır: Sola dayalı, altalta, Türkçe ve yabancı dilde başlık, yazar adı ve soyadı, yazarın, varsa ünvanı ve çalıştığı kurum, Türkçe özet, anahtar sözcükler, yabancı dilde özet, yabancı dilde anahtar sözcükler, metin ve kaynakça (yararlanılan kaynaklar).
- Çizelge içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, harita vs.) şekil olarak adlandırılmalıdır. Bütün çizelgeler ve şekiller, ayrı ayrı, Çizelge: 1 ya da Şekil: 1, düzeni içinde sıralandırılmalıdır.
- Çizimler bilgisayardan çıkarılmadı ise beyaz aydın kağıt üzerinde çini mürekkebi ile çizilmelidir. Fotokopiler kesinlikle kabul edilmez. Fotoğraflar siyah/beyaz, net ve parlak fotoğraf kağıdına basılmış olmalıdır. Renkli fotoğraflar ve fotokopiye çekilmiş fotoğraflar kabul edil-

mez. Ayrıca, her bir şeklin metin içinde gireceği yer açık bir biçimde gösterilmelidir.

- Çizelge ve şekillerin eni 14 boyu 20 cm'den büyük ya da eni 8 cm'den küçük olmamalıdır.
- Yabancı dilde yazılan özetler İngilizce, Almanca ya da Fransızca dillerinden birinde olmalıdır. Türkçe ve yabancı dildeki özetler ortalama 100'er sözcüğü geçmemelidir.
- Satır sonlarında sözcükler kesinlikle hecelerine bölünmemelidir.

Kaynakça Bağlacı ve Dipnot Düzeni Kuralları

- Kaynakça bağlacı, kaynağı metin içinde belirtmek için aşağıdaki örnekler çerçevesinde kullanılır:
- Tek yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26)
- İki yazarlı bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve Terim, 1999: 42)
- Üç ve daha fazla yazarı olan bir yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut ve diğ., 1999: 22). Ancak atıfta bulunulan kaynağın tüm yazarları yazının kaynakça bölümünde mutlaka yer almalıdır.
- Aynı konuda birden fazla yazıdan alıntı yapılmışsa: (Korkut, 1999: 26; Korkut ve Terim, 1999: 42; Korkut ve diğ., 2000: 22)
- İçeriği genişletmek için dipnot kullanımı tavsiye edilmemektedir.
- Metinde bir açıklama yapmak gerekiyorsa ilgili yere (*) simgesi konarak, açıklama aynı sayfanın altına 10 punto Times New Roman karakteri ile yazılır.

Kaynakça Düzeni Kuralları

- Yararlanılan kaynaklar Kaynakça bölümünde yazarların soyadlarına göre abecesel düzende sıralandırılmalı ve aşağıdaki örneklerle göre düzenlenmelidir:

Kitap

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity..

Kitap Bölümü

- Fletcher, C. (1993) "An agenda for practitioner research", Broad, B. ve Fletcher, C. (ed) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

Tek Yazarlı Makale

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

İki Yazarlı Makale

- Wilson, K. ve Ridler A. (1998) "Children and Internet", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

Üç ve Daha Fazla Yazarlı Makale

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.

MANUSCRIPT GUIDELINES FOR THE JOURNAL OF SOCIETY AND SOCIAL WORK

General Rules

- The Journal of Society and Social Work publishes scientific studies in the field of social work either in Turkish or in a foreign language.
- The Journal includes review articles, research articles, PhD dissertation abstracts, paper presentations (provided that the venue of the presentation is stated), articles on publication reviews and discussions, letters to the editor, and case studies.
- The manuscripts which have been published elsewhere or which are presently under review by another journal or press will not be considered for publication.
- The manuscripts which include discrimination of any kind will not be published.
- The manuscripts submitted to the Journal are not returned, even if they are not published.
- Authors are responsible for the opinions expressed in their works.
- The manuscripts which comply with the publication ethics of TUBA and TUBITAK are published in this journal.

Manuscript Submission

- The text of the manuscript should not exceed 15 pages. The manuscripts which include figures and tables are allowed a maximum of 20 pages.
- The manuscript should be prepared in Arial 11 point type, 1.5 spaced, with margins (3.5 cm on the left, 3 cm on the right, and 3 cm at both the top and bottom of the page), and printed on one side of A4 paper only.
- The manuscript should be prepared in block style, omitting paragraph indents and blank lines between paragraphs.
- The manuscript should be sent in four copies, one having the name(s) of author(s) and the other three not carrying that identifying information, along with CD on which two copies of the manuscript, one having the name(s) of author(s) and the other not containing any name, are stored. The computer program and the version number used in the preparation of the manuscript should be written on the CD. If the reviewers accept the manuscript recommending some changes in it, the manuscript is resubmitted accompanied by a CD on which the latest form of the manuscript is stored. The manuscript should be preferably prepared in Microsoft Office Word 98 or 2000.
- Sections of the manuscript should be in the following order: on separate lines and aligned left, heading in Turkish and in a foreign language; author's name(s); author's title, if any, and institution; abstract in Turkish; key words in Turkish; abstract in a foreign language; key words in a foreign language; text; and references.
- All the images which do not have tables (pho-

tographs, drawings, maps, etc.) should be referred to as figures. All tables and figures should be ordered as Table 1 or Figure 1.

- If the drawings have not been printed out from a computer, they should be drawn in Indian ink on tracing paper. Photocopies are by no means accepted. Only black and white photographs printed on clear and glossy photographic paper should be used. Neither color nor photocopied photographs are accepted. In addition, where to place the figures in the text should be indicated clearly.
- Tables and figures should be between 8 and 14 cm in width; they should not exceed 20 cm in length.
- Abstracts in a foreign language should be preferably written in English, German or French. Abstracts in Turkish or in a foreign language should not contain more than 100 words.
- Words should never be broken at the end of a line.

Rules for In-Text Citations and Footnotes

- The below examples should be followed when using in-text citations:
- If a work by a single author is cited: (Korkut, 1999: 26)
- If a work by two authors is cited: (Korkut and Terim, 1999: 42)
- If a work by three or more authors is cited: (Korkut, et al., 2000: 22)
- If two or more works related to the same subject are cited: (Korkut, 1999: 26; Korkut and Terim, 1999: 42; Korkut et al., 2000: 22)
- If it is necessary to give an explanation, the point in the text where the explanation is needed is indicated by "asterisk" (*), and the explanatory note is written as a footnote in Times New Roman 10 point type.

Rules for References

- In the references section the sources used should be listed alphabetically and documented as shown in the following examples.

A Book

- Kelly, L. (1988) *Surviving Sexual Violence*, Cambridge, Polity.

A Book Chapter

- Fletcher, C. (1993) "An Agenda for Practitioner Research", Broad, B. And Fletcher, C. (ed.) *Practitioner Social Work Research in Action*, London, Whiting and Birch.

An Article by a Single Author

- Wilson, K. (1996) "Children and Literature", *British Journal of Social Work*, 26 (1) 17-36.

An Article by Two Authors

- Wilson, K. and Ridler A. (1998) "Children and Internet", *British Journal of Social Work*, 28 (1) 13-35.

An Article by Three or More Authors

- Karen, K., Miller, A., Johnson, C., Jane, B., Ridley, A. (1998) "Social Work and Mental Health", *Social Work*, 28 (1) 13-35.